

941.5

K94n

SEVCENKO SOCIÉTÉ
LITERAIRE ET MUSIQUE

Федір Крушинський

**НАЦІОНАЛЬНА
РЕВОЛЮЦІЯ
в
ІРЛАНДІЇ**

**ВИДАННЯ
«УКРАЇНСЬКОЇ ВІЗВОЛЬНОЇ БІБЛЮТЕКИ»
ПАРИЖ**

5055
KV

**LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN**

**ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE**

941.5

K94n

Федір Крушинський

**НАЦІОНАЛЬНА
РЕВОЛЮЦІЯ
в
ІРЛАНДІЇ**

**ВИДАННЯ
«УКРАЇНСЬКОЇ ВІЗВОЛЬНОЇ БІБЛЮТЕКИ»
ПАРИЖ**

ЗМІСТ:

Вступ	3
Розділ перший:	
Ірландія на історичному шляхові	23
Розділ другий:	
Традиційний гом-руль	37
Розділ третій:	
Національне відродження	56
Розділ четвертий:	
Національна революція	75
Розділ пятий:	
Революційна програма й її творці	108

941·5
К94н

В С Т У П

— «Коли настане така хвиля, що зусилля до вдер-
жання державної єдності імперії будуть занадто важ-
ким іспитом для англійської могутності; або засоби до
здійснення згаданої мети суперечитимуть моральним
засадам людскості та поняттям англійського народу про
справедливість і демократизм; чи виявиться, що наші
спроби — застосувати корисні для обох сторін заходи
законним шляхом не осягнуть своєї цілі, а наш лад з
якої-будь причини викликатиме ворожнечу й ненависть
з боку ірландського народу — тоді державну єдність
як для добра самої Англії, так і для добра Ірландії тре-
ба зламати. В такому випадкові вже не гом-руль¹⁾ за-
довольнить Ірландію, а державна незалежність»...

Отак у 1886 р. в своїй книзі: «Чому Англія проти гом-
руля в Ірландії?» — проф. Дайси підпускав філосо-
фично-правового тумана на тему ірландського питання.
Ми навмисне навели ці напів пророчі, напів погрозливі
слова видатного англійського вченого, відомого знав-
ця конституційного права. Наводимо ці, ніби-то гуман-
ні, але жорстокі слова тому, що вийшли вони з-під пе-
ра вченого, що хоч і є вірним сином одної з найбільш
імперіалістичних держав на світі, однак мав би бути
науково безсторонньою людиною. Та побачимо далі,
що так не є.

Брутальна правда сучасних відносин між народами й
жахливо-грізне становище поневолених націй багато
дечому нас учатъ. А в першу чергу вчать нас, що як
словами проф. Дайси про Ірландію, так і взагалі миро-
любні заяви представників імперіалістичних держав на

¹⁾ Гом-руль — автономія, самоуправа.

адресу поневолених народів мусимо приймати з величним застереженням, як що не цілковито вороже. В устах імперіалістів, а ними сьогодня намагаються стати навіть куці й горбаті, високі слова про зasadу самовизначення звучать брехнею й підступом. І чим більший політичний авторитет імперіалістичної держави подібні слова викрикує, тим з більшим недовір'ям поневолені мусять до них ставитись: тим більше небезпеки, а дуже часто й глуму оті наче б то й солодкі слова в собі криють. А як побачимо далі, ірландці й справді мали історичну, ріками крові освячену й руїною їхнього краю набуту підставу не вірити підлесливим словам представників англійського імперіалізму.

Ірландія купалася в своїй власній крові доти, доки сама не стрясла англійською могутністю, доки сама не «вивела» англійських окупантів зі свого краю.¹⁾

Та в звязку з пророцтвом проф. Дайси інші історичні факти встають перед нами. Мусимо особливо підкреслити, що саме в тому 1886 році, коли проф. Дайси подав свою жорстоку пораду на розвязання ірландського питання, саме в тому році минуло було сімсот сімнадцять літ підбою Ірландії. За ті сімсот сімнадцять літ, чи мало випробувано англійську могутність? Чи по-

1) Найсвіжішим досвідом для Ірландії була вроčиста декларація лорда Грея в англійському парламенті на початках світової війни — 3 серпня 1914 р. В ній не тільки проголошено про права народів на самовизначення, не тільки запевнено, що Англія вестиме війну виключно для визволення поневолених націй, але вроčисто обіцяно, що «в цій війні й Ірландія здобуде свою волю». Здобула, це правда, але мусила обернути зброю проти самої Англії... Бо лорд Грей співав пісню тільки на славу ірландського граматнього мяса, а не ірландської волі. Красні слова розвіялись як дим після того, як Ірландія дала «всю себе для великих ідей визвольної війни». А за триста тисяч найкращих синів ірландського народу, що наклали головами за свого ката, Англія подякувала Ірландії військовим терором, 48.000 карних експедицій, пожежкою осель і руїною ірландського добра, словом, крівавою лазньою по методах і в духові XX століття — з міжнародними договорами, демократизмом, братерством, танками, бліндованими автами й іншими «додатками» до знаменитих 14 точок покійного Вільсона. Про ту лазню ми ще будемо говорити. Кріваву лазню, в котрій остаточно обмито тих, що літами годували фронтові вої в англійських окопах.

ступовання Англії не перечило не тільки самому «англійському, демократизмові», але й всяким людським законам? Чи ненависть Ірландії до англійського ладу не виявилась морем крові й руїною? Але катування, своєї «цивілізаційної» місії в Ірландії англійський імперіалізм не припинив.

Сімсот сімнадцять, отже, літ душила Англія в Ірландії кождий прояв культурно-національної діяльності, кожду спробу господарського піднесення, кождий натяк на національно-політичні домагання. Сімсот сімнадцять літ нечуваного в історії політичного гніту, економічного визиску й національних знущань, сімсот сімнадцять літ тягнеться безправ'я, а проф. Дайси шукає вченої формулки, щоб означити — де саме небезпечна межа напруженості англійської могутності й де саме небезпечна мірка накопиченої ненависті ірландського народу до англійського ладу.

Ще в XIV столітті англійці закували в кайдани ірландський дух: заборонили мову й книжку. А перед світовою війною по-ірландськи в Ірландії говорило, тільки пів міліона населення, тоб-то десята його частина. І то населення найбільш темного, найбільш затурканого, притиснутого в найбіднішому куткові західної Ірландії, животівшого в прокурених торфом безпрозвітних землянках. Схід, північ і південь Ірландії рідної мови не знали вже від століття, а подекуди й не чули.

Протягом своєї довгої неволі з найбільш культурного, з найбільш багатого колись у Європі краю Ірландія обернулася в руїну, в жебрака, в індійського «нечистого». Англійська політика на ірландському господарському тілі перевела такі жахливі експерименти, котрі нестеменно вели Ірландію до повної загиблі. ¹⁾)

1) Класичною стала не байка, ні, а найправдивіша дійсність про те, як у декотрих місцевостях Ірландії зголоднілі собаки кидалися на палаючі свічки й ковтали їх на очах здивованих подорожніх, що зупинялися на ночліг у селі, чи й містечку. Таксамо класичною стала й правда — приказка про ворожу господарку в підбитій крайні:

— «Пане, нема вже вутілля»... — звертається слуга до англійського лорда.

Очевидець з-перед кількох літ, тоб-то ніби ще вчора бачив ті самі картини, котрі інші бачили тому сто, чи й двіста літ:

— «Яких двадцять кілометрів, як оком сягнути, навколо озера, земля належить двом власникам. І так однаковісінько у двадцяти повітах Ірландії. За винятком кількох промисловців у Корку, чи Бельфасті та декількох заможніх людей, що вернулися з певним заробітком з Америки, всі великі власники походять з тих, що їм Лондон пораздавав «здобич». Перебуваючи в Дубліні, чи в Англії — зі страху, чи з ледарства, вони всю владу передавали своїм інтендентам — глитаям, а щі останні — п'яници й злодії — дерли шкуру з селян, що працювали за десять сотиків денно... Нещастя полягає в тім, що всі англійські реформи завше ухвалювались пізно. Коли відповідний закон міг поліпшити жалюгідний стан селян, то його видавали тоді, як хлібороби вже повтікали на робітників до Америки. Хоч ірландська земля більш плодюча, як англійська, однак з неї не може Ірландія виживити навіть тих, що залишилися в країні»...¹⁾

Кілька чисел з наукової статистики краще допоможуть нам пізнати стан річей. Отже, в наскрізь хліборобській країні, якою була Ірландія, згідно з даними 1893 року, на малих ірландських власників припадає тільки одна шістьсота управної землі, на середніх одна сорокова, а девяносто вісім відсотків ірландського ґрунту належить, вірніше, належало великим землевласникам, англійським ланд-лордам. На пять міліонів людности в Ірландії було всього двадцять тисяч господарств, що мали власний шматок землі, власну хату й садок, тобто, одне господарство на двісті п'ятьдесят душ населення. Решта ірландського люду, відкидаючи незначний

- «То паліть торф»...
- «Та нема вже й торфу»...
- «То рубайте ліс»...

І дійсно, протягом пяти літ, на пять кілометрів навколо не стало в околиці ні одного дерева.

1) Петро Фредерікс. Ірландія — край Заходу.

відсоток міських робітників, або наймала землю в лордів, або закріпощена була в наймитах у тих самих лордів. Причім, тих, що мали менше як гектар землі налічувалось 36.144 душі, а тих, що мали од 10.000 і до 100.000 гектарів — всього 744 душі. І для цих 744 лордів держала Англія рівно 753 роки Ірландію в неволі!..

— Так була поділена ірландська земля ще за часів Єлизавети Й Кромвеля та на великий сором так дотяглося до кінця XIX століття. За Кромвеля ірландці взагалі не мали права власності на власну землю. А нужда населення була надзвичайною. Цілими десятками літ жила третина отого населення з жебрацтва.

— «Ця країна, — казав ще Фойт у XVIII столітті, — допомогла мені вирішити одну дуже хвилюючу мене проблему: я тепер знаю, що роблять англійські жебраки зі своїм лахміттям, як не хотять його далі на собі носити... Яка то безпросвітна нужда!.. Кілька картопель, розварених у воді, шматок оселедця, трохи кислого молока — оце доля бідних селян у Кері та Донегалі»... ¹⁾

Політичний, національний, а особливо господарський занепад Ірландії припадав якраз на добу найбільшого розквіту англійського багацтва й могучости. Ірландія була одним з найкращих шматків до пельки ненажерливому синові Альбіону. Коли народжувалась хижакька каста англійських лордів, тоді саме неймовірним темпом пролетаризувалося ірландське селянство. Коли зацвіла англійська бавовняна індустрія, тоді саме вмерла стара, життедайна ірландська бавовняна промисловість: бо робила конкуренцію метрополії, тоб-то Англії. Коли в Англії розвивалася культура й поглиблювалась цивілізація, тоді в Ірландії все рідше й рідше траплявся грамотний селянин: зруйноване ірландське громадянство не було в спроможності удержувати школи й наукові інституції, бо всі податки жерла англійська адміністрація й поліція. А як Англія вкрилася густою сіткою коледжів, шкіл і наукових товариств, тоді в Ірландії зникли всі національні школи, а мова ірландська вимирала в такому куткові, відки з великим

¹⁾ Петро Фредерікс.

трудом видобували її вчені для дослідів, як з трупами видобувають лікарі мерців для науки.

Протягом століть єдиною поживою більшості ірландського населення була картопля й оселедці. В Типерари кількість жебраків, що перебувала в жебрацькому арешті завше перевищувала кількість не-жебрацького населення. В деяких ірландських містах з великими труднощами знайдено два соломяних матраци й вісім подушок на 4.000 люду! І це в XIX столітті... Містилися завзяті нащадки славного кельтського пня в нужденних халупах, що мали за вікно отвір завбільшки як боянець хліба, разом з худобою. Тисячі ірландців не мали ніколи іншого одягу, крім того, що привозено з «плеча» англійських жебраків. Були навіть спеціальні «добродійні» товариства, що цим займалися, а в цих товариствах жінки й дочки лордів «лікували» рани ірландської бідоти, котрій їхні чоловіки дерли шкуру до крові. Перед війною не було на світі другої країни, де б на вулиці кишіло від босих, змарнілих дітей — жертв жорстоких наслідків підбою.

Французький історик Густав Бомон ще в 1840 році писав, що «жадна інша країна на світі не заслуговує на таку політичну й моральну увагу, як Ірландія. Нема на світі другої країни, де б протягом сімох століть народ так покірно страждав і так геройчно змагався з чужинецькою наругою. Нема другої країни, де б тиранія посіяла такі жахливі наслідки, де б вона виявила таку нелюдську жорстокість, створила таке дантівське пекло страждань і де б тиран поводився так одверто, так нахабно-бундючно, видаючи закони на глум, визиск і поневолення підбитого народу».

Та не сам тільки Густав Бомон, але й всі ті, що відвідали Ірландію, що на власні очі побачили ірландську дійсність під англійською окупацією, всі в один голос підкреслюють, що нігде нема таких різких, протиріч, незагнених контрастів. Це єдина, може, країна, де побіч себе в пекельному змаганні живуть — нужда й пересит; де зверху панує блескуча роскіш, а на низах одчайдушна мізерія й безпросвітна, крівава праця. На селі пишний палац і нужденна халупа від століть осіли

побіч: багатий опливає з селянської кріавищі, а нуждар пухне з голоду.

Протягом століть мала Англія в Ірландії ѹ вірного союзника всякого підбою — голод. Спочатку він приходив яко наслідок англійської господарки, а після ѹ яко метод англійської політики. Протягом століть голод, не доїдання ѹ втеча в світ за очі нищили ірландське населення так, що воно майже не приростало. Витискання ірландського населення з краю стало одним із засобів англійської політики в Ірландії. Цим шляхом сподівалася Англія добитися повного свого тріумфу: винародовлення Ірландії ѹ заселення її своїми осадниками. Для цього була в неї ѹ спеціальна назва: «плантація», тоб-то осадництво, колонізація.

Ірландія була завше країною найбільшого приросту населення в Європі. Середня родина в Ірландії в більшості налічує від 6 до 10 дітей. Та англійска «плантація» довела до того, що населення століттями не підносилось. Голод 1610 р. викосив рівно пів міліона душ, а голод 1847 р. рівно один міліон! Це на вісім міліонів людности!.. Для повнішої характеристики варто навести данні офіційної статистики з самого XIX віку: в 1841 р. Ірландія налічувала 8.175.174 душі населення, а в 1867 р. всього тільки 5.557.196 душ. Це протягом двадцяти шести літ... І з 1867 р. населення Ірландії не збільшилось аж до світової війни. Зате сильно виросло населення ірландське в Злучених Державах Північної Америки. Та, як побачимо далі, гострим своїм кінцем «плантація» обернулося проти самої Англії: бо американські ірландці мали рішаючий вплив на вислід національної революції в Ірландії ѹ збудування ірландської держави, давши старому краєві величезну поміч. Незалежність Ірландії здобута соборними ірландськими силами.¹⁾

---

¹⁾ Не треба забувати, не тільки сьогодня, але ѹ взагалі, — каже проф. Гоблє, — що ірландська національність і ірландська визвольна ідея не обмежуються самою Ірландією, тоб-то старим краєм. В Америці є ірландців чи не втрічі більше, ніж у старому краю. Можна з певністю сказати, що найбільшим ірландським містом на світі є не Дублін, і не Бель-

Ось чому, знов повертуючись до пророцтва проф. Дайси, слова кожного імперіаліста, що надуживає науки для приспання чуйності поневоленого — є нешири, цинічні й зловіщі.

Кому ж краще, як не знатців англійського конституційного права, яким був проф. Дайси знати, що якраз англійська конституція, якраз англійське право, на кинене Ірландії, якраз це право було так побудоване й так здійснювалось, так виконувалось, що для Англії забезпечувало могутність, багатство й роскоші, а для Ірландії несло повільну загибель. Англійське право в Ірландії охороняло інтереси англійських ланд-лордів, англійську промисловість, англійську торговлю, перевагу англійської національно-державної ідеї. Ще за часів Єлизавети й Кромвеля ірландському народові відібрано землю й цілого поставлено поза законом. І це право піддержували й Едуард VII, і Георг V, і Гладстон, і

фаст, але Бостон. Останні статистичні данні, з 1910 р., налічують коло тринадцяти міліонів душ населення Сполучених Держав ірландського походження, отже, слив 14% всього населення Північної Америки. Та є ірландці й в Австралії, Новій Зеландії й т. п. Про тих ірландських емігрантів у Європі мало знають, а треба сказати, що хоч ірландці й американізуються, однак ніколи не тратять національного обличчя. Жива в них завше любов до рідного краю. Оскільки вірити пресі, то ірландці в Америці є єдиним народом, котрий на американському ґрунті думає про старий край і його долю більше, ніж їхні брати в самій Ірландії. Сльози розстання з рідною землею швидко висушує морський вітер, але ні в дорозі, ні на американській землі ніколи не вивітрюється з ірландського серця гаряча любов до любої Ірландії. Небо Ірландії завше над головами американських ірландців. Навіть у свята вони не бавляться так, як інші народи. В ці дні ірландці думкою в рідній країні, співають старих ірландських пісень про колишню славу, мріють про ту землю, з котрої так немilosердно витискає їх наїздник. А діти, роженні на еміграції, виховуються в пошані й любові до старої Ірландії, котра обертається в містичну Вітчину, в Сіон, що його вірні сини мусять визволити...

Всі нещастия й вся мізерія Ірландії, кажуть ірландці, походять од Англії. Тому на боротьбу з нею не жалують їх коштів, ні зусиль. Ще перед війною одна тільки ірландська газета «Ірландське Слово» в Нью-Йорку зібрала понад п'ять міліонів доларів для національного руху.

Лойд-Джорж, і англійські консерватори, і англійські ліберали, і англійські соціалісти. Це огидне право пропіснувало триста літ і почало славитися серед сліпих і умових калік «благами прославленого англійського демократизму». Це право знаходило в Англії своїх оборонців ще в ХХ столітті; воно й принесло Ірландії господарську руїну, політичний занепад та національну катастрофу.

— «Ціла історія Ірландії, — каже в своїй цікавій книзі Петро Фредерікс, — складається з двох дій: в одній — повстання, революції й різня; в другій — голод, еміграція й обертання народу в скотину: селянин виходить подивитися на світ божий тоді, як має платити панцизняний чинш... В свій час писав славний Мур: — «Не гідне то людини, що ми вважаємо ірландський народ за бидло, а він нас має почитати за королів. Як би ми облічили, що худоба нам дасть більший дохід, то ми б і решту ірландських селян винищили»... — «Виполоти ірландське бадилля»... (позбавити землі ірландських селян, зігнати їх з землі. Ф. К.) — цей вираз я чув скрізь, та ще й зараз перед моїми очима встає картина — як вони цілими потягами покидали Клайреморис, гуртом, наче худоба»... Це в 1870 році, то що ж тоді діялося за Кромвеля?..».¹⁾)

Та часи міняються й міняється людська свідомість. Вчорашия «ірландська худоба» труснула насилем англійської могутності й «великими табунами» покинули ірландську землю зайди — гнобителі.

Сталося не так, як передбачав, чи радив проф. Дайси. Англія з доброї волі не дала Ірландії навіть жалюгідного гом-руля. Але й англійська бойниця не була в

¹⁾ Про це не важко догадатися. Варто глянути до родоводу деяких англійських лордів. От такий собі в 1579 р. прийшов до Ірландії авантюрист Дейзмонд, на чолі англійського карного загону. А через кілька літ «заробив» за пильне виконування підбою Ірландії не більше й не менше, як 575.000 гектарів ірландського родючого ґрунту. А трохи згодом, за «заслуги» його іменовано графом. Або Ричард Буйль, що прибув до Ірландії яко мародер, а по двадцятьох літах «старань» став графом Корку й найбагатшим паном Ірландії. І таких випадків повнісінько в історії підбою Ірландії.

спроможності «перетравити» всього ірландського «бидла». Скрівавлений, подоланий на історичному шляхові ще раз піднісся ірландський народ, не даючись під останній удар, що мав його стерти з дієвої історії.

Є щось сильніше за гніт і брутальне насильство: це воля народів і спротив насильству катів. Англія найдокладніше облічила, що під її опікою, в системі її гніту й насильства Ірландія нестеменно дійде до смерти. Але не передбачила, що Ірландія може зламати саму систему насильства, знищити на ірландській землі й саму видимість англійського ладу.

Часом непередбачене є сильніше за облічене. Особливо, коли цим непередбаченим стає незбагнена міць гону молодого, усвідомленого своєї гідності й прав народу, а обліченим само насильство, безправ'я й брехня.

**

Довго б довелося перелічувати ті події, що сталися всупереч ріжним найдокладнішим обліченням, чи котрі відбулися всупереч так зв. передбаченню. Під час світової війни непередбачені, чи необлічені події були значно численніші за передбачені, облічені.

Та сьогодняшня державна Ірландія — може одна з найбільших «непередбачених» подій нашої доби. Бо її повстання не тільки не передбачено, не облічено, але значна частина англійської могутності й світової байдужості якраз і працювала в тім напрямі, щоб Ірландія взагалі зникла з політичної карти Європи.

I всупереч отій англійській могутності, всупереч міжнародній байдужості, всупереч навіть бажанню й намірам певної частини самих ірландців, що посліпли від блеску Лондона — ірландська національна революція вибухла.. I нове, несподіване питання — питання державної незалежності Ірландії — врізалось і в без того складну європейську ситуацію. Врізалось і стало надзвичайним фактором політичної дійсності.

На сьогодня ірландська національна революція стала історичним фактом, породивши ірландську суверенну націю й незалежну ірландську державу. Для поневоле-

них народів новий доказ їхньої сили й права та новий приклад до Шевченкового: «Борітесь — поборете!». Тим більше, що ірландської незалежної держави ніхто в «європейську ситуацію» не вводив, ніхто нею не піклувався як народжувалась і почала рости. Ірландія не мала й не має модної на сьогодня політичної няньки. Це най буде найкращою і найбільш безсторонньою міркою оцінки її внутрішнього значіння й сили та найпевнішою підставою її будуччини.

Найбільш непередбаченим і несподіваним у факті ірландської національної революції було те, що вона вибухла в найгрізніший час не тільки для самої Англії, але й для Антанти взагалі, бо в квітні 1916 року. Цей факт має величезне значіння, коли зважити, що ірландська національна революція зустріла проти себе не тільки англійський контр-удар, але й коли не вороже, то байдуже відношення майже цілого антанського світу та осередніх держав. Тоб-то, всю так зв. «політичну ситуацію» мала проти себе. І Ірландія сама, власними силами здобула собі належне місце в світі й власними силами прямує далі, по рівному шляхові дальншого усамостійнення й скріплення своєї молодої державності.

Великанський вибух ірландського національного динаміту настав якраз тоді, коли Англія його найменше сподівалася. І в цім, може, й полягає не тільки успіх кождої визвольної революції, але й найбільш боляче місце кождої імперіалістичної деспотії. Ця деспотія завше засліплена своїм скотячим інстинктом насилия, завше певна своєї переваги, завше охоплена розгоновою інерцією хижачького гону. А тому й не в стані збегнути процесу накопичення вибухових елементів, що нагромаджуються помірно до актів насильства.

Війни, котрі повстають з ненависти рас, чи народів, скажемо за французьким філософом Ле-Боном, можна відтягти на більший, чи менший відмір часу, але цілком їх уникнути ніколи не вдасться. Не війну треба відтягати, а нищити причину, що її викликає — це певний засіб політики й співжиття. Хоч це й стара історична правда, але тим болючіша, що вона стара. Коли ж цю правду насилює сильніший, халіф моменту, тоді

поневоленому не лишається жадного вибору — прийняти бій і виграти його та встановити свою, насилювану волю.

Це правда, що підбити територію певного народу не вистарчить, аби над ним панувати. Це правда,, що для цілковитого підбиття якогось народу треба підбити його душу. Це правда, що підбити територію якого-небудь народу може бути справою одного дня, а для підбиття його духу часом не старчить і семисот літ. Але правою є й те, що революційна боротьба стала єдиною надією, єдиним засобом і мусить стати єдиною ціллю поневолених націй.

Ось де глибока наука ірландської визвольної революції. Ось що ця революція підтвердила й освятила. Ось що стає нестеменним доказом і блескучим історичним прикладом до визвольних гасел поневолених народів.

Треба дійсно признати, що ірландська боротьба за власну державність, історія визвольних змагань ірландського народу є таким багацтвом, з котрого можна черпати й бадьорий дух і цінну науку. Особливо для нас.

Хочете на власні очі побачити Україну — в мініатюрі, звичайно; хочете поглянути на сумні тополі, на зелені гаї, на луки, на худобу й пасовиська — їдьте в Ірландію. Або хочете переконатись, як ворог — імперіаліст потрапить з квітки обдерти немилосердно всі пелюстки, виссати ввесь сок, обернути чудову китицю в зівяле бадилля; як він з багатого краю творить пекло; як один з колись найкультурніших у Європі, здібний, відважний народ обернуто в раба, в піdnіжка, в жебрака — їдьте в Ірландію. Як глянете власним оком на наслідки чужинецького панування, на землю зрошенну морем сліз і горя — побачите всю нашу соборну Батьківщину. А як що хочете переконатись, досвідчитись, навчитись — так, головне навчитись! — як отой раб, прибитий, обдергий, неграмотний, гречкосій, затурканий бурлака, вчорашній панський наймит — зламав ярмо, розправив наболілі груди, усвідомив свою

гідність, відчув власну силу, створив військо, став до бою, запекло боровся з наймогучійшою державою на світі та як блескуче виграв бій — вчіть історію Ірландії.

Французький публіцист Петро Фредерікс у своїй цікавій книзі, що ми її вже наводили, пише, як тому, хто подорожує по Ірландії кидається в вічі цікаве явище: брак історичних памятників. Скрізь хрести, хрести й хрести: наче символ ірландського мучеництва. Це так. Ірландія мала й має свою чудову культуру з того ще часу, коли Європа блукала в варварстві. І ось тієї національної культури Ірландії й лишилися самі руїни. Чужинецький наїзд не тільки зупинив дальший розвій країни, але й памятники її старої цивілізації потрощив. На їх місці — фортеці, вязниці й шибениці: видимий символ чужинецького насильства. А тому:

— «В Ірландії нема такого закутка, хоч би це на віть місце забави, чи відпочинку, де б не було слідів, чи знаку революції й повстання»... — каже Петро Фредерікс.

Дійсно, памятниками Ірландії стали тюрми, а з-посеред них понура вязниця Моунджой,¹⁾ куди рік-річно сходяться ірландці на прощу, аби в патріотичному благовінні згадати про тих, що вибороли їй волю. Згадати стародавніх предків, що билися з наїздниками на «Кріавому Мості», що його переіменовано сьогодня в більш модерний «Міст Казарм»; і тих, що клали трупом данських окупантів на «Червоній Стежці»; і тих, що полягли на «Кріавих Луках».

Дійсно, богатьох своїх героїв згадує ірландський народ, а за останню визвольну революцію до числа передніх прилучилися й свіжі імена, що вкрили славою ірландський народ та ввійшли до його історії. Та є між

1) Вязниця Моунджой — це модерна ірландська бастілія, понура катівня в одній з околиць ірландської столиці Дубліна, — в збігові двох одног річки Ляйфли. Названа іменем одного з катів Ірландії. В цій вязниці, протягом доби військового терору відбувалися найжахливіші дії англійської жорстокості над ірландськими революціонерами. Деякі описи цієї жорстокості леденять кров у жилах.

ними імена осяяні сяйвом справжнього мучеництва. Про цих годиться найперше згадати.

В вересні 1917 року, під мурами Моунджой, стояло ірландське населення Дубліна навколошкі, заки в середині тюрми конав Хома Еш, перша жертва голодової смерти, видатний діяч, учасник великомирового повстання 1916 р.

За участь у повищому повстанні Хома Еш, у числі інших, покараний вічною каторгою, але дякуючи грізній інтервенції американської громадської опінії й уряду, в літі 1917 р. їх випущено. Хоч 16 серпня того ж року Хому Еша знов арештовано за участь у революційному русі й знов кинено до вязниці Моунджой.

20 вересня, вкупі з 39 іншими політичними вязнями, Хома Еш оголосив голодівку, щоб запротестувати проти нелюдського обходження англійської поліції з ірландськими революціонерами. Через три дні, щоб змусити Хому Еша прийняти поживу, адміністрація вязниці за кару наказала винести з його камери ліжко, стала й черевики, змушуючи спати на голій підлозі протягом двох діб. Та вязень свого рішення не змінив.

Випробувавши інших жорстоких засобів, адміністрація вязниці взялася за найболючіший — штучного живлення. Хома Еш боровся остатком своїх сил, але англійці вжили фізичного примусу. Під час одного з таких сеансів штучного живлення вязень зімлів, а ввечері того ж дня помер. Громадська опінія обуреної Ірландії почала домагатися слідства, а лікарська експертиза виявила, що частки поживи було впроваджено до бронхів, від чого й наступила смерть.

Це були перші ірландські національні похорони. П'ятнадцять тисяч ірландців і ірландок одправили народнього героя на місце вічного спочинку, цілий Дублін укрився жалобою, а сін-фейнерівці, з жалібними опасками поверх національних на рукавах, вперше виступили для несення обовязків громадянської міліції.

Та цим не вичерpuється історія ірландської Голгофи.

25 жовтня в цьому році минає тринадцять літ од тоЯ хвилі, як певна вістка своєю надзвичайною жорсткістю прошибла цілий світ. Це була вістка про другу понуру драму, що відбувалася в англійській вязниці Брікстон протягом семидесяти чотирьох діб: конання Терентія Мек-Свайнея, мера¹⁾ міста Корк.

Ім'я Терентія Мек-Свайнея вписано до кріавової історії ірландської визвольної боротьби не тільки як героя Ірландії, але найвеличнішим лицарем уміщено в спискові борців усієї людськості й поневолених народів зокрема.

Вістка про конання молодого, відважного ірландського адвоката, надлюдської сили борця за катовану країну пройняла зловіщим гомоном протесту цілу культурну просторінь світу, викликуючи огиду до поступування англійських жандармів і уряду, а до замученої Ірландії пробуджуючи глибоке співчуття. Цілий світ обернувся лицем до нещасливої країни.

Бо вмерти за долю рідного краю в короткім змаганні на полі бою, чи впасті від ворожої кулі, або відважно загинути на шибениці за улюблену ідею — це найвище геройство, найглибша посвята наших днів. Тут протягом кількох хвилин доконується самопожертва, протягом кількох хвилин вичерpuється свідомість мучеництва. І тихий героїзм авіатора, й жертвенна відвага діяча підземелля — також кваліфікуються яко найвищий вияв героїзму.

Але протягом семидесяти чотирьох діб наближуватись до певної смерті; повільно конати, протягом семидесяти чотирьох діб усвідомлюючи собі щосекундно неминучу агонію; в пекельних тортурах доконувати самопожертву протягом отих семидесяти чотирьох діб — ось та посвята, якої прикладу не дала нам історія до Мек-Свайнея й котрої наймення ще не назвала людська мова.

— «Як я втрачу притомність, — казав Мек-Свайней

¹⁾ Мер міста, мер села — міський голова, староста.

своїм сестрам і братові на початках голодівки, — як англійці намагатимуться годувати мене силою, то не протестуйте, нічого не кажіть, бо після моєї смерті вас можуть обвинувачувати як спільників убійства. Хоч і застосують штучне живлення, та я знов розпочну голодівку, як тільки свідомість мені повернеться. Тоді допіру світ здрігнеться від нечуваного жаху»...

Мек-Свайней ішов на смерть свідомо.¹⁾

Відомо вже, яке вражіння в цілому світі викликала нелюдська смерть Мек-Свайнея. Цей світ почав широко цікавитись Ірландією, про котру перед тим широке громадянство знало з англійських описів, що це, мовляв, країна «злочинів, анархії й загадкового Сін-Фейну, котрий щодня чинить розбій і ще більш загадкові злочинства». Смерть мера Корку не минула дурно й для Англії: в світовій опінії надщербилась уява про її державну єдність, а престіж її сильно впав.

Але вернімося до Терентія Мек-Свайнея, що став героєм і прикладом не тільки в Ірландії. Постать молодого, великої слави ірландського адвоката заслуговує на те, щоб при цій нагоді освітлити її трохи ширше та відповісти на найголовніше питання — для чого така страшна жертва?

В березні 1920 р. мер міста Корк Хома Мек-Кюртен, член ірландської революційної організації Сін-Фейн, був замордований в своєму помешканні, в присутності своєї вагітної дружини. Вбійники були під масками, але політичний ірландський світ ясно бачив урядову руку в убійстві. Воно було виконане в порядкові англійського терору, який тоді шалів над усією Ірландією. Відповідаючи на се, сін-фейнерівці пустили в повітря казарми

¹⁾ Тогочасна англійська преса, в приступі цинічного садизму — розгублена, разлютована, — прозивала глибоку трагедію Мек-Свайнея «добре граною комедією», що ніби-то він голодував, потайки приймаючи їжу від вязничної адміністрації, або й з рук рідні, що безуспінно вартувала при нім. Коли Мек-Свайней конав, на п'ятьдесят дев'ятий день, як уже ні людські, ні інші сили не могли врятувати його, ці часописи, наче людоїди, витанцювали дикого танця глуму над честю найненачасливішого в історії героя. Слідство виявило, що байки про таємне живлення були огідним наклепом.

місцевого англійського гарнізону, та винесли резолюцію, відкрито обвинувачуючи в убійстві Лойд-Джоржа, лорда Френча й інш.

Місце Мек-Кюртена з вибору зайняв молодий адвокат, письменник Мек-Свайней, людина високих якостей, шанована в цілій Ірландії. Та в порядкові англійського терору треба було усунути й цю популярну людину. Хоч убивати одного за другим не личить. Треба було шукати інших засобів, щоб позбутися нового мера, але старого сін-фейнерівця. Отож, почали шукати відповідного «гачка». В нового мера було зроблено трус, знайдено ті самі, що й в забитого мера сін-фейнерівські папери. Цього було досить. I 12 серпня 1920 р. Мек-Свайнєя арештовано, а 16 серпня вже засуджено на два роки тяжкої вязниці. А на другий день вивезено до Англії та кинуто до вязниці в Брікстоні.

В англійській вязниці Брікстон Мек-Свайней продовживав голодівку, розпочату в день арешту, а на сімдесят четвертий день голодівка закінчилася смертю. Оце й вся коротка історія цілої події. Та на цім вона не вичерpuється, маючи значно глибші підстави й осягнувши надзвичайних наслідків.

— «В Ірландії нема такого закутка, хоч би це навіть місце забави, чи відпочинку, де б не було слідів, чи знаку революції й повстання»... Ось де лежить підстава чину Мек-Свайнєя. Цей чин був як би завершенням, найбільшою історичною познакою ірландської національної революції.

Сім довгих століть змагався жорстокий англійський імперіалізм з невеличким ірландським народом; сім довгих століть крівавилася Ірландія в нерівнім бою; сім довгих століть нищено ірландський народ — відібрано йому його власну землю, обернуто його в старця, нищено його дух, морено голодом. Свідомо, розважно, крок за кроком. Ворог Ірландії не лише стократ був дужчий за неї, не лише знущався й карав, не лише опанував її фізично. Ба! Він намагався посісти мязи й мозок ірландській, заволодіти найдрібнішого клітиною ірландського існування, щоб докінчити затяжний «планктаторський» процес.

Чка ж сила могла йому противитись? Чим, якими мірами, якою ціною поставити йому опір?

Протягом довгої неволі Ірландія випробувала всіх засобів: конституційних, парламентарних, легальних, угодових, апелювала до розуму, кликала до «доброго» англійського серця, до сусідів, до світової опінії. Жадного відгуку, жадної помочі, жадних наслідків.

Ось коли кожде ірландське село запалало останнім полумям національної пожежі; ось коли кожде село оповилося жалобою по забитих героях; ось коли кожде село, кожде місто, кождий ірландець, кожда ірландка — всі вийшли до останнього рішучого бою. Не на життя, а на смерть. Аби довести, що вміють умирати, що в обороні Ірландії будуть битися кожної хвилі, запекло, до останнього зітхання. І виграли смертельний бій!

Ірландська національна революція — це не збіг сприятливих обставин; це не плід сприяючої політичної ситуації; це не наслідок ослаблення ворога. Ні! Ірландська національна революція була наскрізь творчим твором, од найменшої циглини до шпиля; вона вийшла з вікового підземелля, з повстань, з усієї попередньої боротьби. Вона дозріла в кождій краплині ірландської крові; виплекана тugoю міліонів ірландських сердець; заповіджена самим ходом історичних подій.

Це — збірний чин ірландського національного типу, вислід непереможного інстинкту до самозбереження, плід ірландського творчого хотіння.

Справжня вдача народу, його справжня вартість, — кажуть історики, — виявляється в найважніших, переломових хвилях його історії. Душа народу виявляється найкраще в його чинах. А чини народу складаються з чинів його синів і доньок, його героїв.

Ірландський народ ні в голоді, ні в мізерії, ні в найбільш критичних моментах своєї історії не втратив віри в свою побіду. А такий народ ніколи не втратить ні відпорності, ні надії, не втратить головної цілі й до остаточної мети дійде.

Зазнав він поражок, так!.. Але де той народ, що повстав до незалежного буття зі сміху й радощів? Де

той народ, що не покропив своєї волі слізми й кров'ю? Що значать одна, дві, десять поражок, коли народ має жити повік-віки. Поражка тільки навчає того, хто не тратить надії й не складає зброї. Ірландія програвала для того, щоб виграти.

Чин смерти, най мені буде вільно так висловитись, чин смерти Мек-Свайнєя був останнім кільцем у ланцюгові ірландських страждань. Віковічного ланцюга ірландського поневіряння розірвано. Ірландія вийшла з зачарованого кола англійської буцигарні. І найміцнішого замка отієї буцигарні зламав Мек-Свайней. Для цього Ірландія мусіла перейти важкий шлях, мусіла не одного сина віддати, мусіла дозріти, щоб натхнути Мек-Свайнєя. Мусіла росцвісти в кріавім полум'ї не з її вини розпочатого бою.

Кожда людина, кожда група людей, кождий народ — удосконалюється власними чинами. Не в інших, а тільки в собі мусить він шукати причин упадку й так само тільки з себе мусить черпати силу та міць духа, щоб здобути право на буття під сонцем, право на свідоцтво про велич.

— «Бракувало провідників, бракувало людей сильних вірою й готовністю до самопожертви, — каже славний Маціні про невдачу італійських повстань 1820, 1821 й 1830 року, — людей, які б потрапили в кожду хвилю оволодіти наслідками революційного руху; які вміли б усі шляхетні поривання звести до одного: до жадоби перемоги! Які б написали на своєму прапорі: перемога — або смерть! і які б додержали слова!..».

Терентій Мек-Свайней додержав слова! В цім уся величність його безсмертного чину.

— «Вчітесь бути героями, а Ірландія належатиме вам неподільно»... — раз-у-раз звертається славний де-Валера до молодих ірландців. І так повчає їх:

— «Чин Терентія Мек-Свайнєя не повстає раптом, несподівано, в хвилину якогось раптового ліднесення, а дозріває протягом щоденного життя, випливаючи з вірності тому ідеалові, що його над життям кохає людина. Цілі роки упливли перед тим іспитом, котрий ждав Мек-Свайнєя в вязниці Брікстону. Ще значно раніше він

писав у своїх «Засадах характеру»: «Єдиний іспит істнє — іспит героїзму, чеснот і лише цей іспит провадить до найпевнішої, до найбільшої побіди. Роззброєна одиниця не встоїть перед озброєним ворогом, одна армія не в стані змагатись з несчисленними ворожими силами, але всі армії всіх імперій на світі не в стані зламати слушну ідею»... Ось з якою вірою він пішов до вязниці, на смерть. Та цієї віри він не набув у вязниці в Брікстон, ні, але цілий життєвий шлях перейшов з нею; цією вірою була пересякнена вся його щоденна праця в найдокладніших дрібницях. І тільки з міцно зашартованою вірою він осягнув величної смерти в Брікстоні».

*
**

Найкращим памятником для великих людей, найщирішим признанням для них є, був і буде один: вчитися на їхніх чинах, збагачуючи досвід визвольної боротьби поневолених.

Величній іспит Терентія Мек-Свайнея повік житиме в історії людей як приклад, незломний доказ, що дух людини, її віра й відданість ідеалові здатні піднестися на таку височінъ, набути такої міці, осягти таку велич, котрих не нищать і не досягають ні вікова неволя, ні ворожі гармати, ні бліндовані авта, ні танки.

Дійсно, як влучно оцінює ірландську посвяту французька письменниця Сімон Тері, одна є на світі цнота, що її несила в гроших облічити — героїзм.

Париж, 1931 р.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Ірландія на історичному шляхові

КІЛЬКА ІСТОРИЧНИХ ДАТ. ВТРАТА НЕЗАЛЕЖНОСТИ. АНАРХІЯ КНЯЗІВ — ГОЛОВНА ПРИЧИНА. ПОЧАТКИ ПІДБОЮ ІРЛАНДІЇ. РУЙНУВАННЯ КРАЇНИ. ПІД ВЛАДОЮ АНГЛІЙСЬКИХ ЛОРДІВ. «ПЛАНТАЦІЇ». КРІВAVI ПОВСТАННЯ — О'МУРА, О'КОНОРА, МЕК-НІЛА, О'БРАЙНА. «БІЛІ СОРОЧКИ». «ДУБОВІ СЕРЦЯ». «ДІТИ ПРАВА». ТОВАРИСТВО «ОБ'ЄДНАНИХ ІРЛАНДЦІВ». ГЕНЕРАЛ РУЗЕЛ. ТЕОБАЛЬД ТАН. БРАТИ ЕМЕТИ. «ОСЬДЕЧКИ ГОЛОВА ЩЕ ОДНОГО ЗРАДНИКА».

I

Ірландія¹⁾ була знана світові ще за сивої старовини. Про неї згадує Аристотель, називаючи її кельтським іменем — Ейрн. Хоч і існують легендарні вістки про історію Ірландії з-перед 1.500 літ до Христа, однак

1) Слово «Ірландія» походить од старо-ірландського — Eirn, англо-саксонського — Ireland, Irland, скандинавського — Irland — країна шляхетних людей, воївників, героїв. Існування цього старо-ірландського наймення доводить, що в Європі ірландська нація може вважатися за найстаршу, бо задержала древню назву в той час, як усі інші народи, що вийшли з Азії, втратили своє первісне ім'я. Агуа — звалися люде тієї раси, що на сьогоднішню ірландську землю прийшли з Азії й осіли назавше на ній. На підставі наукових даних можна припустити, що гаельська галузь кельтської раси, первісне племя ірландської нації, була першим народом, що пізніше з західної Європи емігрував на самісінький її край, острів Ірландію, й там отаборився, уникнувши на довгий час руйни лізеніщих воєн.

важко про той період ірландської історії сказати щось певне. Досить перевірені науково вістки про Ірландію походять з-перед 200 літ до Христа. На сьогодня достовірно відомо, що теперішню Ірландію заселило те кельтське племя, що його завойовницька хвиля Римської імперії витиснула з Галії, колиски сучасної Франції, та з Британії. Ірландці, таким чином, в найчистішій формі зберігли основні прикмети кельтської раси, врятувавшиесь од висушуючого асиміляційного римського духу.

Коло 400 р. по Христі, ірландське військо, що саме в той час одбуло похід до північної Британії, привезло з собою військового бранця на ім'я Патрік,¹⁾ котрий знов читати й розумів Євангелію. Він ніби-то й навчив ірландців нової, християнської науки. З другого боку, хоч переказ про Патріка й має під собою поважні наукові підстави, однак історики припускають, що християнство існувало в Ірландії ще перед ним, тобто перед IV столітом по Христі. Бо на підставі певних джерел доведено, що в 431 р. Ірландія вже мала християнського єпископа, в V столітті вже ціла Ірландія була християнською, а в VI столітті ірландські місіонери-ченці обіїздили європейські поганські краї, навертаючи їх на християнство й будуючи знамениті на той час монастири по Галії, Германії та інших країнах. Про тих місіонерів згадують і літописці богатъох монастирів — у Британії, Швайцарії, Німеччині та інш.

В 733 р. покінчився довгий спір Ірландії з Римом щодо святкування Великодня й таким чином Ірландія стала католицькою. За той спір Рим їй віддається, як побачимо далі, тим, що папа Адріан IV віддасть цілу Ірландію англійському королеві Генрихові II. Католицизм Ірландії обійтеться їй дуже дорого: протягом п'яти століть вестиме вона війну з напором протестантизму й англіканізму.

Первісний політичний устрій Ірландії не ріжнився на ту добу від інших, складаючись з кількох князівств, на чолі котрих стояв найстарший князь. Відси безупинні княжі сварки за владу, вічні походи одного князя про-

¹⁾ Патрік, опікун сучасної Ірландії.

ти другого й відсі ж надзвичайне ослаблення ірландської відпорності, котра облегчувала ворогові наїзд на культурну, освічену тоді Ірландію. Хоч положена на острові, відокремлено, з природними кордонами мала всі данні для сильного, сталого розвитку.

Тодішня церковна цивілізація Ірландії, а іншої ж не було, стояла дуже високо. В VIII та IX віці Ірландія була одним з найкультурніших країв Європи, зберігаючи це положення майже до кінця середньовіччя. На жаль, дики племена північних норманів нераз руйнували культурний дорібок ірландців: у 795 році приходять так зв. «блі поганці» — норвежці, а в 852 році «чорні поганці» — данці. Століттями тягнеться боротьба з наїздниками, а коли ця боротьба закінчилася повною побідою, в Ірландії розпочалися кріаві внутрішні свари, особливо роздори так зв. «сімох», які довели край до загиблі.

І якраз у цю пору, як що вірити досить романтичній легенді, гарна з прегарних ірландських доньок, на ім'я Деворжіля вийшла на історичну сцену Ірландії, щоб відограти фатальну роль, поповнивши гріха, за котрого ірландський народ покутував сімсот з лишнім літ.

Власне, Деворжіля зрадила своєму чоловікові, князеві Тернан О'Руаркові, начальникові племени Брефнів, у обіймах князя Ляйнстера — Дермота. Зраджений Тернан О'Руарк, при допомозі найстаршого князя Ірландії побив і вигнав ласого до чужих жінок Дермота Мек-Мурога. А побитий Дермонт, як то й належало тоді, поклався помститись. Та втік до Англії, кинувся до ніг королеві Генрихові II, визнав його зверхність і попрохав допомоги, щоб здійснити свого мстивого наміра. Генрих II прийняв Дермota суворо, але дозволив йому самому «зібрати військо» для порахунків з Тернан О'Руарком.

Таким чином, князь одної з важніших ірландських провінцій, добровільно визнав зверхність чужого короля для вдовolenня своїх особистих амбіцій. Як на нещастя, й інші політичні хмари збиралися над Ірландією: норманські барони, прочувши про боротьбу й собі готувалися до війни з нею для поповнення своєї

кешені, а папська була з 1156 р., хоч ніби-то наукової не доведена, признала цілу Ірландію з її народом англійському королеві -- на доживоття. Дальші події якраз сприяли цьому папському намірові.

Повертаючись з дозволом «зібрати військо» од Генриха II, Дермот по дорозі зустрів суворого, дикого й войовничого Ричарда Стронгбова, який і мав зробити перші кроки пізнішого підбою Ірландії. До Дермотової авантюри ніхто б краще не надався. Одержанавши від свого батька графа Пемброка значну спадщину, Ричард Стронгбов зруйнувався та вдався в ріжні авантюри. Він радо прийняв пропонування Дермota, за що цей останній прирік йому й свою доньку Еву за жінку. І не дивлячись на формальну заборону Генриха II, Стронгбов повернув назад і в 1169 році з 1.500 людей висів коло Уодерфорд, в Ірландії, оженився з Евою й разом з тестем пішов на Дублін. Місто здобуто швидко, бо знанацька. А як у 1171 р. Дермот помер, Стронгбов став королем Лаянстеру.

Дорого обійшлася Ірландії вдача Деворжілі, бо задрісний до успіхів Стронгбова Генрих II наказав передати владу собі, щоб незабаром розпочати військовий підбой країни. Так без жадних прав і без найменших зусиль Генрих II оголосив себе володарем Ірландії. Багата й культурна, але анархістична країна зробилася здобиччю чужинців. І протягом семисот п'ятидесяти чотирьох літ покутувала Ірландія за гріх своєї необачної доньки, або за жіночий розум своїх князів: бо останній англійський солдат з танками покинув спустошену й скрівавлену ірландську землю допіру в 1923 році.

Тут найкраще справдилася історична наука: треба довгих, довгих століть, треба багатьох, багатьох поколінь, щоб народ усвідомити й державу збудувати, але вистарчить лише кількох літ, щоб її втратити. Дійсно, як казав Наполеон, розважаючи на острові св. Олени над минулим, доля народу часом залежить од однії днини.

II

Ірландія була ласим, смачним шматком для півдикіх, але відважних наїздників. Боротьба спочатку з норманами, а після з данцями вичерпала край, а внутрішні сварки доконали решти. А рішаючим моментом був той, що лівденний схід визнав чужого наїздника зверхніком, даючи йому базу на ірландській землі для дальнього підбою. Дійсно, розпочалася боротьба — запекла, крівава, єдина в історії. І ця боротьба закінчилася допіру в наші часи, на наших очах.

Наїздники, як це завше трапляється, спершу оголошують себе союзниками й опікунами, а ставши міцно на підбитій землі, кепкують собі й з устрою, й з порядку, й зі звичаїв підбитої країни, заводячи своє право й видаючи свої закони. Англійські закони в Ірландії мали одну цікаву рису: були вони однаково жорстокі, однаково руйнуючі для Ірландії від самого початку й до самого кінця: від дикого Стронгбова й до побожного Георга V. Англійські закони в Ірландії, встановлені Генріхом II проіснували до Кромвеля, котрий їх «поглибив і поширив» та переказав трьом наступним століттям. А ціль цих законів ніхто так цинічно й нахабно не окреслив, як англійський «Таймс» в кінці XIX століття:

— «Ми йдемо до того, що незабаром кельтське плем'я в Англії зустрічатиметься так само рідко, як і червоношкурі з-над берегів Мангетен»...

Отак на дієву арену вийшли в XII столітті ті дві сили, котрі протягом сімох століть житимуть у безнастанній ворожнечі й ненависті, завше ворохно наставлені одна відносно другої, взаємно упереджені, що хвилі готові розпочати жорстокий двобій. Не рівні були вони, ці сили, але не завше боротьба є змаганням самих гармат і самого гарматнього мяса; є боротьба, де про успіх рішає також і дух, сила напруженої волі, що черпає свою міць з права кожного народу бути паном своєї долі.

Щоб уявити собі всю велич ірландської оборони й

кріваву лютъ англійського напору, треба усвідомити, що від десанта Стронгбова треба було цілих трьох століть (1169 — 1495) для здобуття навколо Дубліна, ірландської столиці, пари десятків квадратових кілометрів терену, щоб забезпечити англійському окупантійному апаратові охорону й можливість урядування для дальншого поширення підбою. Наїздника визнав тільки південно-східній куток Ірландії, ні північ, ні південь, ні захід, ні схід країни добровільно не уступав йому навіть одного ступіня землі. Тому він позначав свій підвой самою кров'ю й пожежою. Ціле століття влада англійської окупації не сягала понад оті кілька-десять квадратових кілометрів навколо Дубліна.¹⁾ Для такої «роботи» потрібна була база, міцна підставка. Тому й повстив був рядом з ірландською столицею спочатку звичайний військовий табор англійського гарнізону, обнесений палями,²⁾ а пізніше, коло 1200-1220 р. англійці почали будувати й власну бастилію. Вона швидко виросла в своїх розмірах і стала грізним, похмурим і зловіщим англійським центром в Ірландії.³⁾ Сьогодняшній англійський урядовий «Пейл» оточили будинки, садки й він на перший зір ока наче скованій в центрі міста, але ірландці добре пам'ятують і довго ще пам'ятатимуть, що там крилося: і вікові архиви, і вязниці, і казарми гарнізону, і апартаменти всіх віце-королів — од Генриха Сиднея, вірного прислужника Елизавети починаючи й на лорді Френчові кінчаючи. Хоч усі вони, оті вірні слуги Англії, в кождій добі, в кожду хви-

¹⁾ Дублін згадує в II віці до Хр. Птоломей і вихвалює його величність. В старих літописах є згадка про порт Duibh-lwinn, славний рибним промислом і торговлею. Це кельтське слово і значить — чорне болото.

²⁾ Ця кріпость ще й сьогодня, вірніше, що в 1923 році звалися — «Пейл». Слово «пейл» — значить «спаль», або «блідний». Назва повстала ще в тих часах, як він був чимсь на зразок подвір'я, оточеного тином з самих жердок, палів. На цим подвір'ї «гандлювали» в ті часи англійські старшини, тобто ділили між салдатами здобич та громадили військові запаси й зброю.

³⁾ На підвальинах першої кріпости виросло те, приблизно, чим є наше Печерське в Київі, але грізніше й більш похмуре.

лину свого урядування були однаково загрожені — пильним зором остаточного вироку ірландської історії.

Ще двохсот літ треба було (1495 — 1691) на провадження кріавих руйнницьких воєн за часів Елизавети Й Кромвеля, щоб зруйнувати підбитий край, конфіскувати всю землю в ірландських селян, віддати її англійським зайдам, яких робилося лордами, дослівно залляти країну кров'ю, перейти її бунтами, пожежою й голодом.

Бо віковий опір ірландського народу розпочався за першим же ворожим стрілом. Спершу Англія намагається винищити ірландських князів і провідні верстви народу, але дуже швидко в боротьбу втягається вся ірландська нація. Хоробрі нащадки кельтів ні на хвилину не випускають збої з рук, ставлячи груди під удар. Протестантська реформація ще більш загострює війну. Щоб навернути ірландців на «свою віру», Англія розпочинає боротьбу всіма засобами: переслідування, відбірання землі, виселення, увязнення, тортури, грабіж — усе добре, що йде на знищення Ірландії. І так тягнеться до Генриха VII.

Генрих VIII, жорстокий авантюрист, що шість разів женився, а двох своїх жінок скатував шибеницею, умів задобрити недобитки ірландських панів і добився того, що ірландський парламент 12 червня 1541 року оголосив його корольом Ірландії. Таким чином, з регентів, як вони себе звали, англійські зайди стали королями й «законними» володарями ірландського народу. А після цього ще сміліше ведуть підвой країни, втягаючи її під владу англійської корони й винищуючи місцеві вольності. В цей момент ірландської історії не одному сучасникові здавалося, що ірландський народ добровільно зрікся власної державної незалежності, віддаючи себе на асиміляцію.

Та це була помилка. Ірландія не виріглася свого ідеалу й збої не склала. Після Генриха VIII боротьба ще більш загострюється. Хоч попередні повстання були здушенні, але вибухають нові. Душиться таксамо славні повстання О'Мура й О'Конора. Після кожного повстання мстиві з природи англійці видумують все гостріші

заходи, все грізнішу кару. Цю кару не обмежується на винних, а розширюється на ввесь народ. Після зліквідування повстання 1547 р. графства¹⁾ Ляйкс, Офелі й Осафай віддано в цілості так зв. «антрепренерам», щоб вигнали до останньої душі ірландців і оселили англійських колоністів. Одібрана в ірландського населення земля пішла до спеціально утвореного «королівського земельного фонду», тоб-то націоналізована, але на користь англійської нації, а не ірландської. Отим фондом керувала короліва, або король, а ці останні затверджували роздавання землі всякій голоті, яку силою зганялося з Англії на «плантації».

Зрозуміло, що таке королівське господарювання викликало нечисленні революційні відрухи й повстання, але окупаційна влада душила їх немилосердно. Бо «смачного» шматка не хотіла зрікатись.

— «Ірландія, — каже історик Вільмен, — стає джерелом, з котрого Англія черпає засоби для сплати своїх державних боргів і на покриття всіляких воєнних видатків»...

Кат пухне на рахунок жертви.

III

Друга половина XVI й початок XVII столітть були ще сумнішими літами ірландської історії. В ці літа вибухло три наступних збройних повстання ірландського народу. Англія їх здушила ще з більшою люттю, а наслідки по них були жахливі. Перше повстання під проводом Мек-О'Ніла вибухло в 1562 р., а після його здушення англійці вішали ірландців на публичних майданах по кілька тисяч одразу. Друге вибухло під проводом О'Брайна в 1579 р. Це повстання окупанти зліквідували ще з більшими жорстокостями, а після ліквідації відібрали ірландцям нових один міліон гектарів землі й роздали своїм «плантаторам». Третє повстання тягло-

¹⁾ Ірландію поділено було на графства за Генриха VIII, на зразок англійської адміністрації. Графство відповідає, приблизно, колишньому повітові на Наддніпрянщині.

ся цілих дев'ятнадцять літ, от 1598 до 1617 року. Після цього повстання країну обернуто в пустку, а народ у старця. Ірландії нанесено такого удара, від котрого її не вилікують всі наступні триста літ. Знесилену й безпомічну країну остаточно піддано під англійську адміністрацію, впроваджено англійські суди, видано спеціальні карні закони проти Ірландії, на підставі котрих ірландці не мали права мати яку-будь власність, займати посади в адміністрації й бути суддями власного народу.

Од цього часу «плантації» переводяться в величезному маштабі. Цілісінський Ульстер, північна провінція Ірландії, з котрого Англія намагатиметься пізніше створити противагу решті Ірландії; цілісінський Ульстер, отже, було виселено, або, як казали англійці — евакуовано, чим? — пожежою, кулею й голодом, а ввесь терен його роздано тим самим «плантаром». В цей же час знов і остаточно забороняється мова ірландська, а за призnanня до ірландської національності встановлено спеціальну кару. Належати ірландцеві до свого народу й мати свою національну гідність вважалося злочином на підставі англійських законів.

І врешті підходимо до Кромвеля: злочинця, чи реформатора? Кромвель, більше фанатик, ніж політик, любував як звір над безборонною жертвою. Цей чин в історії Англії зветься «експедицією в Ірландію». Приводом до експедиції послужило повстання ірландців 1641 р. На чолі експедиції став сам Кромвель з дикторськими повновластями. В своїй роботі він нічим не відріжнявся від тих жидів, що вважали хананеянців за бидло. Описати експедицію? Навряд, чи хто б це потрапив зробити. — «Жаден народ, — кажуть історики, — не зазнав таких тортур»... — Сотні тисяч ірландців повисло на шибеницях, запрудило рови й байраки. Стогін разносився на всю землю, а немовлята раптом заговорили. Тисячі ірландських жінок і дівчат продано як рабинь дикунам у Америку. Кромвель зігнав усіх католиків, тоб-то 7/8 ірландського населення до одної провінції Конайт, а Ірландія стала пусткою. Три четверті ірландської землі Кромвель роздав офіцерам і салда-

там своєї «армії» за зразкове катування неповинних жінок і дітей. Решту здобичі одержали мародери-приблуди, що пленталися в хвості експедиційної армії, ласі легкої поживи коштом ірландського нещастя.

— «Як що й залишилося живим дещо ірландського народу, — каже історія, — то тільки тому, що Англія потребувала рабочих рук для як найкращого використання своїх нових плантацій в Ірландії»...

IV

Та боротьба не припиняється. Наступне, XVIII століття пішло на те, щоб видати «законним» шляхом ріжні карні постанови й приписи, врати поневолення Ірландії в «конституційну» одежду; знищити дощенту політичне й господарське життя краю, поламати ірландські звичаї, сплюгавити традиції, здеморалізувати навіть родинне життя та заatakувати саму совість ірландського народу. Під режимом насильства англійських «планаторів» нещаслива Ірландія дає знаки про своє животіння тільки хвилевими конвульсіями революційної боротьби.¹⁾

1) Такими хвилевими конвульсіями були повстання так' зв. «Білих Сорочок», у 1770 році. Так звалася організація, котрої члени носили білі сорочки поверх одягу. В ті часи по всій Ірландії росла сила — силена ріжних повстанчих відділів, їх об'єднювали й направляли діячі «Білих Сорочок». Боротьба велася головно за землю, отже, в тих організаціях селянство брало найбільш активну участь.

В 1772 р. вибухло повстання «Дубових Сердець». Це була перша організація, що на своєму прапорі написала республіканський ідеал: «Щоб Ірландія стала республикою». Традиція «Дубових Сердець» перейшла до кількох наступних ірландських поколінь.

В 1782 р., за сім літ до великої французької революції, вибухає славне повстання «Дітей Права», яке мало величезний вплив на формування ірландської державно-політичної думки. В це повстання відродився суворений ірландський парламент, знищений англійцями. Він видав цілу низку державних законів для встановлення скасованих ірландських вольностей. На підставі цих законів ірландці одержали право набувати в своїй країні землю на власність, як і протестанти, право купувати коні вертості понад п'ять фунтів стерлінгів, у чім Англія також обмежила ірландців, право бути вчителями в школах, суддями, урядовцями й т. д.

Та найславнішою повстанчою акцією була діяльність товариства «Об'єднаних Ірландців», що стали спадкоємцями «Дітей Права». Історія Ірландії під кінець XVIII століття — це історія «Об'єднаних Ірландців». Ірландія прукається, не дається під обух жорстокого англійського імперіалізму.

Як відомо, в 1779 р. Англія розпочала війну з Америкою, для чого була змущена вивести з Ірландії значну частину своєї окупаційної армії. Користуючи з такої нагоди, під приводом організації оборони й порядку в країні, ірландці створили свої охотничі полки, що протягом двох літ дійшли до сорока тисяч люда. В 1782 році ці полки підперли акцію «Дітей Права» й добились значних уступок од Англії. Але незабаром ці полки були розформовані. І в 1791 р. охотники організувалися в тайних товариствах під назвою «Об'єднаних Ірландців». Це й справді була соборницька організація, бо в неї ввійшли не самі католики, але й велика кількість протестантів з Ульстеру. «Об'єднані Ірландці» були організацією політичною з новітніми гаслами й мали на дальший хід ірландської боротьби рішаючий вплив. Од них вийшла ідея збройного чину, соборництва й глибокого демократизму ірландського руху. Своєю безпосередньою метою «Об'єднані Ірландці» ставили — підготовку всенародного повстання з ціллю відірвати Ірландію від Англії й встановити незалежну республіку. Засобом до цього була пропаганда ідей великої французької революції 1789 р., котра вро-чісто оголосила суверенним право кождої нації на самовизначення.

Генерал Рузел і Теобальд Тан, цей останній протестант і сам англієць з походження, були першими начинними організаторами «Об'єднаних Ірландців». На французький зразок найвищий провід організації звався «Національним Комітетом», а по провінції були його відділи. Члени організації під присягою забовязувалися додержувати таємниць, поширювати всякими відкритими й тайними шляхами засади й ідеї «Об'єднаних Ірландців», доки сили організації не виростуть для розпочаття збройної боротьби з Англією.

Момент для рішучого удару надійшов, здавалось, під кінець 1796 року. Національний Комітет «Об'єднаних Ірландців» установив тайну співпрацю з революційним французьким урядом, котрий обіцяв поміч. І дійсно, незабаром французька флота в 2.500 людей, під командою Гоша з'явилася при ірландських берегах, що мало бути знаком до всенародного повстання. Та буряй нездатність вартового адмірала перешкодили зробити десант.

Англійський уряд оголосив у цілій Ірландії стан облоги, вишукуючи й немилосердно винищуючи «Об'єднаних Ірландців». Теобальд Тан був повіщений першим «для прикладу». Але за цим пішли дальші нечисленні вироки. Єпископ Джексон, що керував рухом протесту проти того, щоб Тана ховати як повішеного, мусів отрутитися, не даючись під англійський суд. Бонд, д-р Люкас, чернець Шірси — віддали голови англійському катові.

Та організацію англійці не знищили. Не знищили й високої ідеї «Об'єднаних Ірландців». Незабаром вони виростають у могучу силу, а під кінець 1797 р. організація налічувала до ста тисяч своїх членів по всій Ірландії.¹⁾

Другий вибух було визначено на кінець квітня 1798 року. На нещастя, другий вибух також не вдався. Певний купець з Дубліна, на ім'я Рейнолдс, зрадив повстанців. Англійці знов оголосили стан облоги й знов почали полювання на членів організації. 12 травня 1798 року були заарештовані найвидніші провідники револю-

¹⁾ Крайні опанував небувалий ентузіазм і проблиски надії на остаточне визволення запалами в усіх ірландських серцях. Описи піднесення дають самі тогочасні англійці, котрі «не можуть зрозуміти» впливу надій на визволення:

— «Я не можу збегнути, — пише в своїх спогадах лорд Клонкюри, — як геройче піднесення охопило всі стани ірландського громадянства. В школах, у суді, в салонах великих панів ірландських, як і по хатах селян — спільна іскра надії на кращу будучість пройняла всіх, змушуючи ірландські серця битися одностайно. Ця надія оживляла надзвичайною відвагою не самих тільки мужчин, але й жінок та дітей»...

ції — Емет, Мек-Нивіл та інші. Врятувався тільки Фиц-Джералд, оголосивши повстання на 23 травня. І знов зрада знівечила визвольний рух. Капітан міліції Армстронг доніс англійцям про підготовку повстання й зрадив усіх членів «Національного Комітету». Фиц-Джералд героїчно боронячись, загинув під час облоги того дому, де йому пощастило сховатись. Загинув у тій самій хвилі, як озброєне дублінське населення йшло його визволяті. Організація сильно впала, англійці арештували майже всіх членів «Національного Комітету».

Само повстання, однак, вибухло 23 травня, вночі, але без спільногого проводу, без зброї майже. Обіцяний французький десант зі зброєю й амуніцією не прибув. Навколо Дубліна піднялося селянство й з вилами, сокирами й косами зайняло столицю. На півдні Ірландії революціонери держали в боях майже половину цілої англійської залоги. Та рух був здавлений сильними транспортами свіжих англійських сил.

Помста Англії була жорстокою. Кров залляла не тільки Дублін і його околиці, але всю Ірландію. Збитих не встигали ховати. Ще й сьогодня пам'ять ірландського народу згадує прокляттям лордів Кемдена й Кестельрига, що визначилися хижакською люттю як кати-жандарми. Англійська пімста не обмежилася самими учасниками революції — мстилися й над мирним населенням. Воєнні суди, тортури й шибениця в самому Дубліні забрали 30.000 жертв ірландської незалежності.

І наче на глум, серед стогону й зойків катування, в серпні й вересні того ж 1798 р. прибуло ще два десанти французького війська під проводом Гумберта й де-Гадрі. Та цими десантами вдалося тільки частково згальванізувати відгуки травневого повстання на провінції.

Хоч і на цей раз товариство «Об'єднаних Ірландців» зовсім знищено не було. Після невдачі починається реорганізація сил, а надії на остаточний успіх не гаснуть. За продовження славної акції взявся брат Хоми Емета — Роберт Емет, молода людина яких двадцяти літ: здібний, відважний, з вогненною вірою в будуче Ірландії. В 1802 році він одвідав Францію, бачився з На-

полеоном і перший консул прирік йому поміч, обіцавши вислати французьку фльотилю. На жаль, 23 липня 1803 року «Об'єднані Ірландці» мусіли піdnяти повстання раніше умовленого речення, без помочі умовленої підмоги.

— «Національна незалежність і свобода сумління»... — було кличем цього останнього вибуху великої й славної організації «Об'єднаних Ірландців». В Дубліні на деякий час замаяв зелений ірландський прапор. Та не надовго. Англія стягла силу війська з метрополії й здушила її цю відчайдушну спробу ірландського народу. Розвіялися останні надії, які покладали ірландці на французьку революцію. На нещастя, ірландські революційні сили не діждалися ні Аустерліца, ні Фрідланда, Англія їх знищила перед цим. Наколи б виступ «Об'єднаних Ірландців», замісь у 1798 й 1802 р.р. відбувся 2 грудня 1805 року, Ірландія була б зазнала іншої долі й карта Європи могла б сьогодня виглядати інакше.

Однак, наслідки революційної діяльності «Об'єднаних Ірландців» були дуже великі. Революційні гасла розійшлися по найглухіших закутках ірландської землі. З них повстануть традиції нової Ірландії.

Поконані повстанці розійшлися по Ірландії, де їх ловили англійські окупанти й судили польовими судами. Згідно з англійським «звичаєм», осуджених спочатку вішали, а вже після відтинали голову. Це був спеціальний церемоніал, встановлений віддавна англійським демократизмом. І кождий раз, показуючи «народові» — англійським констаблям і «планктаторам» свіжу голову двічі мордовану, англійський кат кричав несамовито:

— «Осьдечки голова ще одного зрадника»...

І довго, довго лунав у повітрі його зловіщий голос.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Традиційний гом-руль

ДОБА ЛЕГАЛЬНОГО НИЩЕННЯ ІРЛАНДСЬКОЇ НАЦІї. ПІТ. «АКТ ЗЛУКИ», АБО АКТ Д'УНІОН». НАПРЯМНІ ІРЛАНДСЬКОГО ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ В XIX СТОЛІТТІ. О'КОНЕЛЬ. «МОЛОДА ІРЛАНДІЯ». «ФЕНИКС». «ФЕНІАНЦІ». О'ДОНОВАН». «НЕПОБІДИМІ. БАТ. ПАРНЕЛЬ.

I

Скривавлена й хвилево подолана, знов простягнулася Ірландія на історичній дорозі до визволення. На руїнах підбитого краю рішила Англія заокруглити свою побіду й знищити саму видимість ірландських національних і соціальних вольностей.

Користаючи з повного обезсилення країни, гнучкий і підступний Піт, котрий вславився викрутністю в політичних справах таксамо, як Єлизавета брехнею,¹⁾ а Кромвель жорстокістю, рішив попробувати інших засобів: легально знищити ірландський народ. Йому здавалось, що Ірландія ніколи вже не піднесеться до боротьби, ніколи вже не повстане серед голоду, мізерії й протесту, якими позначився її шлях за попередні століття. Отже, він постановив здійснити те, чого не здійснили англійські політики перед ним — цілковито вбагати Ірландію в англійський імперіалістичний мішок.

1) Короліва Англії Єлизавета, як каже історія, в тодішньому світі брехні лічилася ідеалом своєї доби: бо була вродженою брехухою й роспушницею.

При допомозі лорда Кестельрига, Піт уклав найбільшу й найганебнішу в історії світу махінацію політичного шантажу й послідовно, нахабно здійснив її. Він підкупив за гроші, посіlostи, ранги, титули не тільки послів, але й самих виборців, аби скликати такий ірландський парламент, який ухвалить те, що було потрібне для легалізації ірландської руїни. Виробивши спеціальний закон про скликання нового ірландського парламенту, він надав виборчі права тільки деякій частині людності в межах вже згадуваного «Пейлу», на пару десятків кілометрів навколо Дубліна, де перебували англійські урядовці, колоністи й інші «планатори». Причім, Піт не виявляв своєї підступної цілі, для якої скликався парламент, аж до останньої хвили. Цією його ціллю було — добитися від ірландського парламенту ухвали на так зв. «Акт д'Уніон», чи «Акт злуки» — прилучення Ірландії до Англії на підставі «явно висловленої волі ірландського народу».¹⁾

— «Що ж ви скажете, мілорд, — крикнув один ірландський діяч під час засідання передплаченого парламенту, — що ви скажете, як я оголошу те, що ви мені запропонували?..».

Лорд Кестельриг був тією людиною, котра вже давно «в Сірка очей позичила» й так йому відказав:

— «Що я скажу? Про людське око я буду казати — ні, і вважаю, що з нас двох не ви той, хто краще володіє шаблюкою й пістолем»...

Прилучення Ірландії до Англії відбулося хоч би й при помочі підкупу. Руїнницький для ірландського народу «Акт злуки» був ухвалений 21 травня 1800 р. Останнє засідання ірландського парламенту навіки лишилося в історії, як найбільш ганебний акт, якого ба-

¹⁾ Що правда, навіть з отим штучно скомпонованим і підкупленим парламентом не все пішло гаразд, бо з тих 300 послів, що в нім засідали, за «акт злуки» голосувало тільки 160, а з них, як тепер стверджують записи лорда Грея, 116 було куплено — дарованою землею, дожivotніми рентами, титулами та іншим, що обійшлося англійській скарбниці рівно в 37 міліонів франків золотом на тодішні часи. Сума це дуже велика, але її зараз же було покрито податками, здertими з ірландського народу.

чив коли-будь світ. Присутні мали таке враження, наче вони беруть участь на похоронах ірландської нації. Славний оратор Гретан, глибоко вражений нечуваною деморалізацією, хорий, попросив себе внести на кріслі на засідання, щоб запротестувати проти знущань над гідністю безборонної країни, проти акту, що обертав його Батьківщину в руїну. Таким чином, Ірландія по-збулася останньої крихти своїх прав.

Доба, отже, «законного» нищіння ірландського народу розпочалася від ганебної ухвали згаданого вже «Акту злуги», чи унії. Цей акт дає Англії право, а насильники вважають за право грубу силу, провадити повну ліквідацію політичних і національних особливостей підбитого ірландського народу. Стомлений і огорбований в своїй масі, ірландський народ цілих пів сотні літ не виявляє жадних ознак пробудження. А в цей саме час Англія подвоює енергію в напрямі поглиблення в політиці ганебних зasad Піта, втягаючи ірландський політичний світ до котла англійської державності.

Власне, в XIX столітті, в Ірландії ясно позначаються два напрями, два методи в роботі, два погляди на потреби ірландського народу й способи ті потреби задоволити. З одного боку виростає новий світ ірландських гом-рулістів, автономістів, який береться вести боротьбу за долю Ірландії законним шляхом в стінах англійської буцигарні, легальними методами на прінципах «бодай щось здобути», бсадай «щось виبلاغати», а часом і «кришки позбирати з панського стола», ті кришки, які обертаються в звичайні шлункові ідеї, особисту користь послів, котрим платять і «позволяють» вести народ. А куди вони ведуть його, отой бідний народ — вони й самі добре не знають, обертаючись поволеньки з народніх послів у знаряддя спершу високої англійської політики, а пізніше в дорадників і помішників чужої поліції на місці: десь пояснити народові його «справжні інтереси» згідно з урядовою інструкцією окупанта, а де й прямо влаштувати, чи виявити противагу справжнім народнім інтересам, згідно з вимогами місцевої адміністрації. І поволі цей метод боротьби банкротуватиме в Ірландії, а в той же час буде народжуватись

нова свідомість, що тільки збройним чином удастся здобути свої права й врятувати ірландський народ од повної заглади.

Отже, з другого боку — з самої гущі народньої, з глибин народнього чуття, на руїнах уголовства, гом-рулізму й уніонізму¹) наростили новий паросток, що дасть Ірландії новий світ: світ переконаних революціонерів, що готові кождої хвилі розпочати двобій за нову, незалежну Ірландію. Після недовгої перерви, на поверхню вийдуть ті, що їх Ірландія визнає за справжніх оборонців своїх, і вони будуть продовжувати традиції й славу «Об'єднаних Ірландців».

Але доки не збанкрутував отої уголовницький метод політики, були в Ірландії й світлі люди, що все хотіли вовка з ягням поеднати, що глибоко вірили в ідею ірландо-англійського співжиття, завзято працювали законними шляхами, кликали народ за собою, щоб під кінець життя впасти розбитими, розчарованими, пригніченими, проклятими нераз своїм власним народом і зрадженими ворогом, що йому намагалися вірно служити. А оглядаючи перейдений шлях, оцінюючи марні здобутки приходили до переконання, що нічого не здобули для свого народу, що прийшли до тієї самої точки, від котрої почали, наварившись у котлі англійської рації стану. І часом қляли й долю свою й ті лаврові вінці, що їх на чоло їм клав англійський уряд за Каїнове діло.

Стремління угової Ірландії зводяться в XIX столітті до трьох основних точок:

1. Здобуття політичних і соціальних вольностей для ірландських закріпощених мас;
2. Викуп землі від ланд-лордів, щоб бодай де в чім задоволити земельний голод, та
3. Здобуття гом-руля, тоб-то краєвого уряду, відповідального перед ірландським парламентом, що засідає в Дубліні.

1) Бо з ухвалою унії, або «Акту злуки» серед ірландських хрунів почав плекатися новий політичний напрям — уніоністичний, тоб-то повної злуки, злиття з Англією. З цього пізніше виросте уніоністична партія.

Три вищеперечислені точки наповнювали своїм змістом боротьбу угодової Ірландії протягом цілого минулого століття. Й оскільки в цій боротьбі ірландці й справді виявили багато віри, широти, завзяття й впertiaсти, оскільки Англія нагороджувала їх недовір'ям, облудою, підступним і систематичним опором та не спускала з ока своєї головної цілі: повного винародовлення й викреслення Ірландії з реєстру європейських політичних справ.

Пів віку політичної історії Ірландії цієї доби звязані з іменем великого борця О'Конеля (1775-1847), про котрого треба сказати кілька слів.

Ціле своє життя О'Конель присвятив боротьбі за гом-руль, ідучи легальним шляхом і вживавши лояльних засобів. Протягом тридцяти літ він стояв на чолі ірландського визвольного руху й цієї боротьби «ледве-ледве» не виграв, але завше не хватало отого «кінчика», що його Англія цупко тримала в руках.

Виступивши з програмою гом-руля й земельної реформи, О'Конель відразу здобув прихильність: цілий народ став на його бік, даючи повне поперся й грошові засоби з тієї мізерії, якої могло тільки старчити на картоплю й оселедці. Ірландці ладні були голодувати, аби тільки не втратити надії на краще будуче. Та як О'Конель почав здобувати ґрунт і прихильність, як тільки ідея гом-руля знайшла широкий відгук у селянських масах, Англія повела шалену протиакцію. Довга неволя натворила чимало рабів у Ірландії, серед котрих англійський уряд розпочав творення так зв. «уніоністичної» партії, тоб-то єдино-неділимської, аби застачувати програму гом-рулістів О'Конеля. Уніоністи взяли собі за підставу акт унії з 21 травня 1800 р. Й виступили проти самої окремішності ірландської нації й проти земельних проектів О'Конеля. Маючи широку моральну й грошову допомогу з боку англійського уряду, уніоністи незабаром поширили свою організацію на всю Ірландію, втягаючи до неї пасивну інтелігенцію, частину фермерів і земельних власників та окремі угодово настроєні одиниці.

Та побіда довгий час була на боці О'Конеля. Найви-

щої точки досягла його акція в 1843 році. Не дивлячись на свої 68 літ, О'Конель у тому році відбув протягом чотирьох місяців 37 віч, на котрих промовляв і головував. На його віча сходилися десятки, а то й сотні тисяч народу. Нерідкі були випадки, коли прості селяни приїздили за сотню кілометрів, щоб послухати надзвичайного ірландського промовця. В цей час авторитет О'Конеля досягає могучої сили. Останнє його віче відбулося 15 серпня 1843 р., де прийняло участь двісті п'ятьдесят тисяч слухачів! Ідея гом-руля стає найпопулярнішою ідеєю в Ірландії, а здійснення його здавалося зовсім близьким. О'Конель був певний своєї побіди. А для підкреслення цієї певності, він розпочав акцію на збирання грошових засобів для вибудування нового будинку ірландського парламенту в Дубліні. Дійсно, збірка пішла так швидко й ясно, що 23 жовтня 1843 р. О'Конель відкрив ірландський парламент, одержавши на виборах блескучу побіду над уніоністами.

Успіхи О'Конеля занепокоїли Англію. Конфлікт почався ще перед одноріччям парламенту. Власно, на 5 жовтня того ж року О'Конель визначив був диво-віче, котре малося організувати на широму полі, під Дубліном. З усієї Ірландії хмарою посунули люди. Сила-сильнена ірландців поприїздила з самої Англії. Мало відбутись таке віче, якого ще Англія не бачила. Власне, Англія його не хотіла бачити: заборонила. Вона рішила, що «постила» О'Конеля надто далеко. І О'Конеля заарештували, склеїли проти нього обвинувачення в державній зраді, підтасувавши відповідно вирвані реченні з його промов і розпочали огидну акцію провокації й шантажу не тільки проти особи О'Конеля, але й проти цілого ірландського визвольного руху.

Хоч популярність О'Конеля ще була велика. На додавання його однодумців, англійський парламент ухвалив, що О'Конеля вислухає парламентський суд. 7 вересня 1844 р. парламентський суд О'Конеля виправдав і він у той же день з тріумфом увійшов до Дубліна, досягнувши вершини своєї слави й розголосу, але не впливу. Власне, пропонування революційної організації «Молода Ірландія» про збройне повстання проти Ан-

глії О'Конель ралтом відкинув. Не тільки відкинув, але й осудив.

І стратив авторитет. Протягом останніх пятнадцяти літ О'Конель осягнув деяких успіхів, особливо в господарській ділянці. Аграрна боротьба дала кілька земельних законів, котрі, що правда, здійснювалися надзвичайно важко. Досить сказати, що останній з цілої низки О'Конельових земельних проектів опубліковано в формі закона ще в 1903 році. Та найголовніше було осягнено — розбурхано ірландські селянські маси й підірвано святість ланд-lordівського авторитету в Ірландії. Але цього не осяг сам О'Конель, а «Молода Ірландія» й ціла низка інших революційних організацій, що з підпілля помагали О'Конельові. І якраз співпрацю з цими революціонерами він легковажно відкинув. А відкинувши революційні гасла й методи «Молодої Ірландії», О'Конель тим самим признав, що на відвертий конфлікт з Англією не піде. І велике діло, за яке боровся ціле життя обернулося в химеру, віддано на ласку англійського окупаційного уряду. Важкою боротьбою здобуті позиції віддано добровільно ворогові, а проекти змін стратили миттю своє значіння й пішли під сукно.

О'Конель не досяг того, що було намірився здобути, й що було Ірландії потрібне. Це були ніби-то здобутки, але вони не змінили жахливого стану ірландського народу. Викуп десяти тисяч гектарів землі протягом п'ятьдесяти літ не є здобутком. Та відки було взяти засоби на викуп землі? Та чи й було взагалі справедливо, щоб господар платив за пограбовану в нього самого землю? Революційна «Молода Ірландія» стояла на тому становищі, що для одержання політичних уступок од Англії треба збройної боротьби, а землю треба забрати від чужинців-lordів без жадного викупу. Збройної боротьби О'Конель не хотів, він вірив, що ласкою здобуде не тільки землю для безземельних, але й власний уряд і парламент у Дубліні.

На жаль, землі лорди не дали дурно, а власний уряд прийшло здобувати кровю. Але це станеться через сімдесят літ. О'Конель так далеко не добачав.

II

Ми згадали, що рядом з угодовою росла й незалежна Ірландія. Ця остання була для Англії найбільш небезпечною. Попускаючи де в чім ірландським гом-рулістам, головну увагу, однакже, англійці звертали на боротьбу з революційними ірландськими організаціями. О'Конель був страшний для Англії, доки не кинув прокляття на «Молоду Ірландію». Після цього вплив О'Конеля змалів і Англія це добре знала.

«Молода Ірландія» виступила зі своїми революційними гаслами тоді якраз, коли не тільки О'Конельові, але й всім гом-рулістам здавалося, що ось-ось побіда оздобить їхні зусилля. А «Молода Ірландія» розуміла, що до побіди ще дуже далеко, що англійський уряд завше кидав якусь політичну кістку зголоднілій Ірландії. Боячись революційної акції, англійський уряд попускав до певної границі ефектовну роботу О'Конеля й навіть кидав нечисленні обіцянки про гом-руль, потакав на О'Конельові земельні проекти, знаючи добре, що здійснить їх тоді й так, коли й як йому буде вигідно. Англія мала ліки на всякі «пошести»: коли їй грозили ірландські революціонери, тоді вона попускала гом-рулістам і вкупі з ними торощила революціонерів і незалежників, а коли надто вже «вибрикували» гом-рулісти, тоді вона кликала уніоністичну свою партію й цькувала її на гом-рулістів. Це була тактика Англії, щоб приспати ірландців, звернути їх увагу в той бік, де лежали інтереси англійської політики.

Організація «Молодої Ірландії» повстала під кінець середини XIX століття, маючи за духового батька «Об'єднаних Ірландців». Як на останніх одбився вплив гасел великої французької революції, так на «Молодій Ірландії» революційний рух 1848 р. Метою організації було — всенародне повстання. Після невдач О'Конеля, особливо після спровокування його англійським урядом, серед активного молодого покоління Ірландії почала ширитись повна зневіра в те, що від Англії без фі-

зичної боротьби можна здобути якісь права. Революційні кличі знову почулися в повітрі.

Під проводом Смита, О'Брайна, Дуфли й Митчеля вибухло в 1848 р. повстання «Молодої Ірландії», але з огляду на розбіжність політичних настроїв серед ірландського громадянства, а особливо в звязку з угодовою позицією гом-рулістів, революційний рух було здавлено, а 160 чоловік цвіту «Молодої Ірландії» вислано до Австралії, на каторгу. Внутрішній ірландський розбрат ще раз послужив Англії.

В цей час на терені Ірландії повстають і інші революційні організації, що ставлять за свою ціль — не випрошування, а виборювання ірландської волі. Серед цих організацій прославився своєю терористичною акцією знаменитий «Фенікс», жертвами котрого впало чимало ірландських угодовців. Підкреслити треба залізну організованість «Фенікса», котрий свої атентати в більшості виконував удень, але протягом 25 літ його діяльності англійці не тільки не викрили організації, але й не зловили жадного з членів «Фенікса». Вплив «Фенікса» був досить поважний. Під цим впливом серед ірландських політичних діячів почало пересилювати переконання, що збройна боротьба приносить великі користі, бо змушує Англію до уступок. Під кінець XIX століття навіть завзяті вороги революційних методів стали відноситись до терористичної роботи «приязно-невтрально». Організації типу «Фенікса» підготують ґрунт до пізнішої національної революції.

З «Фенікса» вийшло й славне товариство «Феніанів», що було організацією лівого крила ірландських національних партій. Свою тактику воно побудувало на по-переднім досвіді революційних груп і ставило метою — відкриту збройну боротьбу за ірландську незалежність.

Слово «феніан» походить з III віку, так звалася стара ірландська державна міліція, що цю назву викре-сала від імені ірландського легендарного короля Фениуса. Початку «Феніанів» треба шукати в Америці, до котрої в наслідок голоду 1847 р. й революції 1848 р. виїхало більше міліона ірландського люду. Один з та-

ких емігрантів, Джемс Стефенс, повернувшись до Ірландії в 1858 р. в Скайбери зустрівся з провідником місцевої тайної організації О'Донованом (Роса), котрого ім'я було надзвичайно популярне, як опісля стане популярним ім'я славного Колінса. Оцих двох людей і взялося за творення «Феніанців». Та дуже швидко початкову організацію викрито й вона перенесла свій провід до Америки. А відти Стефенс керував цілою справою.

Найбільшого впливу «феніанці» осягли коло 1863 р., маючи в самій англійській армії до 15.000 своїх членів. Терористична їх діяльність вславилася на цілий світ. Хоч англійці жорстоко мстилися за кожного свого урядовця. Приміром, за вбивство поліцая Брета англійці повісили аж трьох визначних членів «Феніанів»: О'Брайна, Алена і Ляркина, а за зрив стіни в тюрмі Клеркенвіл англійці повісили неповинного Барайта. Неповинні жертви викликали в Ірландії глибоке обурення, а мстився за ці жертви надзвичайний О'Донован (Роса), людина, котра протягом десятка літ держала всю окупаційну владу в Ірландії під страхом терору й пімсти. В історії ірландської революційної боротьби належить О'Донованові (Роса) одне з почесних місць.

III

Ярема О'Донован (Роса) народився 4 вересня 1831 року. Син бідного ірландського селянина, він одув своє купецьку практику в рідному містечкові Скайбери, де після й відчинив невеличку споживчу крамницю. Ця його крамниця відограла пізніше визначну роль в революційному русі, бо в ній протягом довгих літ перебувала централля звязку «Феніану», і в ній же відбувалися наради та виносилися вироки революційного суду. Суд цей засідав у льоху, до якого був потайний вхід. О'Донован (Роса) був господарем, оборонцем і душою цілої централі. Відданій справі визволення Ірландії й наділений мрійливою вдачою, О'Донован (Роса) спершу був захопився ідеями «Молодої Ірландії», після ідеями таємничого, але могутнього «Фенікса», а

нарешті й діяльністю «Феніану», до котрого вступив членом у 1856 році.

Протягом десяти літ О'Донован переходить революційний стаж. Протягом десяти літ не відривається від науки, поповнюючи своє знання, вправляється, одночасно, в революційно-організаційній роботі, втягає в себе терористичний досвід тайних ірландських товариств, виконуючи багато відповідальних доручень та здобуваючи славу по всій Ірландії серед підпольних кругів. А врешті набуває розголосу й в Англії, до його вважають на надзвичайно небезпечного, відважного, стійкого й непідкупного. Слава про терориста О'Донована довго тероризувала гнобителів ірландського народу.

В 1865 році він засновує часопис «Ірландський Народ», котрий став нелегальним органом «Феніану» й котрого англійці довго не могли знищити. В 1869 р. О'Донована заарештовано й за поширювання ідей про збройне повстання проти Англії засуджено на вічну каторгу. І саме в цей час, не дивлячись на вирок окупаційного суду, ірландський народ вибрав його послом до парламенту в окрузі Тайперари. Цей вибір англійський парламент скасував, але цей вибір врятував життя О'Доновані, котрий в 1780 р. виїхав до Америки, заснувавши перед од'їздом сухо терористичну організацію «Непобідимих». В Америці О'Донован розвинув ще можутнішу акцію проти Англії, заснувавши спершу «Ірландське Слово», а після «Соборну Ірландію», помагаючи революційній організації грошовими засобами й керуючи роботою «Непобідимих».

Відносно Англії О'Донован ще замолоду зайняв непримиримо-рішуче становище й так висловив свою думку в цій справі:

— «Всі засоби згідні й добрі, включно до динаміту, коли йде про визволення Ірландії від гнобителя й тирана Англії, що повстала з самого тільки насильства. Світ ще не видумав кари, якою треба було б її покарати. Та міне ще двадцять, ще п'ятдесят літ і гнобителька заслужену кару одержить. Кажу вам — користайте з засобів, які в вас під рукою, єднайтесь з кожним, кому з вами по дорозі, йдіть гордо до останнього

рішучого бою. А як цього бою Англії не дасте, будете прокляті всіма наступними поколіннями Ірландії»...

Діяльність О'Донована переросла звичайні рямці діяча. Це був провідник, але провідник у найнебезпечнішій боротьбі, якої Англія найбільше жахалася. Кількість виконаних О'Донованом атентатів перевищувала найбільш буйну фантазію. Англія видавала величезні гроші, щоб не тільки скомпромітувати, але й фізично знищити його. Врешті, для провокаційної цілі було зроблено атентат на знамениту башту Вестмінстерського абатства в 1885 році. Підіслана англійським урядом певна англійка кинула обвинувачення за атентат на О'Донована, щоб скомпромітувати його в Америці. А 2 лютого того ж року всадила в нього п'ять куль, тяжко поранивши. О'Донован видужав, але попередня активність більш не повернулася. І до самісінької смерти, до останньої днини він видавав свою «Соборну Ірландію», не тратячи звязку з своїм краєм, несучи йому поміч, віддаючи йому й власне життя.

IV

Хоч цілий XIX вік і був, ніби-то, віком легальної боротьби за гом-руль, однак, як бачимо, ідея збройної боротьби за недалежність Ірландії не тільки не примеркла, а навпаки, росцвіла новим досвідом і новими здобутками. Під її впливом набрала міці, гостроти й певности на віть гом-рулівська акція. Під її впливом підносилися надії ірландців на кращу долю. Під її впливом і Парнель, некоронований король Ірландії, з вузенького автономіста виріс на незалежника та осяг би самостійності, як би собі, як О'Конель, не відкинув простягнену руку братів-революціонерів. Та він сподівався, що з цупких лап англійського імперіалізму врятує Ірландію мирним шляхом.

Парнель — це друга половина XIX століття в боротьбі за гом-руль.

Чарли Парнель народився 27 червня 1846 р. в Авондейл. Він походив з старої англійської родини, що осіла в Ірландії за часів Карла II та котра лічилася серед

своїх членів поета Хому Парнеля, славного під час королеви Анни, богатох видатних суддів і оборонців ірландського народу в парламентах Ірландії й Англії. Парнель був протестантом, а по матері приходився внуком знаменитого американського борця Чарли Стівара, що передав йому зимну кров і невспущу енергію.

Вихований в ріжких англійських школах, Парнель приїздив до Дубліна тільки під час літніх вакацій, а в 1865 р. вступає до «Магделин Коледж оф Кембридж» і там перебуває чотири роки — мовчазний, відлюдний, непроникливий, яким і був ціле своє життя навіть щодо своїх найкращих друзів і політичних приятелів.

Однак, з пильною увагою слідкує за феніанським рухом, виявляє глибоке обурення англійськими жорстокостями щодо ірландських революціонерів, в березні 1874 року пропонує свою поміч тодішньому провідникові ірландських гом-рулістів Ісаакові Батові, а через рік його вибирають до англійського парламенту в графстві Міг. В Лондоні він однією бере в свою оборону організацію «Феніан», вводить до парламентської тактики обструкціонізм Бигара й сильно з цього обструкціонізму користає під час боротьби в парламенті. На одному з засідань під час сесії 1879 р. Парнель з двома іншими ірландськими депутатами забрав слово рівно тисячу сто разів! Його промови визначалися залізною послідовністю думки, глибиною переконання й могучістю доказів.

Немічна, розбита, легковажена в парламенті ірландська партія гом-рулістів вибирає його в 1877 р. своїм головою, замість Бата. Й Парнель так означив своє становище:

— «Моя політика не є й не буде політикою згоди, замирення, але політикою творчого наступу й гострих контрударів».

І дійсно, вже під час перших засідань англійського парламенту нова тактика Парнеля відчулася в цілому світі. Коли 31 липня 1877 р. парламент одkinув його внесення щодо негайної зміни політики в Ірландії, Парнель зі своїми однодумцями оголосив, що вони не дадуть займатися іншими справами й згадане засідання

тяглося цілих 26 годин без перерви, під час котрих Парнель промовляв серед страшного галасу й вереску на салі. Цієї тактики він уживав досить часто, а засідання 5 липня 1879 р. тяглося також цілих 23 годині.

Бат оголосив тактику Парнеля революційною, а плохенькі гом-рулісти покидають Парнеля зараз же після першого виступу в 1877 р. Та його зате піддержує майже ціла Ірландія.

Після деяких хитань, дякуючи посередництву Дейвіта, Парнель звязується з феніанською організацією «Клан-на-Гаель», котрої провід був у Америці, бажаючи створити проти спільногого ворога єдиний фронт ірландських революціонерів і парламентарій, але не міг добитися вступу до своєї коаліції другої групи «Феніану» — самостійницького «Ірландського Республіканського Союзу», що стояв за збройну боротьбу з Англією.

В той же час Парнель допомагає організувати економичне відродження Ірландії. В 1879 р. прилучається до широкої аграрної роботи, котру розпочали його нові союзники «Феніанці» в графстві Майо, працює над поширенням цієї акції на цілу Ірландію, а в жовтні того ж року помагає організувати «Національну земельну лігу» й стає на її чолі. Починається відома на весь світ акція «бойкоту»: не наймати того участка землі, з котрої лорди виселяли ірландських селян.¹⁾ Англія боронилася військовим станом по тих місцевостях, де вибухали заворушення, але погамувати лордів не хотіла.

Під час цих заворушень Парнель виїздить до Америки, щоб зібрати відповідні кошти для дальнішої праці й на викуп землі від лордів для безземельних ірландських селян, а особливо для того, аби прихилити на свій бік групу «Клан-на-Гаель» та йті єдиним фронтом проти ланд-лордів. З успіхом довершує цього діла, міста в Америці витають його надзвичайно урочисто, а в

¹⁾ Це слово пішло від призвіща капітана Бойкота, великого власника, котрий дер шкуру й виганяв ірландських селян масово з своїх посіlostей, вимагаючи непомірної оренди за землю, з котрої селянин не встані був навіть прохарчуватись.

1880 році з нечуваною урочистістю, наче суверенної представника Ірландії, його приймає американський контрес.

На вістку про розвязання англійського парламенту, Парнель вертається до Ірландії. Під час нових виборів проводить до парламенту 68 своїх однодумців, у більшості нових людей, ним самим намічених, з усіх становів ірландського населення — сильних і дисциплінованих. Одночасно, до його групи вступає й кілька членів з «Ірландського Республіканського Союзу», сила фермерів і державців ірландських та сливе ціле духовенство стає на його бік. І десять літ Парнель керує цією армією, що бореться за гом-руль і економічне піднесення Ірландії.

Саме в цей час розпочинаються в Ірландії великі селянські повстання, котрими Парнель намагається опанувати. Він нахиляє селян проти насланих Англією осадників, що приходили на місце тих ірландських селян, котрих англійські суди позбавляли землі за участь у повстаннях. В січні 1881 р. Парнеля з чотирма однодумцями віддають під суд за протидержавну акцію, хоч суд його витравдує. І в той самий день, як він з вязниці прибув на засідання парламенту, міністр для Ірландії Форстер представив на затвердження закон про оголошення в Ірландії стану облоги. Парнель розпочинає запеклу боротьбу проти цього закону, яким Англія хотіла вдарити — спершу по революційних організаціях, а після по гом-рулістах на чолі з Парнельом. Засідання англійського парламенту 31 січня того року тяглося 41 годину. І хоч закон не був ухвалений, але утиски потроїлися. По всій Ірландії пішли арешти, в Лондоні арештовано Дейвіта, а Парнеля й 26 членів його партії силою винесли з засідання.

Для змякшення сильно напруженої ситуації, Гладстон виробив земельний закон про встановлення спеціальних судів на означення розміру викупу за землю й представив парламентові. Ухвала цього закону викликала нову, ще дужчу хвилю терору й повстань по всій Ірландії. Парнеля й багатьох його однодумців знов аре-

штовано та посажено до вязниці в Кілменгем. А «Національну земельну лігу» закрито.

Хоч працю «Національної земельної ліги» продовжує заснована перед тим «Жіноча земельна ліга». Сильний аграрний рух не зменшується, а дужчає. Сестра Парнеля Ганна особисто з'являється на зборах і вічах замісць брата, закликаючи продовжувати боротьбу. А увязненого Парнеля, охрещеного некоронованим королем Ірландії, Дублін нагороджує почесним громадянством.

І Гладстон змушений зріктися репресій та піти на уступки. За допомогою Парнельового приятеля қапітана О'Ши в вязниці було підписано так зв. «пакт у Кілменгем». Англійський уряд усунув Форстера й пообіцяв новий земельний закон та амністію для селян. Парнель прирік співпрацю й вийшов з вязниці.

Але 6 травня 1882 року в паркові «Фенікс» у Дубліні, члени «Непобідимих», майже на очах віце-короля, забили уголовних міністрів — Бурке й Кевендіша, аби помститися за утишки селян.

На нещастя, Парнель осудив атентат і на знак протесту вийшов на димісію. Хоч після нової хвилі страшних англійських утисків він знов вертається до активної політичної роботи, знов займає гостро-вороже становище до Англії. З призирством одкидає обвинувачення Форстера в співучасти до атентатів, піддержує виборчу реформу 1884 р. й реорганізує «Жіночу земельну лігу» в «Національну земельну лігу» для продовження боротьби за долю закріпощених ірландських селян.

До нового англійського парламенту Парнель проводить на цей раз аж 86 своїх однодумців. До влади після міністерства Селисбери знов приходить Гладстон. Надії гом-рулістів здаються майже здійсненими, бо Гладстон представив парламентові не що інше на ухвалу, як довгожданий проект закону про гом-руль. Нарешті! Парнель діждався повної побіди й радо голосував за «гом-руль-біль».

Та, на жаль, гом-рульом англійці тільки помазали по губах ірландців. Гладстон був побитий на тому ж за-

сіданні парламенту й до влади знов прийшов Селисбери в 1886 році, в липні. Над Ірландією знов пронеслася буря карних законів і завис меч військового стану. Англія й думати не хотіла про якусь автономію для Ірландії. Її становище картав цілий світ, але вона відповідала одно: або Англія, або Ірландія. Повернулися старі часи. Все здобуте важкою боротьбою перекреслено одним рухом англійського пера.

І от, замісьць скористати з нової нагоди, зі свого великого авторитету, замісьць припечатати англійське лицемірство, замісьць об'єднатися з цілою Ірландією й розпочати рішаочу битву, Парнель міняє тактику, лигається з єдино-неділімцями, підпирає облудну політику лібералів і осужжує революційні ірландські організації. І йде добровільно на політичну смерть, обертаючи в руїну працю всього свого життя. Дуже швидко популярність Парнеля падає, а серед революційних кругів на нього вибухає гостре обурення.

Англія рішила сама скористати зі зміни Парнельової тактики та ірландського розбрата й нанести «некоронованому королеві» Ірландії остаточний удар. На початку 1887 р. в «Таймс» з'являється ціла низка статей про «Парнелізм і злочини», де доводилася участь Парнеля в революційній роботі, навіть у виконанні атенатів і наведено його підпис у підробленому документі. А спеціальна урядова комісія визнала, що підписи «дійсні».

Компромітація Парнеля розпочалася. Варто було тільки зійти з своего становища, а докотитись у самий діл вже легче. Парнель звернувся до парламенту з вимогою визначити комісію, але парламент одмовився. Після довгих старань, комісію, однак, було визначено й в 1888 р. суд оправдав Парнеля. 64 посли оголосили, що то була їх змова, а Пигот, автор підроблених документів, також призвався до злочину. Та цей процес тягся дуже довго, обертаючись у суд над цілою політикою Парнеля й його партії. А коли дався судити ворогові, то тим самим зрікся ірландської чести. Очернюючи його, Англія очернює й Ірландію, що лічила його своїм божком. Руйнування авторитету Парнеля стало для

Англії справою першорядної ваги. Хоч Рузел на трьох засіданнях парламенту промовляв на користь Парнеля, але золото своє робить.

По вказівках англійського уряду, виступає найщиріший приятель Парнеля капітан О'Ши, притягаючи його до суду за чужоложство. I 17 листопада 1890 р. Парнеля засуджено на кару за образу добрих звичаїв — опльовано його найглибші почування. Одночасно, Гладстон публікує відкритого листа, стаючи на бік ворогів Парнеля.

I Парнель аж тоді побачив, що Англія «любила» його за те, що боялася, а зненавиділа за те, що «любила». Маніфест Парнеля до ірландського народу не викликав жадного співчуття, жадного відгуку. Ірландські посли, за союз Парнеля з англійськими лібералами, позбавили його всіх заслужених титулів громадських. Ірландське духовенство, яке так широко підтримувало його в боротьбі, навіть одмовилось благословити його шлюб з панью О'Ши, з якою він хотів одружитися.

Наче затроєний звір кидався Парнель, шукаючи рятунку від моральної й політичної смерті. Шкода ж було таких великанських зусиль, школа було твору цілого життя, щоб зник наслідком тактичної помилки.

6 жовтня 1891 р. нагло помер Парнель, серед здивування, вичерпаний внутрішніми сумнівами й битий соромом. Одійшла в могилу остання велика постать угодової Ірландії, заносячи з собою на той світ не тільки жаль, але й досвід гіркої долі. Угодова політика скомпромітувалася в Ірландії на завше, збагачуючи досвід усіх поневолених. А на коні ірландської історії виходять ті люди, які нічого в Англії ні благати, ні вимовлювати не будуть. Свою вимогу будуть підпирати не закликами до справедливості й демократизму Англії, а кулаком, не прозьбою будуть волю Ірландії добувати, а кулею. В нашу добу серед гнобителів куля тільки й має деяку пошану й признання.

В Дубліні, в столиці ірландського народу, якого Парнель кохав же над своє власне життя, сучасники назвали його іменем одну з другорядних улиць. Тепер на ній іде жвава торгівля рибою та контрабандним кра-

мом. А в одній з крамниць, під фірмою «Hegon and Lawless», у пивниці, містилася в 1917 році фабрика бомб, котрими ірландські Сін-Фейнерівці, славні нащадки «Феніану», вимітали з Ірландії англійських «планктаторів».

Коли б був знат про це Парнель!.. Скільки б літ життя свого віддав, щоб відати, що по двадцяти пяти літах таки здійсниться гасло «Молодої Ірландії», котре осудив О'Конель та й гасло «Непобідимих», котре осудив він сам, Чарли Парнель, некоронований володар замушеної Ірландії...

РОЗДІЛ ТРЕТИЙ

Національне відродження

МІЗЕРІЯ ІРЛАНДСЬКИХ ЗДОБУТКІВ ПРОТЯГОМ XIX СТОЛІТТЯ. ПОЛІТИЧНИЙ, ГОСПОДАРСЬКИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАНЕПАД ІРЛАНДІЇ. ПОЧАТКИ ІРЛАНДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ПОВСТАННЯ «ЛІГИ ІРЛАНДСЬКОЇ МОВИ». ПОВСТАННЯ «ІРЛАНДСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ». АРТУР ГРІФІТ І ЙОГО ПРОГРАМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. СІН-ФЕЙН.

I

Остаточні досягнення Ірландії протягом XIX століття були мізерні. Надто мізерні. Автономії, тоб-то злощасного гом-руля ірландці не здобули. Земельні закони, які здобути ставили своєю найвищою метою такі велитні як О'Конель і Парнель, ні в чім не поліпшили долі подавляючої більшості ірландського селянства. Реформи дещо змінили на краще долю певної кількости фермерів, але це була капля в морі серед земельних злиднів. А ірландська бідота впала ще в більшу нужду, дякуючи англійській системі визиску, який в XIX столітті загострено. Політичні права Ірландії обмежено становим облоги, військовою диктатурою й іншими мірами англійського окупаційного уряду. Хоч стан облоги, чи військове положення й зносилося, але на практиці завше залишалося кілька пригнісів з отого стану, й протягом XIX століття нормальними в Ірландії стали, власне,

ріжні ненормальні приписи, що душили думку й підрізували зусилля ірландські. Революційні потуги потоплено в морі крові. Неорганізовані в систему національної революції поодинокі повстання нещадно нищилися ворогом. Жорстоко зліквідовано й останні відрухи — 1882 й 1890 р.р.

За сто літ так зв. «боротьби законним шляхом» нічого в Ірландії не змінилося. Ірландією керував самодержавний англійський віце-король з неокресленими повновластями та так зв. генеральний секретар, тоб-то міністр для Ірландії, що навіть не входив до складу англійської ради міністрів, а тим самим невідповідальний перед парламентом, а перед віце-корольом. Це була найвища влада для Ірландії, влада поліційна, адміністративна, влада, що урядувала самовільно, допильновуючи тільки явних і тайних приписів окупаційного права й завзято ведучи асиміляційну роботу.

Найвища влада спиралася на поліцію й 67 ріжніх комісій — фінансових, господарських, податкових і т. п., що працювали незалежно, без взаємного контакту, часто злочинно. Непевність, хаос і зловживання були невідлучними наслідками такої системи. Сто тисяч англійських урядовців з'їдали значну частину всіх податків, вірніше 1/10 тих податків, а в той час у самій Англії на адміністрацію йшла тільки 1/40 бюджету. В Ірландії, де найменший відсоток злочинств на світі, поліція коштувала втричі дорожче, ніж в Англії. Зрозуміло, що то була винагорода за пильне нищення проявів ірландського національного життя.

Податкові тягари були неймовірні. Згідно з даними «слідчої комісії» з 1894 р. виказано, що Ірландія щорічно оподатковувалася на 75 міліонів золотих франків більше, ніж то позволяли навіть хижакські англійські закони в Ірландії. З 189 міліонів у 1890 р. податки підскочили на 290 міліонів перед війною, в той час, як ірландське населення з 4.600.000 зменшилося до 4.381.000 душ за той самий час. Отже посередні податки падали на маленький ірландський народ 70% загально-англійських, а на саму Англію тільки 46%.

Коли на верхах, у високій політиці велася безплід-

на, деморалізуюча для ірландського громадянства гра в гом-руль, Англія потайки, але вперто робила своє діло. Відібрану в народу землю правом піdboю й на-хабного «плантаторства» оддавалося тому ж народові в оренду. Після Кромвеля, а це дотяглося до самісінької світової війни, Ірландія стала країною величезних земельних посіlostей, які належали кілька десятком англійським зайдам. Ці зайди, або як їх звали ланд-лордами, наймали ірландським селянам дрібненькі шматочки землі за дуже високу оплату. Таке господарювання нищило культуру землі й фермери не тільки не могли платити високого чиншу, але й не були в стані прохарчувати сім'ю. Зате ланд-лорд міг виселити родину фермера з своєї землі кождої хвилі, без винагороди за те, що той вкладав йому труду й поту в його землю. Були роки, коли ланд-лорди виганяли на призволяще до 50.000 родин! Страждання тих людей загально відомі.¹⁾

Отак оберталася Ірландія в великанський панцирний загін, на котрім декілька тисяч панських сторожів поволи заступали міліони трудящого ірландського люду, що на втіху «плантаторам» і англійському урядові мусів покидати рідну землю. Починаючи від 1841 р.,

1) Ось один з таких описів, котрий дає М. Бове в своїй книзі: «Три місяці в Ірландії»: — «Орендна плата надзвичайно висока в Ірландії. Але припустимо, що Дан, Пат, Мік, чи й якийсь інший має 524 франків осадності. На ці гроші бере в лорда ферму з шістьох гектарів і вносить за неї річної плати 350 франків. Протягом кількох літ може б і дійшов до чогось, а як випаде одне й друге дощеве літо? Тоді не старчить навіть прохарчуватись. Але через два роки його мають право викинути на вулицю, як не заплатить оренди. І приходить дощеве літо — два роки праці й оренда прошли. Куди йому дітися? Його капітал пішов у землю разом з дощовою водою, а саму землю відібрали. Та лорд має «добре» сердце й дає дозвіл, щоб нещасний орендар посіяв собі й дітям якийсь гектар картоплі й за це лишався лановим на тій фермі, де вчора був орендарем. І так живе, чи животі, доки не прийде найстрашніше: його наступник, новий орендар, нова жертва. Але цей новий свого попередника низить без пардону. В цього останнього шестеро з восьмерох дітей хорі на кір: їх викидають з ліжками на подвір'я. Одно з хорим умирає на дворі. Мати вносить у хлів стола, кладе на чім малюсінського покійника, а сама біжить дістати їсти ді-

якраз під час угодової ірландської політики, кількість населення Англії подвоїлася, а в той же час ірландське зменшилося якраз наполовину.¹⁾

Одночасно, коли від 1861 до 1910 р. кількість нуждарів у Англії зменшилася наполовину, в Ірландії навпаки, кількість безпросвітної бідоти збільшилася якраз удвоє.

Слідуючи далі за розвитком ірландських відносин під час угодовщини, бачимо, що протягом отих сотні літ зникла й вся ірландська промисловість. Вироб полотна, шовку, попеліну й іншого залишив до собі самі гіркі спомини. Закордонна торговля Ірландії зовсім припинилася, чудові ірландські порти опустіли. З наказу Англії все вивозилося до Англії ж, а на такий вивоз Англія забороняла накладати мито, купуючи все за безцін та збагачуючи своїх купців. Вільний товарообмін так само був вигідний для Англії, але руйнуючий для Ірландії. А політика цін!.. Зменшуючи ціни на хліборобські продукти, Англія дощенту руйнувала хліборобську Ірландію, бо ірландське збіжжя мусіло вивозитись тільки до Англії.

Громадські шляхи, мости, меліорація, осушка болота, експлоатація природних багацтв — занепали абсо-

---

тят. А коли вертається, то всі вже на вулиці — здорові, хорі й мертві. В рові проводять ніч, а вдень шукають притулку. Через кілька день батько й маті дістають вирок суда на лордівську скаргу: за те, що вирвали кілька картопель для дітей їх покарано тижнем вязниці. А картоплю ж вирвали на тому гектарі, на котрім самі садили й то з лордівського дозволу!.. Дітей забирає притулок, а батько з матір'ю йдуть до вязниці»..

І так аж до смерті. Цим шляхом безпросвітної нужди, роспачі й тьми ідуть тисячі й тисячі, бо йшли їх батьки, діди... Мусять і вони йти... Не кидати ж рідну землю на глум ворогові, не уступати ж йому місце на своїй Батьківщині!..

1) Згідно з даними офіційної статистики в Ірландії було:

8.175.174	душі	населення	в 1841 р.
5.557.196	>	>	> 1867 р.
4.660.000	>	>	> 1912 р.
4.381.000	>	>	> 1914 р.

Це безпосередні наслідки всякої імперіалістичної окупації. Як бачимо, угодовщина послужила найкраще англійській окупації. Без угодовщини не можлива ніяка окупація.

лютно. Мійські самоврядування й сільські управи ледве встигали стягати податки на удержання англійської поліції.

II

На цім не обмежуються столітні «здобутки» угодової Ірландії. Політичний і економичний занепад завше тягне за собою й національний. Падає дух народу, зникає ініціатива, розпорощується віра в свої сили, затрачується національне обличчя. Не кажучи вже про культурно-національну творчість, яка припинилася ще в XVI столітті, починає зникати й мова ірландська. В 1847 р. виємігрувало до Америки багато тих селян з західньої Ірландії, котрі ще вміли говорити по-ірландські й зберігали мову, як свою національну ознаку. В Ірландії по-ірландськи вміла говорити тільки 1/10 частини народу! Англія вживає всіх зусиль, щоб ірландські національні прикмети взагалі зникли. Після занепаду мови, Англія береться й за пісню ірландську, за ірландські народні звичаї й перекази. Все треба переробити на англійський копил. Англія муштрує католицьких священиків, щоб проповідували й служили по-англійськи; муштрує кадри учителів для калічення ірландських дітей: муштрує кадри письменників і поетів, щоб до ірландських мелодій добирали англійські слова, перекладали на англійську мову ірландські пісні.

Незабаром це дає свої наслідки. Ірландці стають ліниві, легковажні, брехливі, сварливі, серед них з'являється чимало пяниць. Словом, гніт витворює раба. На всіх кабаретових сценах Лондону й взагалі по всій Англії, ірландця представляють так, як колись представляли хахла: от стоїть собі на сцені без журній землячок, пяненький, з цигаркою в зубах, з пляшкою в одній руці, а з кийком у другій. З пляшки час од часу нахильці жлуктить віскі (англійська горілка), спльовує, плете дурниці. Англійська публіка регоче, бо це лоскоче її порожню пиху й глупу вищість над нещасним витвором підбою.

Гідність ірландців стала підупадати. Підупав і добро-

бут до рівня жебрака. Та й справді, нашо працювати, коли все здобуте кров'ю й потом піде до кешені ненажерливому англійському лордові, щоб ще побільшити його засоби до гніту, знущань і визиску. Ірландія обернулася в захудалу, висмоткану англійську провінцію, голу й босу, голодну, пригноблену, найменш освічену, але зате в найбільш зненавиджену з усіх англійських провінцій.

Боротьба за автономію, за гом-руль нещасний то виходить на політичну поверхню, то зникає з неї, наче лялька в вертепі дякуючи зручності Кромвелів, Пітів, Гладстонів, Лойд-Джорджів і т. п., що вміли своєчасно потягти за відповідну мотузочну й пустити в рух ту, чи іншу фігуру. Звичайно, спочатку на сцену, а після «в расход». Як це було з О'Конельом, Парнельом і інш.

Здавалося, що рятунку нема. Здавалося, що революційну думку завезли з собою останні ірландські емігранти до Америки. Здавалося, що кров двадцяти ірландських поколінь занадто вже глибоко всякла в землю ірландську, а поверхню її зрошують самі слози — відчайдушна зброя немічних та безсилих.

Та так тільки здавалося...

Революційний рух переорав ірландське життя новим плугом, оповістив нові методи боротьби, вказав нові шляхи й ясніші цілі.

Для ірландських політичних діячів ставало ясно, що англійська загально-імперська губка поволі втягла в себе всю гом-рулівську воду, висушила ірландські настрої, роспорошила єдність стремління й після сотні літ зусиль угодовщина з ясно окресленої програми ірландської волі зійшла на становище додатку до англійських партійних концепцій. Боротьба за права ірландського народу в лоні англійського парламенту обернулася в химерний додаток до внутрішньо-партійних англійських відносин і стала залежною не від потреб і бажань Ірландії, а від настроїв і укладу англійських політичних сил. А завданням цих сил було — приспати ірландську душу, відвернути очі ірландців од власних їхніх справ і скерувати їх у зовсім протилежний бік.

Розлічуючи на дальшу дистанцію, англійські політики не милися. Коли мова ірландська зникає, то швидко зникне й національна свідомість. Ірландські народні маси в безпросвітній темряві стратять не тільки національне, але й людське обличчя й обернутися в лордовську скотинку, з котрою великої замороки не буде. Один «добрий» голод, два-три поодинокі вибухи — й «ірландців буде стільки ж, скільки є червоношкурих на березі Мангетен»...

І аж допіру всім стало ясно, що як не змінити рішучо засобів боротьби, як не повернути круто з угодого шляху, то кождий день англійської опіки зближує Ірландію до повного занепаду, а гом-руль прийде тоді, як уже не стане й самої ірландської нації.

І на фоні ірландського життя виростає революційна думка нової Ірландії. Поперше, чи гом-руль є ідеалом ірландського народу, чи ірландський народ вартий більшого, ніж гом-руль? Невже ж ірландський народ не має кращої будуччини, як гом-рулівську з ласки англійського парламенту? Як що має, то:

— «Невже ж істнування ірландського народу має завше залежати від успіхів боротьби за гомруль?».

Це основне питання. На це питання нове ірландське покоління відповіло так:

— «Життя народу мусить бути побудоване на його власних, культурних і господарських підвалах, на його власному політичному ґрунті, й в цій праці мусять брати участь усі сини ірландського народу».

Як один чоловік. Ця праця мусить бути виконувана для народу й ним самим. Ідеалом народу є сам він, з своєю мовою й культурою, з минулою історією й прийдешнім розвитком. Найвищим стремлінням народу є щастя, а щастя його може родитися, випливати з самопізнання й творчости. Для самопізнання й творчости потрібні засоби, а з них у першу чергу є мова.

— «Народ без власної мови, — писав Дейвіт, — це тільки пів народу, пів нації. Нація мусить зберігати свою мову пильніше, як свою територію, бо це певніща оборона й певніший кордон над фортеці й річки. Втратити матірню мову й засвоїти чужу — це най-

гірша ознака поневолення; це душа, закована в кайдани»...

Хоч ірландська мова офіційно була заборонена ще в XIV віці, однак аж до 1800 р., до «Акту злуки» вона була мовою цілої Ірландії, крім офіційного англійського «Пейлу». Після ж реформи Піта офіційною й обов'язковою мовою стає англійська. Не тільки О'Конель, але й деято з його наступників легковажили ірландську мову, бо не вживали її ні в громадському житті, ні на трибуні англійського парламенту, ні навіть у приватному житті. Сталося так, що ірландська мова робилася потрібною для ірландських емігрантів у Америці, а не в Ірландії.

— «Це правда, — писав Артур Ленч, — що О'Конель говорив по-ірландськи, але з другого боку він не любив своєї мови, не виявляв жадних зусиль, щоб її відродити; він швидче бажав, щоб вона загинула».

Такі погляди деяких ірландських діячів на ролю власної мови в національнім відродженні були найкращою водою на англійський млин. Протестанска пропаганда в Ірландії відсуvalа духовенство від ірландської мови, змушуючи його вчити англійську. Школи засновані англійським урядом більше видавали зусиль і засобів на нищення ірландської мови, ніж на навчання взагалі. І протягом ста літ дійшло до того, що й ірландські дядьки почали червоніти за свою мову, вважаючи її за нижчу, мушкицьку, бо бачили, як ірландські політики й інтелігенти говорять по англійськи, що ні навчитель, ні священик, ні його посол по-ірландськи не говорять. Газети пишуть по-англійськи, в театрах і сінема представляють по-англійськи, а головне, що й поліцай говорить по-англійськи. Словом, нема куди ірландському дядькові дітися з своєю мовою, то він ішов у шинок, де в гурті таких, як сам заливав свою біду горілкою.

Але свідомість, поступ, освіта — роблять на світі велике діло. Дядько стає людиною, а поліцай насильником. Ірландські революціонери — всі оті «Білі Сорочки», «Дубові Серця», «Діти Права», «Об'єднані Ірландці»; всі оті «Молоді Ірландії», «Фенікси», «Феніані», «Непобідним» — то ж були люди свідомі, освічені, лю-

де поступу, віри, творці нового життя. Вони здирають поволоку темряви, пробивають наслоєння фальшу, брехні й вчать, що соромно бути рабом у лорда, але не соромно бути тим, чим тебе природа створила й що тобі мати з молоком прищепила.¹⁾

І поволи, крок за кроком, повстає пролом у ніетрах старої, заскорузлої свідомості.

Пізніше Сміт, О'Брайн серед революційних кол, а єпископ Мек-Гейл серед духовенства вміли переконати ірландське громадянство, що ірландська мова є необхідною для врятування Ірландії. Почали засновуватись ріжні гуртки для вивчення рідної мови. А в 1893 р. д-р Дуглас Гейд вкупі з Дейвидом Комином і священиком О'Гроунейном та проф. Мек-Нілом заснували славнозвісну «Лігу гаельської мови». Метою «Ліги гаельської мови» було:

1. Збереження ірландської мови, яко мови народу ірландського та поширення її вжитку в повсякденному житті, й
2. Вивчення й розповсюдження вже істнуючої ірландської літератури та розвивання модерної, сучасної літератури на мові ірландській.

І заснована організація дуже швидко розвинула свою діяльність, причім, до тої міри, що незабаром мала свої відділи в найглухіших кутках Ірландії й ірландських колоніях за морем. Повстали курси ірландської мови для дорослих; в школах вона відразу здобула собі перше місце, а в новоутвореному «Національному Університеті» ірландській мові, побіч ірландської музики, ірландських танків, штуки й спорту відведено найпочеснішу роль. І дуже швидко забута й занедбана мова стає на таке почесне становище серед культурно-національних

1) — «Ірландська мова, — кажуть вони, — є найвищою ознакою людської гідності ірландця й ірландської національності та найбільш творчим засобом, щоб збудити й зберігти національне обличчя. Це могучий побудник для цілого національного відродження. Наука рідної мови розвиває наскрізь ірландські почуття та впливає на об'єднання ірландців на вітві серед їхніх щоденних занять»...

ознак, що ірландці гордяться знанням своєї мови.¹⁾

Національне відродження почалося. Протягом короткого часу, ірландці зробили великий поступ у ділянці мови. Коли зважити, що до початків національного відродження в Ірландії знато мову ледве пів міліона темних, затурканих селян, а сьогодня на цій мові говорять учні, політики, урядовці, вчителі й ледве не вся селянська Ірландія, то стане зрозумілим, яку працю зробили творці визволеної Ірландії. «Ліга гаельської мови» має більш чотирьохсот філій в самій тільки Ірландії, а 25 закордоном. Засновано до 20 коледжів, причім, ці коледжі побудовано в щирій провінції, серед того населення, що зберігло чистоту рідної мови. Професори й студенти йшли на літній відпочинок в ті самі щирі села, за ними письменники, поети; повстала література, газети, сила силена дешевих книжок.

— «Жаден ірландець не може не вчити своєї мови, — кажуть діячі «Ліги гаельської мови»,²⁾ — не тільки тому, що він ірландець, але й тому, що в цім його безпосередній інтерес як моральний, так і інтелектуальний. Мова є підставою життя народу, побудником до творчості. Члени «Ліги гаельської мови», розуміючи свою солідарність, не купували нічого в чужих, не купували нічого, що не є ірландське. Це є один з засобів до боротьби за свою державу. В ірландському народі «Лі-

1) Треба сказати, що ірландська мова належить до найбагатших мов на світі. Вона має сімдесят тисяч корінних слів, причім, найтемніший ірландський селянин уживає в щоденній розмові значно більше слів, ніж середній європейський інтелігент. Ірландська мова є незображеню творчою скарбницею: від істнущих пнів можна творити нечисленну кількість нових слів, бо вона зберігла всі ті форми, які з бігом часу погубили європейські мови. В той час, як англійська мова має 45 первісних звуків, ірландська їх має аж 95. Ось чому, маючи ці звуки й знаючи основи граматики, ірландець легко може вивчити чужу мову.

Що ж до ірландської поезії й літератури, то на списання тієї творчості, яку мала Ірландія до XVI століття, коли-то припинилася самобутня ірландська творчість наслідком підбою, треба було б великанських томів. Було б злочинством пустити в безвість таку мову й культуру.

2) Гаельський — ірландський, старо-ірландський.

та гаельської мови» розвиває духа ініціативи й віру в свої власні сили»...

Даремні були англійські зусилля — здушити ірландський визвольний рух. Вони, що правда, вживали всяких засобів. Найбільш смішним, але й танебним було звернення до папи римського, щоб заборонив «Лігу гаельської мови», бо вона, мовляв, шкодить англійській державі й є революційна. Власне — революційна. Раби й пастухи — безпечніші.

Другою ділянкою національного ірландського відродження була — господарська.

Господарське життя Ірландії, починаючи з XIII віку, як ми бачили, не було ніколи нормальним. Англійська політика ланд-лордизму обернула ірландське населення в найбільш нуждене в Європі, а ірландське хліборобство найбільш одсталим на світі. Ще перед війною ірландські селяні орали плугами з XVII століття. Хоч Англія й зруйнувала ірландську промисловість, але хліборобства не піднесла, навпаки. На величезних просторах культурні колись поля обернулися в пасовиська, бо годівля худоби приносила лордам більший дохід. Фермери масово покидали землю й тікали до інших країв. А що лишалося при землі, те мусило животіти на торфових полях, залляних водою. Про осушування й меліорацію не було й мови. Столітня боротьба дещо погодила долю поодиноких фермерів, але ні в чім не змінила руйнницької політики Англії щодо ірландського хліборобства.

По прикладу культурного руху, починається й рух економічний. Під проводом графа Гораций Планкета, господарське відродження зосереджується в другій лізі — так зв. «Ірландській хліборобській організації», котра поставила своїм завданням — піднести розвиток хліборобства, перебрати ділянку плекання худоби в ірландські руки, організацію кооперації, осушку болота і т. д.

В першу чергу була організована ірландська кооперація, котра протягом короткого часу дала несподівані наслідки: до «Ірландської хліборобської організації» негайно ж вступило 1.023 селянських спілок, які час-

тинно перед тим існували, а частинно повстали після розпочаття національного відродження — споживчих, вихову бидла, збуту продуктів і т. п. В цих організаціях об'єдналося 106.301 членів, а через двадцять років річний оборот сягав 92 міліонів франків. При «Ірландській хліборобській організації» повстав спеціальний Комітет для поглиблення науки над ірландським хліборобством. Він вивчив причини господарського упадку Ірландії, можливості до піднесення економічного життя краю взагалі, до поліпшення хліборобства, промисловості та зайнявся студіями над справою організації помочі хліборобству в інших країнах. Цей багатоючий матеріал послужив не так для англійського уряду, як для уряду незалежної Ірландії — підставою для піднесення господарського розвитку занедбаної країни.

— «Протягом короткого часу ці люди за шість місяців зробили кращу працю, ніж та, що була зроблена в цій справі за двіста літ»... — каже Чалдерс, один з відданих національному відродженню Ірландії людей.

Це вперше за сімсот літ удалося ірландцям вирвати господарську справу з англійських рук і самім її провадити.

В 1899 р. висновки згаданого Комітету були ухвалені парламентом у формі відповідних постанов, на підставі котрих утворено було спеціальне Міністерство хліборобства для Ірландії, з техничним департаментом хліборобського досліду. Та справжню працю для піднесення ірландського хріборобства повело вже міністерство вільної Ірландії.

III

І саме в цей час початків національного пробудження, в 1893 р., вертається з південної Африки, з Трансваалю, де він процював на копальнях, молодий ірландський журналіст — Артур Гріфіт, котрому доля судила стати не тільки народнім героєм Ірландії, не тільки тим, хто об'єднав національне відродження, хто його натхнув новим змістом і єдиною ідеєю, але й реалізатором того, про що мріяла Ірландія довгі століття.

Ще під час південно-африканської війни з Англією, він заснував ірландський тижневик «Ірландська Єдність», котрому в заголовкові дав такі слова:

— «Ми мусимо здобути Ірландію не для лордів та іхніх прислужників, а Ірландію для самих ірландців».

І цим простим словам сужено було здійснитись щодо йоти, як провідній ідеї визвольної праці ірландців. Свою програму національного відродження Гріфіт побудував на так зв. «засаді фізичної сили», зреволюціонуванняжкої ділянки боротьби, усіх форм відносин до Англії. В кождій думці, в кожному чині, на кожному кроці — ірландці не мусять задовольнятися істнуючим станом речей, а змагати до основної зміни, зреволюціонувати цей стан. Доки не осягнуть повної незалежності від Англії. На думку Гріфіта — відрождення народу не дається здійснити чужою силою й чужою поміччю, так- само, як чужі сили не можуть керувати ні господарським, ні культурним життям краю. Цим самим Гріфіт одразу зайняв непримириме становище щодо Англії. Правда, він на початку відкидав терор, яко засіб до здійснення народньої волі.

Інші діячі відродження Ірландії, котрі наблизувались до Гріфітової системи, висловлювали ще повніше цю ідею:

— «Самоуправа, гом-руль, — є питаннями внутрішніми нашої національності, є нашим навідклічним правом, — казав Михайло Дейвіт, ніби слова заповіту перед своєю смертю. Через те, політична боротьба й не залежить од матеріальних умов країни. Хоч би кождий ірландець навіть став багатою людиною, дякуючи здобуткам у господарській царині, однак ми не менше будемо змагати до здобуття права на те, щоб ми самі керували Ірландією, а не англійські урядовці. В цьому питанні неможливий жадний компроміс, жадна уступка. Ірландія була колись та мусить бути й тепер незалежною нацією. Ні насильство, ні уступки, ні доброзичливе чуже законодавство не можуть задовольнити ірландський народ, доки він сам не будепаном на своїй землі».

Артур Гріфіт був і журналістом, і друкарем, і чорноробочим. Всього зазнав. Був бідний і нікому невідо-

мий. Оглянувшись навколо, він побачив саму руїну, — повну матеріальну й духову руїну свого народу. Побачив привид смерти, що чайляся на його братів.

Артур Гріфіт був людиною надзвичайної відваги й ясного, проникливого розуму. Він побачив, що з «феніанців» майже й сліду не лишилося. А «Ірландський Республіканський Союз», після останніх повстань, сильно підупав, складався з малої кількості героїв, котрих англійці не встигли знищити й котрі не могли працювати відкрито, на широкому громадському полі. А Гріфітова революція мусить бути відкритою, громадською, загально-ірландською революцією.

Бо з неї, може й не свідомо для самого Гріфіта, мусить повстати збройна революція, останній, рішаючий дводібій.

В 1898 р., маючи 26 літ, Гріфіт засновує, чи, вірніше, відновляє «Ірландську Єдність» — національний ірландський тижневик і відразу стає на шлях повної державної незалежності Ірландії. Вкупі з старим, загартованим феніанцем Клерком, що перебув усі останні ірландські повстання й відвідав двадцять англійських вязниць, Гріфіт виробив програму, що стала основою розпочатого відродження й дала натхнення до збройної національної революції.

Так так промовив до своїх земляків:

— «Не обертайте своїх очей на Лондон, навіть не цікавтесь Англією, не ждіть од неї добра й ласки. В той час, як ви засліплені її блеском, провадите з нею марні розмови ви забуваєте, що треба тут, в Ірландії робити. Забуваєте хто ви й не знаєте, на що ви здатні. Забудьте Англію, працюйте, наче Англії й на світі не існує. Не покладайте жадних надій на англійську ласку, котра як і прийде, то тільки для того, щоб купити вашу душу. Покладайтесь тільки на себе самих, лічіть тільки на свої власні сили. Ваша Ірландія вартища за Англію, ваші садки кращі за англійські. Працюйте тільки на своєму полі».

А в господарській ділянці промовив так:

— «Наше прислужництво Англії є добровільне. Від нас самих залежить — розмовляти на своїй мові й по-

магати нашій власній промисловості. А як так, то наше власне бажання, наше власне стремління може нам дати незалежність. Серед нас одні працюють для Англії, інші з Англією, а декотрі проти Англії. В той час, як праця всіх нас мусить бути тільки для Ірландії. Без жадної помочі англійців. Не треба обовязково силою зброї виганяти їх відси, або ласково просити, щоб дали нам автономію. Вистарчить їх нехтувати на кожному кроці. Припинімо всякі зносини з їхніми фабриками й їхніми банками; не позиваймося по їхніх судах; не платімо їм податків; не посылаймо послів до їхнього парламенту. І прийде день, коли вони нічого не матимуть в нас робити й останній їхній купець виїде з останнім їхнім віце-корольом».

І двадцять літ Гріфіт повторює ці слова, двадцять літ їх здійснює, не змінивши в цій своїй програмі ні одного рядка, ні одної літери. І на програмі Гріфіта об'єдналася ціла Ірландія, а з духу його натхнення й сили напруженої волі вийшло національно-культурне й господарське відродження Ірландії. Його ідеями пройнята була й «Ліга гаельської мови» й «Ірландська хліборобська організація», всі творчі органи ірландського відродження.

Програму Гріфіта прийняв 28 листопада 1905 року й «Національний Конгрес» у Дубліні й від того часу його вплив був надзвичайний. Цю його програму було охрещено влучним виразом Сін-Фейн — «ми самі», «самі для себе». І цей вираз став не тільки іменем, але й змістом тієї організації, котра після повела збройну боротьбу за свій і Гріфітів найвищий ідеал — ірландської державної назалежності й соборності.

IV

Сін-Фейн є старим виразом. Коли повставала «Молода Ірландія», отже, в першій половині XIX століття, цей вираз мав ширший зміст. В старих програмах «Гаельської Ліги» таксамо ясно звучать гасла — ми самі, ми єдині. В виданій промові Артура Гріфіта на «Національному Конгресі» в 1905 р. назви «Сін-Фейн» ужито

для означення цілої системи оборони Ірландії при докладанні так зв. сін-фейнерівської міліції, на зразок громадянської. Отже, в процесі самої боротьби назва набрала того змісту, який відповідав настроям і ідеям ірландського відродження з початком ХХ століття.

Дуже швидко Сін-Фейн виростає в могучу силу. Він не мав чисто партійного характеру аж до повстання Ірландської Вільної Держави, а все був єдино-національною організацією, яка в своїх рядах об'єднувалася людей незалежницького й соборницького світогляду. Як правило, переважали в ній, як узагалі в кожному національному відродженні революційні настрої й ідеї — республіканські й демократичні. Нігде ще національна політика не працювала так виключно для сухо народніх інтересів, як в Ірландії за часів Сін-Фейну. Нігде орієнтація на власні сили не виявилася в такій чистоті, глибині й яскравости, як там. І нігде священники не ходили на барикади плече в плече з найскрайнішими революціонерами, як в Ірландії за часів Сін-Фейну. Англійські лорди зробили їх «добре» діло, бо не тільки об'єднали в боротьбі проти себе ксьондзів з трендуніоністами, але й магараджів з «нечистими» Найкраще виявиться духове оточчя Сін-Фейну, його тактичні методи й соціальні та національні підстави під час самої боротьби, про которую будемо говорити в останньому розділі.

Тут мусимо зазначити, що від ідей бойкоту спершу виборів до англійського парламенту, а після й англійських товарів і поліції, Сін-Фейн послідовно дійшов до ідеї збройної боротьби. В 1907 р. Сін-Фейн уже налічував до 70 організацій в Ірландії, а його програма захопила не тільки інтелігенцію, але й народні маси — робітничі спілки, трендуніоністів і т. д. Ірландська робітнича партія пішла разом з Сін-Фейном на тій платформі, яку ще О'Конель розвинув:

— «Всі покривдені мають одну ціль і спільні інтереси. Най всі ті, що страждають — об'єднаються, густо стиснуту свої ряди й наше змагання затріумфує над тиранами».

Спочатку Сін-Фейн окреслювали не тільки англійці,

але й дехто з ірландців, яко «рух, створений деякими нелояльними групами, котрі існували перед 1905 роком», але незабаром довелося визнати, що це «небезпечний противник, котрий притягає до себе найбільш здібних з-поміж ірландців молодої генерації», та організація, котрої «ідеалізм і чистота намірів» може принести велику небезпеку тим, що є значно численніші. Ці побоювання пізніше цілком справдилися.

Влучну характеристику Сін-Фейну на ірландському ґрунті дає професор парижького університету Ж. Гобле в своїй вичерпуючій книзі «Ірландія в світову кризу», що її ми нераз наводимо:

— «Програма Сін-Фейну в редакції Артура Гrifita була соціальною й державницькою... В країні, котра шукала своєї дороги для розпочаття політичного й господарського відродження, соціалізм не запізнився виявитись як у державній, так і в синдикалістичній формах. Деякі з істориків і теоретиків помилково уявляли собі, що Ірландія, зі своїм племінним устроєм стане «обіцяною землею» для колективізму. Дійсність є зовсім іншою...

— «Ірландське громадянство є наскрізь демократичне; його класова боротьба є боротьбою проти аристократичних насильників, що прийшли з-зовні. В процесі соціальної й національної ворожнечі ірландського орендаря з ланд-лордом старий ірландський лад представиться англо-нормандському феодалізму, а в той час, як демократ у Європі стає новатором, тут, в Ірландії, він боронить найдавніших традицій. Ось чому соціальні змагання Ірландії ототожнюються з національним визволенням...

— «Сучасний спір капіталу з працюю не міг розвинутися в країні без великої індустрії, в країні, котрої населення, роскидане в провінції, не знайшло інших безпосередніх ліків на лихо, крім еміграції до Америки...¹⁾ Але при кождій нагоді демократична вдача кель-

¹⁾ Це твердження проф. Ж. Гобле не зовсім вичерпує причини еміграції. Наводимо його характеристику Сін-Фейну тому, що вона найбільш зближується до правди й безсторонності в інших висновках.

тів виявлялася назверх. Од 1837 р., під час страйків у Дубліні, ремісники й робітники лучилися між собою не тільки проти спроб зменшування заробітної платні, але й для боротьби з конкуренцією найливовах (англійських) елементів... Ще перед класовою боротьбою почався в Ірландії аграрницький тероризм. Та найбільш характерною є участь ірландців у кождім демократичнім рухові протягом XIX століття...

— «Мало націй з такою одушевленою вірою відгукнулося на заклик великої французької революції, як ірландська. В 1832 р. це ж ірландці допомогли тріумфові великої демократичної реформи в Англії під час голосування в парламенті... Від того часу ірландці взагалі стали в англійському парламенті могучою силою, що приспішувала демократичні зміни в англійській політиці»...

Для коротенького вияснення того ґрунту, на котрім будувалася програма ірландського визволення, а тим самим програма Сін-Фейну, варто додати ще слова одного з творців тої програми:

— «Можна напевне сказати, — казав Чалдерс, — що крайній соціалізм в Ірландії майже не істнує; однак, треба признати, що Англія керує Ірландією не тільки на основі півколективістичних зasad, але безнастанно загрожує нашій країні соціалістичним законодавством, котре, правдиво, чи неслушно, ірландський народ ненавидить»...

Дійсно, Англія віками намагалася задержати в Ірландії систему величезних латифундій з колективним оброблюванням їх. Це було вигідне для неї, але для Ірландії подібна система принесла земельний голод, обідніння селян і занепад хліборобської культури. Англій був вигідний хліборобський колективізм, як колоніальним плантаторам вигідний колективізм негрів та інших.

Не входячи в докладний розбір земельної програми Сін-Фейну, мусимо сказати, що в основному вона розрішувалась радикально: відібрання в лордів землі без викупу. На цьому питанні сходилися всі в Ірландії.

Та Сін-Фейн дуже швидко віddaє ділянку господарської й культурної праці в країні іншим ірландським

соціальним і національним групам, а сам стає виключно до політичної боротьби — за державну незалежність і творення збройної сили. Тільки державна незалежність, добута збройною революцією, на думку Сін-Фейну, розрішить сімсотлітній ірландо-англійський спір. Інші шляхи ні до чого не довели. Цим ідеям як найкраще сприяла світова війна.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Національна революція

ІРЛАНДСЬКИЙ ГЕРОЇЗМ У СВІТОВІЙ ВІЙНІ. АНГЛІЙСЬКА ВІРОЛОМНІСТЬ. ІРЛАНДСЬКЕ ГАРМАТНЕ МЯСО. ЗАМІСЬЦЬ ГОМГУЛЯ — НІЖ У СПИНУ. УЛЬСТЕР — НАДІЯ УПОНІСТІВ. «УЛЬСТЕРІВСЬКІ ОХОТНИКИ». ХОЛОДНА ВОДА НА ГОМ-РУЛІВСЬКИЙ ЗАПАЛ. АНГЛІЯ «БРЕШЕ В-ОСТАННЄ». ПЕРШІ ПРОЯВИ РЕВОЛЮЦІНОЇ АКТИВНОСТІ ЗА СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ЯКОГО ВИКУПУ ВИМАГАТИ ЗА РУІНУ, СЛЬОЗИ І КРОВ? ВЕЛИКОДНЕ ПОВСТАННЯ 1916 р. ІРЛАНДСЬКА РЕСПУБЛІКА. ГЕРОЇ ВЕЛИКОДНОГО ПОВСТАННЯ. ДИКА ПІМСТА АНГЛІЇ. ПОЧАТКИ ВІЙСЬКОВОГО ТЕРОРУ В ІРЛАНДІЇ.

I

Як ми бачили на огляді історичного шляху ірландських визвольних змагань, не раз хоробра Ірландія підносилася до боротьби, хватаючись за меч. Не раз намагалася видертись з міцних лабетів англійських лордів. Не раз палала вогнем руїни й повстань. Та щоразу розбита, скрівавлена падала під ударами свого могучого ворога. Ідея повстання, збройної революції була в Ірландії дуже популярною в усі часи її історії, але цією ідеєю не пройнявся ще був народ, ця ідея не була розроблена в форму визвольної програми, нею ще не пересяклася ірландська національна свідомість, яко-

єдиним засобом до рятунку й осягнення власної держави.

Треба було завзятої праці, сильних, одданих справі людей, треба було ентузіазму й натхнення великого чину національного відродження, щоб виросло й росцивіло славетне ірландське геройство, щоб прокинулося приспане завзяття, котре здивувало спершу військові штаби на великих просторах світової війни, а після й цілий світ у добу національної боротьби. Не одне генеральське чоло схилялося для признання ірландського завзяття впродовж світової війни, але не меншу пошану викликали відгуки й тієї боротьби, яка була продовженням змагань, але не за брехливі кличі англійського імперіалізму, що прикривався ідеєю «визволення поневолених», а за справжнє самовизначення ірландського народу.

Забліскали шрапнелі в повітрі, заревіли гармати й потікла ріками кров на величезному європейському просторі. А 3 серпня 1914 р., промовою лорда Грея в англійському парламенті, Англія оголосила Німеччині війну. Міністр зазначив, що міжнародній лад і порядок брутально нарушено, святі міжнародні умови зламано, вікові дипломатичні звичаї потоптано, а на світі намагається запанувати насильство й салдатеска. Англія твердо постановила стати й собі до бою в обороні нарушеного ладу й спокою, в обороні поламаних договорів і потоптаних звичаїв, в обороні прав «поневолених націй» і за добробут британської імперії.

— «І тільки одна блескуча точка ясніє на зловіщому, захмареному овиді — це Ірландія»... — додав при кінці Грей.

Цілий англійський парламент загремів бурею оплесків, але гробоватиша запанувала в цю історичну хвилю на лавках ірландських послів. І Грей вмить одчув та зрозумів загрозу ірландської мовчанки й поспішив урочисто заявiti:

— «Англія виконає свої забовязання відносно Ірландії».

На цей раз загреміли ірландські оплески.

Після лорда Грея забрав слово провідник ірландсь-

ких гом-рулістів Редмонд і склав таку історичну заяву, котрої опісля гірко пожалує:

— «Для оборони оголошених тут ідей визволення поневолених націй англійський уряд може сміло зробити з ірландської території все військо до останнього салдата; береги Ірландії боронитимуть її сини. За ідею визволення ірландського народу католики з Ірландії вважатимуть за щастя прилучитися до збройних рядів північного Ульстера»...¹⁾

Це дійсно була поважна історична хвиля в житті Ірландії, а цю хвилю вона радо поблагословила сотнями тисяч своїх синів, що пішли скласти свої голови за будуче довго неволеної Вітчини. Вони повірили Англії, повірили в останнє, що в світовій війні їй справді викується їхня доля. В Ірландії запанував нечуваний під'йом, а боротьбу на фронті ірландці вважали остаточним викупом за долю Батьківщини. Невеличка, але хоробра країна віддає ввесь цвіт свого населення, навіть і в думці не припускаючи, що ворог ще раз її обдуриТЬ, що так злісно, підступно поглумиться над нею. Історичні документи стверджують, що ірландці щиро повірили в обіцянку Англії.

— «Перший стріл проти німецької армії дали молодці з 4 полку ірландських драгунів, на шляхові під Брюсельєм, ранком 22 серпня 1914 року»...

Від цього дня почавши, ірландці в англійських рядах б'ються завзято на всіх відтінках західнього фронту, в найбільш небезпечних і важливих місцях; вони доконали чудес, виконали такі завдання, котрі союзним штабам здавалися надлюдськими. І нігде, навіть серед шаленої бурі гарматнього вогню ірландці не вживали слова «відступ». А там, де інші відділи вважали відступ за єдиний засіб рятунку, де вже не могло бути жадних надій — не раз чулися божевільні від радості голоси: «Не відходьте — йдуть ірландські резерви». Й ірландські хлопці рятували фронт своєю посвятою.

— «В битві під Монс, протягом 12 діб 82.000 бри-

¹⁾ 1) В північному Ульстери більшість населення — протестанти.

танських салдат здержували шалені атаки 250.000 німецького авангарду, не перериваючи бою»...

Це були ірландці, а в цих боях 2 Мунстерівський полк стратив усіх, до останнього чоловіка.

— «В битві на Марні, 9 вересня 1914 р., полк «Ірландських хлопців» урятував становище цілого фронту»...

— «В бою на Пілі (Фландрія) ірландський полк «Роял Айріш» перестав існувати в одну ніч, з його складу загинуло все, крім 47 людей»...¹⁾

Подібних прикладів можна наводити силу силенну, складаючи блескучий календар ірландської військової слави. В цих прикладах, однак же, червоною ниткою переходить надзвичайно цікавий факт: ірландців висилалося якраз туди, де було найбільш небезпечно, де загибіль вагалася між 95- і 100 відсотками. В наказах армії аж пашить од тієї ірландської бравури, що заслуговувала вищої цілі, ніж збільшування слави своєму катові.

Хоч не самим західнім фронтом обмежилася слава ірландської зброї, ця слава сягнула далеко й поза цей фронт. Ірландська кров ллялася і в Сербії, і в Дарданелах, розносячи по глухих кутках стогін ірландських грудей. В листопаді 1915 р. генерал Маршель так писав про ірландського вояка в Дарданелах:

— «Тепер я один з тих небагатьох, що врятувалися зі складу 29 дивізії, котра 25 квітня 1915 р. висіла в Дарданелах. Майже всі — забиті, покалічені, хорі... Хоч я й англієць, але мушу признати, що ірландці бились надзвичайно. Це й справді цвіт армії. Ірландія має всі права гордитися своїми синами. Вона шляхетно виконала свій обовязок. Без ірландців не бути нашому остаточному успіхові»...

На жаль, генерал Маршель нічого не сказав про те, що як «Ірландія шляхетно виконала свій обовязок», то «тепер черга за Англією — шляхетно додержати обіцянок».

¹⁾ Ж. Гобле: «Ірландія в світову кризу».

А ось шкоцький салдат, що перебував у Галіполі, пише так:

— «Звичайною правдою є те, що про успіх кампанії в Дарданелах не можна й подумати без великої прислуги ірландського війська... Ірландці врятували цілу ситуацію й виявили таку відвагу, про котру ми ще й не чули. Ми всі браття, але до останнього зітхання хилитиму чоло перед ірландцями»...

Дійсно, без участі ірландців кампанія в Дарданелах обернулася б у нечуваний сором для тих, хто її почав. Самий десант відбувся в пекельних умовах. А тими, хто пробив турецькі лави були ірландці. Берегові укріплення були надзвичайною місі, а гарматній вогонь заливав авангард десанту дослівним огняним дощем. Найстрашнішою була смерть тих, що гинули в дротяних загородах у воді. В тих дротах потопилися перші чотири атаки. Хто ж чудом вибивався з дротів на береговий пісок, той гинув під дощем шрапнелів. На 200 охотників, що відгукнулися здобувати першу турецьку побережну лінію 149 було забито а 33 тяжко поранено. Решта, котрі вийшли живими, не встигли поставити ногу на суходіл, бо дощані кладки захиталися й потопили їх під собою. А це все були ірландці. Слідуюча партія, також ірландців, з провінції Мунстер, що складалася з 1.400 людей, загинула в двох третинах. Після цього божевільний наказ про висадку вдень було скасовано, а десант визначено на ніч. Вночі він одбувся без жадних страт. Та, ба! На цьому кампанія не скинчилася.

Поставивши ногу на суходіл, роспочали учасники десанту безприкладну в військовій хроніці кріаву епopeю. Кождий метр землі, кождий горбок, кожду хату треба було здобувати серед нечуваних труднощів. То навколо затоки Сувли, то під Кисляг Даг, то Сарі Баїр. І скрізь один проти трьох, проти турків, що знали місцевість і цілили напевне, сковавшись у горах. Не раз серед крутих скель доводилося рішати бій атакою на багнети. І так тяглося до січня 1916 р. — в холоді, в голоді, в неймовірних умовах. В січні, допіру, ця божевільна кампанія була перервана, проковтнувши

114.555 жертв, з чого переважна кількість ірландців. Ірландські полки понесли найбільші страти. Нашо? За що? В ім'я будучої Ірландії?..

— «Ваше ім'я й ваш чин перейде до історії», — подякував начальник дивізії генерал Гунтер-Уестон ірландських геройів десанту.

Добре, що хоч подякував.

Та й в Салоніках билися хоробрі ірландці, кроплячи своєю кров'ю шлях відступу сербської армії, як от 5 Конойгт Ранджер. Після гарматнього пекла, настало пекло льодового холоду. Під час цілого грудня 1915 р. рятували ірландці відступ сербської армії — в горах, у снігу, під дощем болгарських шрапнелів, без одпочинку, лихо вдягнені, завше голодні. З цією коленою рушило 1.100 людей, а до Салонік прийшло всього 384. Про цей похід англійці навіть не згадали. Не згадали про нього й серби, як Ірландія крівавилася вдруге — в обороні своєї волі...

— «Нічого їх не могло спинити, — пише учасник про славетну «Ірландську бригаду»: ні кулі, ні гармати, ні багнети німецької армії»...

Офіцер французького генерального штабу так описує свою співпрацю з ірландцями:

— «Моя праця вкупі з британською армією навчила мене якостей британських солдат. Та мені здається, що найбільше шаную ірландців, бо це й справді найодважніші з одважних. Я був свідком таких чинів ірландських вояків, котрі на погляд поважних військовиків здавалися абсолютно неможливими до виконання. Серед бурі куль і шрапнелів ірландці посувалися наперед з такою байдужістю, яка є властивою тільки їхній лицарській расі. Кулі падали справжнім градом, і під цим градом здавалося божевіллям посуватися наперед, а вони навіть не здрігнулись. Під подихом смерти йшли ірландці наперед, наче ті, що вправляються на форштетях з фарбованого полотна».

Нарешті й англійський генерал Маршель:

— «Не буде перебільшенням, як я скажу, що перед

«Мунстер Ранджер»¹⁾ стояла справжня загорода з криці по всій лінії їхнього відтінку. Та вони ніколи перед нею не завагалися, хоч би за першою стояла й друга. Причім вони ніколи не нарікали, що поставлене завдання є чимсь надзвичайним. Навіть зараз мені здається, що бачу, як вони спокійно переходять долиною смерти. Ворог громадив людей, гармати, кулемети на вузенькому відтінкові, щоб зупинити ірландський наступ: з таким самим успіхом він би спинив хвилі Атлантика. Ірландці держалися так зимно, наче вони перебували на північному бігунові, хоч і пекло їх тоді вогнем справжнього пекла»...

Отакий був ірландець у боях. Отакі всі вони в боях. Хоробрі нащадки славних гаельців, гідні сини ірландських матінок, що перелляли їм до жил кров прапраірландок і не на одному «герці жіночої красномовності» вславили своє ім'я.²⁾

II

Та незабаром довелось ірландцям переконатися, що їх віра в Англію була химерною. Довелося розчаруватись у англійських обіцянках. Англія ще раз збрехала, та на цей раз «збрехала в-останнє». Не додержала даного слова таксамо, як не додержувала його століттями. Англія не ірландського співробітництва потребувала, а самого ірландського гарматнього мяса. Втрете ухвалений, підписаний і скріплений гом-руль з 25 травня 1914 р. підступно відтягнено спершу до вересня, а потім і на «після війни». На цей раз найсильніший удар прийшовся по самих гом-рулістах, автономістах, що сподівалися давно обіцяного гом-руля й дали Англії «всю Ірландію, до останнього мужа» на війну.

За надлюдські зусилля, за надзвичайну посвяту, за

1) Полк ірландської піхоти.

2) Славнозвісна поема з XI століття про «герці жіночої красномовності». Такі «герці» відбувалися в свято «брікрію». В цей день жінки сперечалися поміж себе за перше місце, вихваляючи свої власні вчинки та хоробрість своїх мужів — геройв.

нечувану відвагу, за кров і смерть ірландських геройв Англія віддячилася віроломством, найчорнішою зрадою. Вона не переставала кликати ірландців на війну, на «останнє зусилля», до боротьби за «спільну справу», за «визволення поневолених народів», але в той самий час підступно нищила силу й надії ірландців на визволення й ховала «під сукном» заслужену славу ірландських геройв. Висилаючи ірландців у першій лінії на ворога, Англія здійснювала пекельну думку: винищити найкращий визвольний авангард Ірландії, ослабити її силу на «після війни», коли доведеться платити по векселях урочистих обіцянок і міжнародних декларацій. Коли ірландці гинули в боях на полях Фландрії, в Шампані, під Сомою, над Іром; коли фарбували воду в Дарданелах, мерзли під час відступу сербської армії — в цей час Англія гострила ножа, щоб пірнути ним у спину ірландському національному рухові.

Відомо, що горожанська війна в Ірландії от-от мала вибухнути, як би не прийшла світова. Ця внутрішня братовбійча війна між ірландцями давно вже була приготовлена самим англійським урядом. Він тільки ждав одповідного моменту, щоб пустити ірландців на ірландців, тоб-то Ульстер¹⁾ на решту Ірландії. Під час світо-

¹⁾ Ульстер — північна провінція Ірландії, штучна протива га ірландському рухові в руках англійської політики. Ще від «Акту злуки» вибрали англійці Ульстер для збудування там плацдарму окупації, завше висуваючи його як єдину-неділімську гармату й «чисто англійську землю» проти ірландських вимог.

Ульстер — на самій півночі ірландського острова. Це єдина промислова з чотирьох провінцій Ірландії. Головне місто — Бельфаст; на підставі акту з 6 грудня 1921 р. Ульстер творить окрему, так зв. «Північну Ірландію», над якою Англія взяла владу в свої руки. З 1.851.000 душ населення до автономного Ульстера одійшло 1.400.000 душ. Вікова гра з гомрульом завше йшла на користь Англії, бо за цей час вона встигла зміцнити в Ульстере свою єдино-неділімську партію. І тому, коли Ірландія домагалася автономії, тоді Англія цинувала її єдино-неділімською партією Ульстера, а як ірландці здобували незалежність, тоді Англія почала на них цікувати ульстерівських автономістів, які, буцім-то, руками й ногами відбиваються, щоб їх не прилучено до Вільної Ірландської Держави. Але по духу Ульстер завше був і є ірландсь-

вої війни англійський уряд поглиблював ворожнечу між Ульстером і рештою Ірландії, потайки озброював «Ульстерівських охотників», оберігав партію ульстерівських уніоністів, тоб-то єдино-неділимців, давав їм ріжні пільги, цькував, роскопуючи все глибше й глибше ту безодню між ірландськими братами, котра найкраще помагала для дільшого гніту ірландського народу. А що знати, що ця братовбійча війна мусить вибухнути, то й не спішив з додержанням виданих обіцянок.

Ось як гірко мусів каєтися Джон Редмонд, провідник ірландських автономістів, що на початку війни ра-

---

ким. Віра сьогодня не становить перепони, щоб брати тієї самої нації належали до одної держави. Ульстерівські протестанти заявляють себе ірландцями, а національне ірландське відродження пустило в Ульстера дуже глибоке коріння. Ульстерівці поволі приймають ірландську мову та вливаються до річки загально-ірландського національного руху. Справа прилучення Ульстера до Ірландії обертається єдине в справу часу, як і ціла справа цілковитого усамостійнення Ірландії.

Історія Ульстера вміщується в історії цілого підбою Ірландії, в політиці «плантацій», релігійних воєн, в цілій системі винародовлення, яке вела Англія протягом століть. Спеціальна історія Ульстера починається в першій половині XVII віку, під час жорстокої й дикої карної експедиції лорда Монунджой. Він зруйнував північну Ірландію — Ульстер, вигнав відти родовитих ірландських князів, а на місце «евакуованого» населення зігнав сюди понад 100.000 родин протестантських сектярів і так зробилася в Ульстера протестантська більшість, якою Англія особливо опікувалася. Політика Англії в Ульстера сприяла розвиткові промислу, торговлі й встановленню сякого-такого добропуту. Це після дасть Англії підставу лякати ульстерівців: «ірландці прийдуть, щоб забрати ваше добро і знищити ваш добробут». В той час, як багатий Ульстер платив перед війною 34 одиниці податку, бідна провінція Лайнстер платила аж 48, бо в ній були самі ірландці-хлібороби. Але не дивлячись на це, рух ірландський в Ульстера дуже сильний. На виборах 1912 р. Ульстер дав 16 послів єдино-неділимців, а 17 автономістів; отже, єдино-неділімці були в Ульстера ще перед війною в меншості.

Хоч це Англії ніколи не шкодило цькувати Ульстера на Ірландію й готовувати братовбійчу війну. Англія дала ульстерівцям зброю в руки, серед білого дня дозволила їм сформувати свої легіони й поставила напоготові. До відповідної хвили.

В 1912 р. надійшла «відповідна хвиля». А власне, в ульст-

див Англії «вивести з Ірландії все до останнього воїка», а сам брався охороняти ірландські береги за ціну будучої автономії.

— «На початку світової війни, — казав він дня 18 жовтня 1916 р. в англійському парламенті, — вперше в історії англо-ірландських відносин національні ірландські депутати, яко представники ірландського населення, стали рішуче на бік союзників, готові дати свою поміч у війні. Вони це зробили свідомі поваги справи. Вони знали, які труднощі ждуть їх. Ніхто краще, як вони, не знав про підозріле недовір'я до англійської до-

рівському місцевому сеймі уніоністичні посли зібралися на свій надзвичайний з'їзд і ухвалили цілу низку агресивних щодо Ірландії постанов і заприсягли таке:

— «Глибоко переконані, що кум-руль є руїною матеріального добробуту Уельстера, таксамо, як і всієї Ірландії, є огідний нашему релігійному й громадському почуттю; нищить нашу вірність королеві й шкодить усій імперії — нижчепідписані громадяне Уельстера, вірні піддані його величності короля Георга V, віддаючи себе під опіку слави батьків, постановили: в добі великої загрози об'єднатися для своєї оборони й будуччини своїх дітей та своєї ситуації в «Злученому Королівстві», вживаючи всіх засобів, що будуть потрібні, до боротьби з намірами завести автономію й суверенний парламент в Ірландії. І як би згаданий парламент нам накинуто, присягаємо спільно поставити йому опір».

Разом з цілою Ірландією сміялася над «присягою» й англійська урядова преса, але то був інший сміх — сміх глумливий, ехидний; мовляв, як то можна зручно дурити ульстрівських хрунів. Але в той же час англійський уряд дав дозвіл на формування «Уельстерівських охотників», які швидко набрали до 100.000 людей, забезпечив їх зброєю й позволив збирати гроші для помочі «тим родинам, що їх члени будуть забиті в боротьбі». Одночасно, в Бельфасті повстал і відповідний уряд, що «керуватиме боротьбою», як що ідея волі ірландського народу почне здійснюватись.

Стало ясно, що сміялись нема чого. Серед білого дня, з дозволу уряду, в «найбільш свободній на світі» державі твориться революційна сила проти населення тієї самої держави, під керуванням самого уряду. Де цечувана така свобода, щоб з урядового складу роздавалися ножі одній частині населення проти другої? Та англійський уряд зінав, що робить і куди йде. Йому хотілась зліквідувати Ірландію і ж силами.

Ірландія, нарешті, відчула, чим це пахне. Півтора року вона сміялася з «ульстерівських чудасій», але далі сміятись було б злочином. В жовтні 1913 року змушені були зібратися в

брої волі, яке було в Ірландії загальним. Вони знали, що врешті решт, Англія не дала їхній країні власного уряду. Вони знали й про гостру традиційну ворожість ірландців до справи рекрутського набору, що таки був встановлений в деяких місцевостях Ірландії. І свідомі всього цього, свідомі можливих наслідків вони звернулися до Ірландії й сказали їй, що обовязком її синів є — стати до союзницьких рядів у світовій війні та битися в обороні засад цивілізації й волі.

— «І вони осягли більшого, ніж самі сподівалися. Цей факт має велике значіння: в Ірландії запанувала

Дубліні й ірландці та порадились, як мати боронитись. І на цьому зібранні було постановлено розпочати й собі організуватися. Ідейне співробітництво дали всі провідники політичної Ірландії, голови громадських, культурних і спортивних організацій. Повстала єдина Ірландія, якої не сподівалися й англійці. А через день відбулося в Дубліні громадське віче, на котрім ухвалено — розпочати творення «Ірландських охотників» під проводом полковника Мура. Ці охотники зараз же об'єднались з Сін-Фейном та до їх рядів увійшли й пізніші провідники великодного повстання — Пірс, Клерк, Мек-Ніл і інш. І по мірі, як організувалася й грозили «Ульстерівські охотники», що складалися з хрунів і всякого чужого Ірландії елементу — організувалися й міцнішали й «Ірландські охотники».

Врешті, в кінці квітня 1914 р. «Ульстерівські охотники», під опікою англійської поліції й за згодою англійського уряду, оголосили «стан облоги» в одному з побережних кутів Ульстера й одержали з «дикого» пароплава, що з англійського берега переплив на ірландський, цілій арсенал зброї й амуніції — ніби-то самочинно й не відомо відки. Одночасно, почалися утиски «Ірландських охотників». Од них почали відбирати зброю й ліквідувати їхні відділи на провінції. Всі були згідні, щоб Ульстер озбройти, але й всі були згідні, щоб Ірландію раззбройти. Перед самою війною проллялася й перша кров ірландська за нову Ірландію: в липні місяці англійська поліція напала на роззброєний відділ «Ірландських охотників», що вертався зі спортивних вправ. Наслідки сутички: 4 забитих і 15 поранених. В Ірландії почулося обурення, протести, погрози.

А в цей час англійський уряд робить і свій перший політичний крок в звязку з організуванням «Ульстерівських охотників»: щоб з того гом-руля, який ще мав би колись повстати, виключити територію Ульстера. «Ульстерівські охотники» були готові «підсилити» намір англійського уряду.

Та вибухла світова війна.

надія по відношенню до Антанти... Але в той же час становище Англії до справи нашої участі в війні не було взаємним; бракувало навіть крихти мудrosti, щиростi з їх боку, аби збудити по всій Ірландії однакове почуття до союзників і створити єдину Ірландію на користь війни...

— «Та я з жальом мушу тут заявити, що з першої ж години наші зусилля зустріли опір, незрозуміння, й були знищенні. Наші проекти осміювано. Нам одмовляли дослівно в тім, чого ми домагалися, а робили якраз те, проти чого ми протестували. Все те, що мало підносити почуття національної ірландської гідностi й ентузіазм — безглаздо нищилося...

— «Відтягнення ухвали обіцянного гом-руля по всій Ірландії викликало обурення, підбадьорило наших політичних противників, що, мовляв, Англія нас знов зрадила й обдурила»...

Далі, Джон Редмонд наводить силу силенну фактів, як англійці нищили ірландські формування, не дозволяли носити національних відзнак, відмовляли називати ірландські полки історичними іменами Ірландії, забороняли грati й співати ірландські національні пісні, обводили навколо міст ірландські полки, щоб не показати їх ірландському населенню і т. д., і т. п.

— «День по дню, година по годині наше завдання з вини самих англійців ставало неможливим, — дали сповідався Джон Редмонд, — нам сміялися в вічі, цькували нас, робили тисячі перепон, аби як найдалі відштовхнути Ірландію...

— «І ми бачимо, та й вся Ірландія бачить, як замовчуються всяке признання відваги ірландських вояків на фронті. Не думаю, щоб інша справа зробила нам стільки кривди, яку зробило викреслювання з офіційних телеграм повідомлень польових штабів про хоробрість і посвяту «Дублінських Стрільців», «Мунстерівських полків», «Ірландських хлопців», «Ірландської бригади» й т. д., а особливо під час десанту в Галіполі.

— «Ми вимагали, щоб нові ірландські полки обучувалися на ірландській землі. Але й в цьому нам одмовили. В цілій провінції Конойт нема сьогодня й од-

ного куріння. Що ж торкається наших старшин, то в 16 дивізії, до хвилі її висилки на фронт, не було ні одного ірландського старшини.

— «З дня на день первісне захоплення на користь війни почало завмірати... Щодня наші противники повторяли, що Англія нам ніколи не вірила й що нас обдурено, зраджено... І революційна політика Сін-Фейну почала дуже швидко здобувати прихильність ірландського народу»...

Отже, триста тисяч найодважніших з одважних синів Ірландії гинуло в Європі, на Балканах, у Туреччині за справу величніх гасел цивілізації, за волю поневолених народів, глибоко вірячи, що Ірландія воскресне з їхньої крові й посвяти. Та, ба! Обіцянки обернулися в глум не тільки над «високими цілями» світової війни, але й над ірландським героїзмом.

III

Серед найкращої частини молодого ірландського покоління почало дозрівати переконання, що Англію треба вдарити в найбільш небезпечний для неї час, а такою порою була якраз війна.¹⁾

Ще 25 жовтня 1914 р. відбувся в Дубліні, за ініціативою «Ірландських Охотників» з'їзд усіх ірландських політичних груп, на котрім було постановлено:

1. Творити сталу збройну силу для оборони Ірландії (організаційна засада);

2. Стояти на сторожі національної й територіальної

1) Перші прояви революційної активності в Ірландії під час світової війни почалися ще з вересня 1914 р. Свідомі ірландські патріоти найбільш революційно настроєні з-поміж них, добре знали ціну англійським обіцянкам, котрими лорд Грей З серпня намагався присплати ірландську національно-державну думку. Серед ірландців швидко дозріло переконання, що війна йде на користь Англії, а не Ірландії. Як що по війні Англія ще подужчає, то ірландські надії розвиваються з подувом реакційного вітру англійської побіди. Вже під кінець 1915 р. навіть серед звичайного ірландського громадянства захоплення війною почало падати й ніхто вже не вірив у ті гасла, які так гарно імперіалісти вміли вязати з людськістю, з поступом і поневоленими народами.

єдності ірландського народу (соборницька засада);

3. Протиставитись спробам Англії змусити Ірландію до обов'язку військової служби (засада власних сил);

4. Усунути збройно окупаційну англійську владу з Ірландії й ірландської столиці Дубліна та заступити її національним урядом Ірландії (засада національної революції).

Ці резолюції були ухвалені не самими послами, а й поважними військовими, отже, вони набирали рішаючого значіння. І ряди «Ірландських охотників» почали швидко, надзвичайно швидко поповнюватись селянством, робітництвом, членами старих феніанських гнізд та ріжних тайних організацій. Основу творили Сін-Фейнерівці, а пізніше до них прилучилися й так зв. «громадянська армія» з членів ірландської робітничої партії під проводом Джемса Конолі. Скільки їх було? На це важко докладно відповісти, як і про кожду революційну армію на початках організації.

З зими 1914 р. з'явилася в Ірландії сила революційної літератури. Сін-Фейн організовував свої відділи по провінції, громадив зброю й амуніцію та підривні матеріали. Великих організацій не творилося: організовувалось провід од найменших до найбільших одиниць, вироблювалась систему звязку та засади керування настроями мас. Поза цим творилося основні кадри, які вправлялися в військовому знанні й походах, стрілянні, польових вправах і ночных маневрах. Основним завданням при організації сил було — пошкодити Англії в наборі ірландського рекрута, а зберігти сили для будучого наступу. Другим — приготувати революційну армію для першого удару.

В самому Дубліні в квітні 1916 року налічувалось коло 2.500 «Ірландських охотників» разом з «громадянською армією». Це були кадри. На провінції офіційна англійська статистика налічувала на той самий час коло 2.000 рушниць та велику кількість рушниць до полювання, пістолів, револьверів і т. п. Треба думати, що ця статистика не вірна. Бо ж революційні складч не стояли відкритими для ворожого ока.

Провінціальних кадрів налічувалось коло 15.000.

Зброю здобувалося всіма можливими шляхами: з Англії — найпевніший шлях — потайки в багажі, спеціальних пересилках, в транспорті урядових закупів; купувалося в солдат; добувалося в ворожих організаціях, по англійських складах. Підривні матеріали й бомби частинно йшли тайно з англійських складів, а частинно виготовлялося в підпіллі. І так росла сила, розбухаючи в смертельну загрозу для сімсотлітньої окупації.

Жадна інша внутрішня, чи міжнародня криза так не загрожувала Англії, як ірландське визволення. А тому вона запекло боронилася. Та причини сімсотлітньої ворожнечі були надто глибокі, щоб їх могла усунути, бо Ірландія вже переконалася, що віддала Англії дуже багато.

Серед таких обставин можна вважати вибух ірландської національної революції відчайдушним одрухом; можна казати, що її ніхто не сподівався, що її ніхто й не організовував; можна лічити за авантюру невідповідальних молодиків; можна вважати німецькою інтригою, як це говорили не тільки англійці. Та це ества річі не міняє. Відчайдушний від粗 обернувся в ірландську визвольну революцію, що дала Ірландії державу й незалежність. Ось що є головне. Плазування уголовців, ба! навіть 300.000 найкращих жертв в обороні «високих гасел цивілізації й демократизму» не дали того, що дала чинна роспушка двох тисяч «Ірландських охотників» і Сін-Фейнерівців.

Та й справді!.. Чим врятувати честь країни й пам'ять 300.000 жертв? За кого й нашо вони загинули? Невже ж за Англію? То пощо ж тоді сімсот літ крові й руйни?

Чи ж можна облічити в гроших горе, відвагу й посвяту? Чого ж за це вимагати від Англії? Якого викупу вимагати за кров і руйну? Чим Англія мусить заплатити за те, що взяла в Ірландії? За горе, смерть героїв і руйну Ірландії треба вимагати рівнозначної заплати від Англії — її горя, її жертв і її руйни. Це єдине розрішення віковічної проблеми ката й жертв. До цього рішення прийшли й ірландські революціонери. І з цим рішенням пійшли до бою.

IV

Горстка «Ірландських охотників», що на цей мент була в Дубліні, а з нею сотня людей з так зв. «громадянської армії» та кілька десять ірландських предуніоністів, у понеділок, 23 квітня 1916 р., на другий день Великодня — тихо, без гасалу «вийшли на місто». Дублинці думали, що «Ірландські охотники» йдуть на свої звичайні військові вправи, які були буденною річчю під час війни. Але «Ірландські охотники» раптом обернули зброю проти окупантів.

При початковому палаці зупинились на хвилину в урочистім шикові.

— «Наші сили?»... — запитав Пірс, провідник повстання.

— «687 люда!»... — хтось відповів.

— «Гаразд!.. Кожному зайняти своє місце... Ви за присягли віддати своє життя за Ірландію — кращої нагоди не будете мати»... — докинув Пірс, наче слова незначної уваги.

Одночасно, підійшло ще дві колони такої ж сили. Повстання оголосило свої права. Почулися перші стріли й впали перші жертви.

Не так розпочиналося в цей самий день повстання, що відбулося сто тридцять літ раніше. Коли відділи славного Роберта Емета «вийшли на місто», їм назустріч, у пишній кареті, виїхав лорд-прокурор Дубліна, що не одну тисячу ірландського цвіту вислав на той світ за бунтарство проти Англії. Очевидці того часу оповідали, як з карети, обнята божевільним переляком, вискочила панночка в білій сукні й капелюші з рожевими стрічками; це була донька лорда-прокурора: на її очах повстанці забили їй батька. Бо мусів стаги першою жертвою революції.

23 квітня 1916 р. лордів на дублинських улицях не було, а тільки лордовські прислужники, що почали гукати на ірландських революціонерів: «стій!»...

І падали мертвою колодою. Це полісмени.

Так роспочався бій горстки ірландських революціо-

нєрів з наймогутнішою державою на світі — йхньою гнобителькою. Бій, що тягтиметься п'ять літ!

Революціонери вмить зайняли чудовий палац центральної пости, суд, міський ратуш, найважніші адміністративні уряди й кілька найважніших стратегічних пунктів. А через кілька хвилин телеграфне й телефонне сполучення між Дубліном і Лондоном було перерване. Англійський окупаційний гарнізон заметувшився.

Над Дубліном замаяв зелений прапор Ірландії, а на стінах будинків столиці з'явилися величезні відозви — перший універсал тимчасового уряду Ірландської Республіки, що проголосував незалежність ірландської нації й держави:

— «Ірландці й Ірландки!

— «На славу божу й в імені хоробрих поколінь, що лишили нам свої заповіти й традиції, нашими устами Ірландія кличе всіх своїх вірних дітей під зелений прапор для оборони Волі.

— «Організувавши й вишколивши своїх однодумців в тайних революційних товариствах, «Ірландський Республіканський Союз»,¹⁾ вкупі з «Ірландськими охотниками» й громадянською армією — лічить сьогодняшній день за найкращу нагоду, щоб виявити нашу організовану силу. Спираючись на неї, на поміч наших дорогих братів з Америки й на прихільність наших союзників у Європі — хоч лічимо в першу чергу на свою власну силу — ми розпочинаємо бій, певні перемоги.

— «Ми оголошуємо право ірландського народу на свою землю й свою державу — сувореним і неподіль-

¹⁾ «Айриш Республиken Брудергоуд» — був другою тайною організацією, що готувала ірландську національну революцію, на котрої чолі стояв де-Валера. На чолі Сін-Фейну в той самий час був Артур Гріфіт, що не мав того самого погляду на потребу збройної боротьби, що Е. де-Валера. Великодний виступ у значній мірі треба завдячувати де-Валері, Пірсові, Клеркові й ще кільком провідникам. Пізніше «Ірландський Республіканський Союз» зіллеться з Сін-Фейном, коли на чолі останнього, в кінці 1917 року, стане Е. де-Валера, котрий від самого початку світової війни визнавав збройний виступ яко необхідний сигнал до національної революції. Досить довгий час де-Валері не вдавалося прихилити на свій бік Артура Гріфіта.

ним. Довге насильство чужинецького уряду над нашимі правами не знищило й не відібрало в нас того права, бо його знищити може тільки повна заглада самого ірландського народу. Численні покоління нашої нації власною кров'ю покропили це право на національну й державну незалежність Ірландії, а протягом останніх століть шістькратно підтвердили це право ірландські збройні повстання.

— «Беручи це право за підставу й ще раз перед цілим світом зі зброєю в руках підтверджуючи його, нинішнім нашим чином ми оповіщаємо Ірландську Республіку незалежною й суверенною державою, віддаючи своє життя й життя наших товаришів по зброї справі боротьби за волю, добробут і славу Ірландії та піднесення її на гідне місце серед інших народів.

— «Ірландська Республіка має право на послух, котрого нинішнім універсалом вимагаємо від кожного ірландця й кожної ірландки. Ірландська Республіка кожному своєму громадянинові забезпечує рівні права, релігійну свободу й однакове обходження, а ми підкреслюємо, що будемо працювати для добра цілої нації, всіх її частин, однаково дбаючи про всіх дітей Батьківщини й забуваючи про спори й ворожнечу, що їх так підступно й ретельно розвивав і піддержував між нами наш спільний ворог, чужинецький насильник, намагаючись навіть одірвати меншість од більшості народу.

— «Доки збройний чин не створить відповідних обставин для покликання національного уряду й сталого законодавчого тіла від цілого ірландського народу, що вибере його вільним голосуванням як своїх синів, так і доньок, Тимчасовий Уряд Ірландської Республіки, тут підписаний, виконуватиме всі військові й громадянські обовязки в Республіці, яко виразник народньої волі.

— «Віddaючи долю Ірландської Республіки під опіку Всешинього, просимо в нього благословення нашій зброй та благаємо, щоб наставив нас, аби жаден слуга сьогодняшнього Чину не сплямував його полохливістю, нелюдським учинком, чи грабіжом. В уроочисту хвилю історії — свідомістю й карністю, віданістю, жертвен-

ністю для спільної ідеї — ірландська нація мусить показати себе гідною високого покликання».

Іменем Тимчасового Уряду:

Патрік Пірс — (в. р.). Хома Клєрк — (в. р.).

Еамон Сант — (в. р.). Мек-Діармада — (в. р.).

Джемс Конолі — (в. р.). Хома Мек-Донаґ — (в. р.).

Йосип Планкет — (в. р.).

V

Здивування було надзвичайне й загальне. Момент був найкращий для розпочаття ірландського всенародного повстання, але Ірландія мала не тільки ірландців, але й англо-ірландців. Не всі були одної думки. А й серед тих, що не були проти повстання, погляди поділилися. Одні не знали, як поставиться до революції європейський світ, а другі не вважали саму техничну підготовку до повстання належно закінченого. Та переважив настрій і рішучість «лицарів абсурду».

В свята в Дубліні нікого не було. Не тільки всі англійські урядовці, але й вище командування виїхало до Англії. Воно не надавало великого значіння ріжним чуткам і донесенням про підготовку революції. Бо й справді — Ірландія вся була революційним тереном, отже, англійці до цього призвичаїлись. Та й серед самих революційних кол не було повної згоди щодо озброєного виступу якраз у цей мент. Артур Гріфіт, батько й ідеолог Сін-Фейнерівського руху, а з ним і професор Мек-Ніл, шеф штабу «Ірландських охотників» та й інші не дали своєї згоди. Навпаки, напередодні виступу, 22 квітня, шеф штабу Мек-Ніл видав спеціального наказа, касуючи всі зроблені перед тим приготування й забороняючи виступ. Він вагався, чи дублинську сурму національної революції почує вся Ірландія. Та найбільш рішуча частина революціонерів постановила розпочати творення свого Великого Чину. Вони знехтували наказ свого шефа штабу, видали контр-наказа й твердо рішили наблизити час ірландської волі. Їхній контр-наказ звучав дуже скромно:

— «...Чотирьом куріням «Ірландських охотників», завтра, 23 квітня 1916 р., на 10 год. ранку прибути зі зброєю, при амуніції, з запасом їжі на одну добу — для перегляду й короткого маршу»...

Тепер уже знаємо, який це був «короткий марш». Боротьба була запекла, страшна, нерівна. Боротьба тягнися на дублінських улицях 7 діб. Англія кинула всі свої сили й можливості, щоб здушити авангард ірландського всенародного повстання. На підмогу місцевому окупаційному гарнізонові вона вислава свіжих тридцять тисяч війська проти неповних двох тисяч ірландських повстанців. Сім діб горів Дублін, зникали з полум'ям найкращі будинки ірландської столиці, лялася кров.

У вівторок, 24 квітня, революція дійшла до найвищої точки, переважаючи англійський місцевий гарнізон. Побіда хилилася на бік ірландців. Під вечір того дня вийшов перший і останній номер офіційного органу Ірландської Республіки, в котрім Патрік Пірс, перший голова уряду незалежної Ірландії так оцінював загальне положення:

— «Коли цей огляд пишеться, республиканське військо держить всі здобуті позиції, а шалений натиск англійської армії не в силі пробити нашу лінію. Кривавий і завзятий бій тягнувся протягом 24 годин, причім, втрати ворога перевищують наші. Республіканці скрізь б'ються з надзвичайною відвагою. Населення Дубліна на нашему боці, а наши офіцери й солдати, де тільки проходять, скрізь викликають радість і одушевлення. Центр міста в руках нашого війська, а над осідком уряду — в початковому палаці — має державний прапор. Більшість звязку з країною знищено, але одержані звідомлення підтверджують, що край ввесь повстає»...

В середу революціонери б'ються по всьому місті на барикадах, пробуючи, одночасно, зірвати залізничні мости в околицях Дубліна, щоб зупинити потяги й перешкодити напливові свіжого англійського війська. Бої йдуть одчайдушні, по вулицях покрівавлено будинки, багнети рішають про кождий дім, про кождий крок.

Та починаючи з вечера в середу, з Англії не пере-

стають напливати свіжі сили, входячи в бій з повстанцями, що чим далі, тим усе більше й більше змушені переходити на саму оборону. В четвер, о-півдні, на річці Лайфлі з'являється канонірка Гельга, бомбардуючи праве, а гармати з суходолу ліве криво ірландців. А під вечір, перевага хилиться на бік окупантів. Ірландці б'ються поодинокими групами, бо звязок між ними й головним штабом перервано. Найзапекліші бої ведуться за поштовий палац, де містився уряд Ірландської Республики. Але не менш запеклі бої йдуть скрізь — у центрі міста, в околицях, все звужуючи й звужуючи кільце революційних сил. Артилерія й бомби ворожі, бо ірландці гармат не мали, сіють пожежу, а стіни величезних будинків валяться в руїну.

— «Це бої під Іпром»... — кажуть ті, що билися з німцями в шалених битвах.

І бої тягнуться до п'ятниці з такою завзятістю, з якою бореться свідомий загиблі революціонер. В п'ятницю, 28 квітня, англійці переходять в атаку, зробивши перед тим відповідну підготовку пекельним гарматним огнем. Ціллю їхньої атаки стає виключно будинок почти, де їм усміхається «взяти живими» членів уряду Ірландської Республики. В цих боях гине славний О'Регайли, що спочатку був проти повстання, а як воно вибухло, приєднався й собі, щоб «гинути спільно за спільну справу».

— «Аби нащадки не залічили роду О'Регайли до полохливих і зрадників»... — заявив він.

Тут же був двічі ранений Джемс Конолі, провідник ірландської робітничої партії, комендант «громадянської армії». Коли його виносили на ношах з палаючого будинку, він звернувся з останнім привітом до хоробрих революціонерів:

— «Стійте міцно, браття! Най ще потріває ця величня година!.. Це ж уперше за сімсот літ замаяв ірландський національний прапор над Дубліном!..».

В п'ятницю ввечері, Патрік Пірс видав нового наказа, де ствердив, що «революціонери все зробили для врятування чести й гідності Ірландії». Ввечері ж почав палати й будинок осідку уряду — поштовий палац. В

суботу йде нищення решти оборонних пунктів ірландських повстанців. А ввечері, в суботу, головний штаб тимчасового уряду, за підписами Ґатріка Пірса, Джемса Конолі й Мек-Донага видає відклик бою:

— «Щоб запобігти дальшій різні дублінських громадян та в надії врятувати життя решти героїв, оточених і несилих проти переважаючого ворога, члени уряду Ірландської Республіки, присутні в головнім штабі, ухвалили — віддалитися в невідомі напрямі, а начальникам військових відділів у місті й по цілій Ірландії наказують видати розпорядження по підлеглих частинах — скласти зброю. 29 квітня 1916 р. 3 год. 45 хв. пополудні».

О 4 год. сурми заграли: «Припинить огонь».

І до останньої хвилини провідники революції, хоч і ухвалили — віддалитися в невідомі напрямі, лишалися на своїх місцях. І мусіли здатися на ласку переможців, коли вже не було можливості — віддалитися.

А в неділю ввечері вже минула була рівно ціла доба від тієї хвилі, коли розпочалося полювання на небортики великодного повстання. Іх висилали до Англії, а там — на смерть і вічну қаторгу.

*
**

Одночасно, революційні виступи відбулися по всій майже Ірландії, то позначаючись завзятими боями з англійською поліцією, жандармерією і військом, то обмежуючись окремими слабенькими вибухами.

Найсильніші бої відбулися в Ашбурні, де 28 квітня протягом пяти годин жорстоко змагалися ірландські повстанці з «Роял Айриш Констаболари». В хвилю, коли надійшла вістка про здушення вибуху в Дубліні, ашбурнські повстанці розбили англійські сили й стали панами положення в цілій провінції (графство Міг). В цій провінції на заклик ірландського революційного уряду піднялося все селянство.

В Уіксфорді, де спогад про історичну битву з 1798 р. живе ще й досі в памяті нашадків, сін-фейнерівці також заволоділи положенням у цілій провінції. 27 квітня во-

ни зайняли Еніскорти, але після здавлення революції в самому Дубліні, сюди наспів свіжий транспорт англійських військ та поліції й еніскортських героїв дослівно топлено в крові.

Сильні бої відбулися й в Зюрде, де революціонери вигравши бій, заволоділи великою кількістю зброї й амуніції, чого якраз ірландській революції й бракувало. До революціонерів приєднався й місцевий гарнізон «Роял Айриш Констаболари», який складався в більшості з ірландців. І тут, після поражки в столиці, повстанців оточено й жорстоко покарано.

Таксамо й по інших місцевоцтях — Лаут, Кери, Трейли та інш. повстання зліквідовано з звязку з подіями в столиці Ірландії.

Таким чином, перша дія ірландської національної революції скінчилася фізичним розгромом, заповівши побіду в дальших змаганнях. Великодна революція стала вступом, прелюдією кріавою до дальній боротьби. На цей раз Ірландія втратила в самому Дубліні 180 забитими й 614 пораненими самої оздоби визвольного руху. Не ліучи розстріляних і на смерть катованих по вязницях. Ці чудові герої вказали Ірландії ту позицію, з якої Англія вже її не зіпхне й доки сама не складе зброї. Та кров ще ллятиметься повних п'ять літ.

VI

Незалежна Ірландська Республіка проіснувала на цей раз один тиждень і видала тільки один суверенний акт — універсал про самостійність. Та удар, нанесений Англії, був надто сильний. Від цього удару не врятує її жадна протиакція й Ірландію, як свою колонію, вона стратила.

Ірландські революціонери знали, що лише завязують бій, лише його розпочинають, лише служать авангардом ірландської національної революції. А тому, під кождим поглядом старалися стати найкращим прикладом: рішучости, посвяти й навіть — смерти. Мусіли стати, бо знали, що боряться за велику ідею будуччи-

ни Ірландії, за волю й добробут прийдешніх поколінь, а їхні наступники братимуть їх для себе за взір, за несплямований образ — геройства, гарту й досконалості. Вони доложили всіх зусиль, щоб їхні бої були боями армії, а не повстанчої банди — без дисципліни, без поваги до військових законів і без ясно усвідомленої мети.

Начальник англійської поліції в Дубліні полк. Джонстон заявив «Слідчій Комісії», що:

— «...Революціонери знали, чого хотіли, за що бились й йшли рівно по шляху до своєї мети. Вони з надзвичайною швидкістю опанували всіма головними стратегічними пунктами Дубліна, виявляючи, що були свідомі найдокладніших дрібниць свого завдання».

А коли майор Прейч, колишній офіцер «Роял Айриш Констаболари» назвав революціонерів божевільними, то голова англійської «Слідчої Комісії» йому гостро заважив, що те «божевілля було дуже добре організоване». З погляду технічної підготовки, повстання «немогло бути кращим»; полк. Джонстонуважав виступ «дуже добрим», особливо ж військові статті в газеті «Айриш Волунтер» — «Ірландський Охотник» — про вуличні бої, про будування барикад, про наступ, акцію поодиноких груп і в спільному шикові та наше.

— «Ірландські повстанці засвоїли собі все найкраще з того, чого досягла на сьогодня військова техніка, а досвід минулої боротьби постаралися використати в найновіщих формах»... — прийшла до висновку ворожа слідча комісія.

Матвій Нетан, генеральний секретар для Ірландії, так само засвідчив, що «революціонери виявили таку відвагу, якої ніхто не сподівався»:

— «Ота шляхетність і відвага революціонерів, — додав він, — помогає вияснити великі симпатії, котрі виклакала революція серед населення Дубліна, а в багатьох випадках і по всій Ірландії».

Так свідчить ворог, що мусів признати моральну перевагу свого противника. Ані англійський уряд, ані англійське громадянство не сподівалися, що Сін-Фейнівці пустили в Ірландії таке глибоке коріння. Не бу-

демо — ні осуджувати, ні заглиблюватися в причини великовітної поражки. Це дуже глибоке й спеціальне питання, яке криється не тільки в попередній історії, в тогочасних відносинах Ірландії, але й в далішому розвиткові ірландської визвольної революції. Події такого великанського значіння, як події визвольної боротьби поневоленого народу — мусить розглядатися з певної віддалі, а підсумки їм треба підводити на підставі осягнених збудутків.

Кількаденна боротьба ірландських революціонерів мала надзвичайне значіння: вона викликала нечуване піднесення, відродила віру й вілляла непереможний запал у душі й серця ірландські. Справедливо каже французький історик, проф. Гобле, що «протягом кількох днів Сін-Фейнерівці здобули таку популярність, таку повагу й призначення, яких не здобули за попередні двадцять літ мирної праці».

— «Після великовітного вибуху, — каже Сімон Терпі, — не було вже в Ірландії й двох ірландців на кожних дві тисячі, щоб так думали про Сін-Фейнерівців як перед тим»...

Це правда, глибока правда. Не можна не схилити чола, не можна не захопитися тими, що йшли творити Великий Чин єдине ціною свого власного життя. Мати Патріка Пірса, першого президента по сімсот літах одновіленої ірландської держави, коли вже все скінчилося, коли в душі самі жалі й сум повинні б залишилися, мати Патріка Пірса, страдна мати ірландська, що двох найлюбіших і єдиних синів стратила під час крівавого Великовіття — підноситься відважно над безодньою свого власного горя та просто, по щиро-людському просто виясняє єдину й справжню натхненну ціль великовітного повстання:

— «Вони знали, що програють, але як казав мені Патрік, їхній бій мусів урятувати душу Ірландії. Була крайня пора й вони це добре розуміли, бо одною годиною пізніше — й все було б знищено без жадного стрілу — і та смерть, що її прагнули, оминула б їх. Так, вони знали, що програють бій, але й знали, що з

того бою мало прийти щось добре для Ірландії, щось таке, чого іншою ціною не можна здобути»...

Які гасла, які програми, яка філософія в стані краще вглибитись і простіше намалювати величню ціль кривавого великородня Ірландії?

— «...Щось таке, чого іншою ціною не можна здобути»...

Ніщо так глибоко й просто не виясняє ества й мети збройної дії ірландської визвольної революції. А особливо душу й настрої провідників повстання. Вони, оті вояки авангарду збройного чину, в більшості молоді люди, були натхненними борцями, що глибоко втаємниченні в лісів визвольної тузи, в буденному житті вміли відчути її звуки; охоплені містичним завзяттям патріотизму — вони знали, що творять і за що віддають своє життя; а вірні старовинним заповітам попередників, вірні наказові найвищого народнього сумління, спрагнені довгими століттями сподіваної волі, вони були єдиного свідомі: що її, тієї Волі — «іншою ціною не можна здобути». І за неї віддали життя. Вони знали, що загинуть, але й знали, що Ірландія житиме.

Ось вони — Патрік Пірс, перший президент новітньої Ірландії, з обличчям рішучим, з палкою надію в очах, з широким чолом, з гордо піднесеною головою. Директор школи, до самозабуття захоплений справою відродження ірландської мови, писав на тій мові книжечки для своїх учнів, тайно навертаючи їх на шлях національної свідомості. Ще як мав дванадцять літ, читаючи з своїм десятилітнім братом історію Ірландії — заприсягли обидва згинути за волю поневоленої Вітчини. І обидва додержали слова.

Ось Хома Мек-Донаг, теж поет, один з найбільших інтелектуалістів серед помішників Патріка Пірса й Еамона де-Валери. Мек-Донаг — був директором ірландського театру в Дубліні. Це він скасував наказ Мек-Ніла про заборону виступу. І дякуючи йому, повстання відбулося. Це ж він видав уночі й контр-наказ, або «остаточний наказ» четирьом курінам «Ірландських охотників», щоб зійшлися на десяту годину ранку, в понеділок, 23 квітня 1916 р., зі зброєю, з амуніцією й

поживою на одну добу — «для перегляду й короткого маршу».

Ось знову Хома Клєрк, старий феніанець, з усіх повстанців — найстарший віком. Був уосібленням ірландської визвольної боротьби, учасник багатьох повстань, вязень двадцятьох тюрем. За повстання 1881 р. покарали його англійці вічною каторгою, але по 20 літах повернувся. За такий час могла зламатися не одна міць людського характеру, але не його. З вязниць він виходив ще більш загартований, ще з більшою вірою в остаточну перемогу Ірландії. В 1907 р. він одчинив у Дубліні тютюнову крамничку й служив справі звязку між народом і революціонерами. Переможені повстанці послали його для переговорів з осоружним ворогом, 29 квітня 1916 р. Англійський генерал поставлені Клерком умови — виводу окупаційної армії з Ірландії — відкинув, питуючи:

- «Інших умов не ставите?»
- «Так!..» — відповів Клєрк.
- «Які?» — запитав знов генерал.
- «Як найшвидче нас розстріляти!..

Далі — Еамон де-Валера, мозок і мязи ірландської революції, найбільш натхнений прихильник велиcodного виступу, завзятий борець. З велиcodного повстання вийшов з вінцем будучого національного героя на чолі.

Далі — Джон Мек-Брайд, п'ятдесятлітній мужчина, другий з-поміж «старих» провідників повстання. Ще під час війни Англії з бурами в Африці, він організував «Ірландський Легіон», і змагався з Англією по боці бурів, за свободу Трансваалю. В Ірландії його почитали за героя, а участь його в повстанні додала справі ще більшої поваги й значіння.

Далі знов — Джемс Конолі, революціонер по крові, провідник ірландського робітництва, досвідчений, мудрий, сильний чоловік. Серед проводу повстання один з найбільш авторитетних знавців революційної техніки.

За цими йдуть молоді, менш ніж тридцятилітні герої — Йосип Планкет — письменник, син графа Планкета; Михайло О'Ганраган — теж письменник; Еамон Сінт — музика, відомий в Ірландії автор національних пі-

сень. У свій час звернувся був до своїх товаришів — «Ірландських охотників» — з заповітом, котрого виконували дуже пильно:

— «Дуже можливо, що на ваші молоді рамена спаде тягар боротьби, котра оберне Ірландію в незалежну державу, а ірландський народ — в націю. Ввігніться, але прийміть цей тягар на свої плечі. Най зір ваш буде завше ясний, натхненний, а нерви спокійні. Вправляйтесь у військовій штуці, котра скрізь придастесь, щоб не дати себе на поталу. Живіть тверезо, щоб бути сильними й відпорними. Не піддавайтесь розбещеності. Не спізнюютесь на забавах, не слухайте тих, що бажають вам зла. Не погорджуйте ніким, крім себе самих. Будьте відварті, шляхетні, а ірландська земля належатиме до вас».

А далі знов ідуть — Мек Дермот, котрого рід дуже й дуже старовинний, один з найбільш популярних творців ірландського військового руху, видавець тижневика «Воля»; графіня Маркевич — малярка, завзята пріклонниця ірландського визволення; Корній Кольберт — 23 літ; Едвард Дели — 25 літ; Степан Мелин — 20 літ; Чейвстон — 20 літ; Віліам Пірс — брат Патріка. Все це студенти.

Та ще й інші — чудові квіти-діти, що й справді можуть служити за «найкращу оздобу кождої нації».

VII

Але нікого з них не помилувала Англія. Покрівала оті чудові квіти, познущалася з них і просякла в землю ірландську нова, свіжа кров, кров «найкращої оздоби кождого народу». Щоб з неї виріс нещадний mestник за столітні кривди ірландської нації.

Ще з 27 на 28 квітня, вночі, в найкритичнішу хвилину повстання, прибув до Дубліна генерал Мексвіл, новопризначений головнокомандуючий англійськими озброєними силами в Ірландії, наділений диктаторськими уповноваженнями для здушення революції. Ще стоячи на пероні, як висів з вагону, коли пожари на

Секвілстріт «ілюмінували» ввесь Дублін, а безпереривна стрілянина розносилася геть-геть поза столицю, він безпечно зауважив:

— «Гарна картина, та буде ще краща»...

А через тиждень зібрався генеральний польовий суд, аби «зліквідувати бунтарів». Розпочато з провідників, з уряду.

В середу, 3 травня, молодий Патрік Пірс, голова уряду й президент; його приятель Мек-Донаґ, та старий Хома Клерк — пішли на смерть «у першу голову». Другого дня, 4 травня, розстріляно молодшого Пірса — Віліама, а разом з ним таких же молодиків — Едварда Дейли й Йосипа Планкета. Цей останній, одержавши вістку, що вдосвіта піде на смерть, опівночі одружився з своєю нареченою панною Грейс Дифорд, сестрою дружини Мек-Донага, що загинув напередодні.

Далі, 5 травня, розстріляно Мек-Брайда. 8 травня віддали своє життя за Ірландію Кольберт, Сант, Мелин, Чейвстон. 12 травня розстріляно Мек-Діармаду й Джемса Конолі.

Страшною була агонія Конолі. Його мали судити разом з Патріком Пірсом, але тяжко поранений, Конолі не міг рухатися. Однакже, по кількох днях, суд наказав принести його на ношах «на суд». Після вироку, його розстріляно на кріслі, сидячого.

По цих розстрілах наспіli результати інтервенції американського уряду, а тому решту героїв — шістьох лідерів Сін-Фейну — Хому Еша, провідника повстанців у Ешбурні, Віліама Коєрева, де-Валєру, Хому Гунтера й Генриха О'Ганрагана та Константину Маркевич — присудили до вічної каторги.

Залишилося тільки два «спеціальні випадки»: проф. Мек-Ніла, шефа штабу «Ірландських охотників» і Кейзимента. Проф. Мек-Ніл не брав безпосередньої участі в боях, хоч і приєднався до виступу, якого не оправдував. Його присужено тільки на вічну каторгу дякуючи Ейсмондові Фиц-Джералдови, що врятував Мек-Ніла від смерті.

Що ж до Роджера Кейзимента, що мав здобути для повстання поміч од Німеччини, то його повіщено до-

піру 3 серпня 1916 р. в вязниці Пентонвіл, напів жи-вого, роздертого сумнівами, чи не він був причиною невдачі великої повстання.

Роджер Кейзимент був шляхетною людиною наскрізь ідейного типу. Хоч і був протестантом, але Ірландію кохав над усе на світі, а в той же час з усієї сили ненавидів Англію. Коли його заходи в справі здобуття помочі від Німеччини закінчилися нічим, він поспішив до Ірландії, аби попередити ірландських революціонерів, що мусять лічти тільки на свої власні сили. З підводного німецького човна він вийшов на ірландський беріг коло Кери, в незнайомій околиці. Довго блукав, шукаючи притулку й засобів — дістатися як найшвидче до Дубліна. І так дійшов до старого форту Мек-Кейна, де його й арештовано за кілька день до вибуху великої революції. І повішено як найчорнішого зі зрадників, бо англійці не розстрілювали, а вішали «особливих злочинців».¹⁾

Пімста Англії не обмежилася самими учасниками ве-

1) Роджер Кейзимент — був одним з найбільш завзятих прихильників союзу Ірландії з Німеччиною. Бувший англійський дипломат, Кейзимент добре придивився до англійської політики й дипломатії та ще перед війною писав, що збройного конфлікту між Англією й Німеччиною не уникнути. Він обернувся в запеклого ворога Англії, доводячи, що «не можна мати миру на землі й доброго відношення між людьми доти, доки Європа не приборкає Англії». Джерелом зла він лічив морське зброєння Англії й її натравлювання європейських держав одну на другу. — «Як що Європа не хоче задушити себе своїми власними руками, то мусить задушити морську зміюку, котрої паща вже готова проковтнути європейський континент». Англійська могутність, на думку Кейзимента, полягає не в біблії й не в дредноутах на віть, а в Ірландії. Посідаючи Ірландію, яко ключа до дверей Атлантика, вона була й е імперією. Без Ірландії вона стратить це становище. Європейська рівновага буде встановлена свободідною Ірландією. І так, як колись Т. Тан сподівався помочі Франції, так Кейзимент змагав до схилення німців — помогти Ірландії. Ірландці взагалі лічили своїм абсолютним правом мати союзників там, хто їх визволенню допоможе не словами, а чином. Та Німеччина не дала Ірландії помочі, бо «як і кожда імперіалістична деспотія, швидче потребувала ірландців на своєму фронті проти Франції, ніж їм щиро допомогти».

ликодного повстання. Арештовували, кидали до вязниць і судили навіть тих, що «знали про повстання й не донесли владі», «співчували ірландській незалежності». Катували на самий донос англійського поліцая, чи й ірландського ренегата.

Англія відчула, що проти неї підноситься якась могуча таємна сила, але не знала, де її вдарити. Під злочин підведено всю Ірландію. Ворогом Англії вже не були «деякі Сін-Фейнерівці», але вся Ірландія. Англія тратила ґрунт під ногами. В той час, як у самого Дубліні в рядах повстанців билося не більше двох тисяч людей, англійці заарештували після розстрілів нових 3.226 осіб, а в тім 77 жінок. З цього 1862 особи було вивезено до Англії, в тюрми, а на решту влаштовано «додаткові» наглі суди.

А здушивши повстання, позбавивши революційного Сін-Фейна найбільш активного елементу, беруться англійці «втихомирювати» положення, пробуючи знов ірландську рибку на «угодовий гачок». Замінено всю адміністрацію, відсвіжено поліцію, військові відділи, призначено нового генерального секретаря для Ірландії — Байрила.

Байрил став головним приклонником «нової, мирної політики»:

— «Треба щось робити й то негайно ж, — писав 23 травня того ж року «Дейлі Експрес», — інакше ми будемо свідками, як усі провідники Сін-Фейну обернуться в мучеників за ірландську ідею»...

Та, ба! Це вже було пізно. Не старчило англійцям семисот літ для «нової, мирної політики», то нових сімсот літ не вистарчить таксамо. Вікова неволя, боротьба протягом століть, посвята учасників великодного повстання витворили в ірландців те, що зветься нестерпною тugoю за своїм правом — до волі й добробуту. Постанець, революціонер став у Ірландії найкращим уосібленням державного ідеалу, найдорожчим народньому серцю героєм. Битися за волю Ірландії й загинути за неї — ось чого єдине бажали тепер ірландці.

— «Байдуже, де загинути — на полі бою, чи на ши-

бениці, аби за дорогу Ірландію!..» — співають ірландці в своїй пісні «God save Ireland».

І в міру того, як населення складало легенди про революціонерів, вмить роскуповувало їхні портрети, декламувало їхні промови, заучувало їхні передсмертні заповіти, що складалися під ворожою шибеницею, англійське положення ставало все складнішим і труднішим, англійська влада ставала ворогом не самих революціонерів, а цілого народу Ірландії — скрізь, у кожному куткові, де жили ірландці.

— «Провідники Сін-Фейнерівців,—казав Артур Лінч, ірландський депутат до англійського парламенту, — стають новітніми героями ірландського народу. В крамничних виставах, там, де колись красувалися портрети Емета, сьогодня уквітчано образ Пірса, Мек-Донага, Конолі; вже впорядковано повні альбоми розстріляних провідників революції, універсал про оголошення Ірландської Республіки став національними святощами. На славу великомудрих повстанців складається пісні; народ славить завзяття й віданість їхню; складає легенди про кожного з героїв і наче зірки сяють оповідання про останні хвили мучеників, про їхній гард, незломність та про чудові заповіти, що їх нам полишили».

Після розстрілів і польових судів, коли серед ірландців не знайшлося приклонників «нової, мирної політики», Англія встановляє в Ірландії — постійний стан облоги. Цими заходами намагається рятувати своє загрожене становище. А для заокруглення Пірової побіди, англійці заарештовують ще 1.600 осіб «на час тривання війни», яко заложників. Це вже заходи заляканого противника, що крім знущань над безборонними не знаходить інших засобів рятунку. І над Ірландією простягає свої зловіщі крила жорстокий англійський військовий терор. Та лютуватиме як хижак протягом майже пяти літ.

Під цим жахливим режимом англійського військового терору житиме й працюватиме Ірландія протягом майже пяти літ. Під цим терором остаточно сформується ідея ірландської незалежної державності, загартується непереможний дух ірландців і повстане творча ініціати-

ва. П'ять нових літ ірландці зноситимуть наругу, знушення й тортури. І врешті англійському імперіалізмові ірландці протиставлять свою власну міць, на англійський терор дадуть немилосердну відповідь ірландського терору, приймуть бій, аби його блескуче виграти. Англійське насильство надаремне намагатиметься чобороти ірландський визвольний рух та спинити тріумфальний похід національної революції.

РОЗДІЛ ПЯТИЙ

Визвольна програма й її творці

ШУКАННЯ УГОДИ З ПОКРІВАВЛЕНОЮ ІРЛАНДІЕЮ. ЛОЙД-ДЖОРЖІВСЬКІ ПРОЕКТИ. МЕРТВОРОЖДЕННА «КОНВЕНЦІЯ». ІРЛАНДСЬКА ТВОРЧА ПРАЦЯ. ІРЛАНДСЬКА ВІЗВОЛЬНА ПРОГРАМА Й АНГЛІЙСЬКА ПОТРЕБА ГАРМАТНОГО МЯСА. «КУЛЕЮ, А НЕ СЛОВАМИ». ПРОВОКАЦІЯ «ЗРАДИ». 21 СІЧНЯ 1919 р. ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ ІРЛАНДСЬКОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТИ. МИРОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ПАРИЖІ Й ІРЛАНДІЯ. ЗАГОСТРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ТЕРОРУ. ІРЛАНДСЬКИЙ КОНТРТЕРОР. ПОРАЖКА АНГЛІЇ. ДОГОВІР З 6. XII 1921 р. КІЛЬКА ГЕРОІВ ІРЛАНДСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. ФІЦ-ДЖЕРАЛД. БЕРТОН. МЕК-КІН. МИХАЙЛО БРЕНАН. АРТУР ГРІФІТ — ТВОРЕЦЬ ВІЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. МИХАЙЛО КОЛІНС — НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ. ГОРОЖАНСЬКА ВІЙНА. ЕАМОН ДЕ-ВАЛЕРА — ТВОРЕЦЬ НОВІТНЬОЇ ІРЛАНДІЇ. НА ШЛЯХОВІ ДО СЛАВИ Й ДОБРОБУТУ.

I

Мусимо почати з славного великодного повстання.¹⁾ Зараз же після розстрілів, під сильною охороною виїхав до схвильованої й ремственої Ірландії хитрий лібе-

1) Англія, а за нею й інші вороги Ірландії, безсоромно фальшуючи правду, закидають, що великодне повстання, ніби-то, потягло за собою оголошення військового стану в Ірландії й терор. Тоб-то, як би ірландці й далі сиділи тихо,

ральний ліс Лойд Джорж і 12 травня оглянув руїни Дубліна, а 15 травня відвідав Бельфаст, гніздо угодовщини. Та з своєї подорожі привіз дві річі: першу — це ствердження повної руїни англійського впливу в Ірландії й другу — «сильне, глибоке й можна сказати загальне переконання в Ірландії, що англійцям трапляється рідка й єдина нагода розпочати нове життя, ліквідуючи всі неполагоджені справи, вживаючи всіх зусиль, щоб дійти до створення підстав будучого ладу в Ірландії». Він оголосив, що й військовий стан швидко буде знесений і гом-руль буде ухвалений.

До співпраці над угодою почав тягти й ірландців, але далі Редмонда, провідника автономістів і Карсона, лідера єдино-неділимців (уніонистів) ніяк не міг сягнути. Пізно вже! Час на угоду промайнув, а до угодовців і англійських заялозених обіцянок Ірландія не мала жадного довір'я.

25 травня 1916 р., яко наслідок підготовчих заходів, на спеціальній нараді було постановлено, що уряд англійський притягне до співпраці всі ірландські партії, щоб справі «замирення» надати «загально-ірландського характеру». Інакше кажучи, наставити старе сільце й ловити ірландських пташок, щоб і далі літали, але в

вимираючи в неволі, або емігруючи геть з ірландської землі, то Англія ані військового стану не оголошувала б, ані звірячим терором не лякала. Це нестеменна правда. Але крім катової правди існує й правда поневоленого. Правда поневоленого змушувала Англію держати Ірландію сімсот літ в стані облоги. Дійсно, як що килем оком на історію ірландо-англійських відносин, то побачимо, що військовий стан в Ірландії існував од самого 1169 р., коли вперше англійські завойовники ступили на вільну ірландську землю. Від того часу військовий стан, а за ним і терор майже не вгавав, бу мусів піддержувати окупацію, осадництво, плантацію, непомірні податки, обертання ірландців у пастухів, а Ірландії в руїну, мусів битися з «Білими Сорочками», «Дубовими Серцями», «Дітьми Права», «Об'єднаними Ірландцями», «Молодою Ірландією», «Фениксом», «Феніанцями», «Непобідними», «Ірландськими Охотниками» і Сін-Фейнерівцями. Хижакцький імперіаліз, не здатний до творчої співпраці з іншими народами. Він не хоче мати інші народи своїми приятелями, а хоч і ворогами, але під своїм чоботом.

англійській клітці. Витягалися старі проекти гом-руля й з них клеїлося нового з тим, що його ніколи не ухвалиється. Найновіший проект гом-руля складався з пяти точок, котрі Лойд-Джорж поспішив оголосити 10 червня на засіданні партії Редмонда. Ось він:

1. Негайно перевести закон про автономію в життя;
2. Одночасно внести до парламенту закон про «тим-часові постанови щодо здійснення гом-руля на час війни», причім, ці постанови будуть у силі «деякий час і по війні», а докладний річинець означить спеціальна ухвала парламенту;
3. Протягом означеного річинця ірландські посли засідатимуть у англійському парламенті;
4. Протягом війни шість графств Ульстеру лишаються під англійською владою;
5. Ірландія далі братиме участь у війні нарівні з іншими англійськими колоніями.

Що можна сказати про цей проект? Нічого іншого, крім найгіршого. З нього виходить, що Англія змагає витягти з Ірландії й решту гарматнього мяса; добути згоду від ірландців на загальні балачки над проектом, а ухвалу відтягти як найдалі. Цей проект давав гом-руля в першому параграфі, а касував його в другому й третьому. А найголовніше — рвав живе тіло Ірландії, ділячи її на північну — Ульстер, та південну.

Все це були «мрії», але вже не Ірландії, а самої Англії. Ірландія, справжня — незалежна й соборна Ірландія — мовчала¹⁾ й на проект не обізвалася ні єдиним

¹⁾ Коли Ірландія мовчала на заклик до угоди, то за неї почали говорити «опікуни». На другий день після галасливої декларації Лойд-Джоржа, серед англійців почулися старі голоси. Уніоністичний «Морнінг Пост» закинув Асквітові й Лойд-Джоржові, що говорять про гом-руль для Ірландії так, наче б він уже існував, а «Бельфастер Н'юс-Летер» оголосив, що єдиною підставою для розмов про гом-руль мусить бути виключення з проекту автономії не тільки північного, але й цілого Ульстера. Одна рука давала том-руля, а друга цілила ножем у спину. Для піддержання свого авторитету, англійський уряд сховав і цього проекта під сукно, бо «не бачив єдиного погляду на справу», а пустити ірландця на ірландія боявся, бо ж це був не 1914, а 1916 рік.

словом. Бо хто ж в Ірландії насмілиться балакати з ворогом про угоду після велиcodних катувань?

Після компромітації проекту Лойд-Джоржа, англійський уряд хватаеться за старі, випробувані засоби держиморди, до міцнішого гніту, замісць знесення стану облоги. Англійські лорди відвerto закликають до катування.¹⁾ Цією погрозою сподівалася Англія винешити з Ірландії ще «хоч двіста тисяч людей для фронту».

Асквіт дуже швидко й свою думку пристосував до нового курсу, заявляючи, що «побіч військового стану в Ірландії вдастся організувати й громадський ірландський режим», а генерал Мексвіл почав чистити адміністративний апарат, щоб мати надійний елемент, коли доведеться брати ірландського рекрута силою. Одночасно, уряд Англії почав заходити з другого боку й утворив так зв. «Ірландську національну лігу», щобловити на гачок хитких людей з-поміж ірландських патріотів. Безнадійні заходи! Ірландці вже пішли гетьгеть по шляху, який їм показало велиcodне повстання.

Але ставши прем'єр-міністром, Лойд-Джорж ще раз береться за сільце. Цим разом він задумав «широку гру», або прямо — провокацію: полювання на сінфейнерівців. Згідно з його новим планом, ірландці мали зійтися з англійцями за спільним столом, аби, нарешті, прийти до порозуміння. Свій проект він охрестив бучною назвою «конвенція»: угода, договір. Причім, до участі в ній притягалося не ірландських народніх представників, а призначених англійським урядом членів англофільських партій. Постанови цієї «конвенції» нікого і ні в чім не мали забовязувати. А Бонар Лоу поспішив наперед запевнити ульстерівських єдино-неділимців, що від цієї конвенції «їм нічого не грозить».

¹⁾ «Генерал Мексвіл, — казав на потіху лордам маркіз Лансдавн у палаті лордів, — є відповідальний за ситуацію в Ірландії. Він дасть раду з своїми 40.000 війська й королівською жандармерією. Вся вона є до його розпорядимости. Ми йому цілком довіряємо й дамо всяку піддержку, яку він має право від нас вимагати. Я можу вас запевнити, що вповні вистарчаючий гарнізон буде вдергано в Ірландії доти, доки буде потрібно в цей переходовий час».

Та всі угодові партії не варті бути й одного сін-фейнерівця, отже, найглибшою мрією, пекельною думкою було — притягти до участі в «конвенції» представників «Сін-Фейну».

— «Як що згодяться, — казав Лойд-Джорж, — то це буде їх паражкою, бо не матимуть більшості в «конвенції», а як не прийдуть, то тоді можна буде перед цілим світом представити їх як порожніх балакунів, заговірників, котрі бояться радитись про будуче Ірландії вкупі з своїми земляками»...

На «конвенцію» уряд і суспільство Англії покладали великі надії. Бо треба знати тодішні обставини. Старі партії й само ірландське представництво в Лондоні втратили ґрунт під ногами й не мали жадного впливу в Ірландії, захоплення справою війни з боку англійських домінійв падало; Австралія ремствуvala на війну й в звязку з терором у Ірландії й собі натякала, що рекрута не дастъ; участь Америки в війні відтягалася головне з огляду на голосний гніт Англії в Ірландії; врешті, на будучій Мировій Конференції Англія не матиме права виступати в обороні поневолених народів, тої засади, що за неї, ніби-то, й війну розпочато; все це не могло не впливати на уряд і громадянство Англії.

— «Полагодьте справу з Ірландією й урядуйте там за згодою самих ірландців»... — казали в Америці.

16 травня 1917 р. Лойд-Джорж вислав офіційне запрошення Сін-Фейну на «конвенцію» в Лондон. В цьому запрошенні він виклав головні точки будучого порозуміння: 1) Негайне здійснення гом-руля в редакції 1914 р.; 2) Перегляд господарських статутів гом-руля з 1914 р. для поліпшення й поглиблення в інтересах Ірландії; 3) Виділення з гом-руля шістьох графств Ульстера на протяг пяти літ, і 4) Створення Ірландської Національної Ради наполовину з ульстерівців, а наполовину з решти Ірландії.

З цього викладу видно, що протягом року Англія своїх уступок не поширила. Проект для Ірландії приніс би не поправу становища, а погіршення, бо явно сіяв неезгоду між самими ірландцями. Сін-Фейн оголосив гідну себе й своєї справи відповідь Англії:

1. Сін-Фейн годиться взяти участь у «конвенції», при умові, що вона матиме суверенні права оголосити незалежність Ірландії;
2. Англійський уряд складе урочисту заяву перед Америкою й Европою, що затвердить ухвали «конвенції»;
3. В «конвенції» візьмуть участь ті делегати, яких вільним голосуванням вибере ірландський народ;
4. Англійський уряд забов'яжеться негайно ж трактувати ірландських революціонерів як політичних вязнів, а не як звичайних карних злочинців.

Ця відповідь була смертю «конвенції». Тепер уже не Англія, а Ірландія диктувала свої умови. Компромітація Англії в ірландській справі стала європейського значіння. Від цієї хвилі політична ініціатива перейшла до рук Сін-Фейну. Для врятування свого престіжа Англія таки зібрала «конвенцію», котра засідала від 25 липня 1917 р. до 5 квітня 1918 р. та й «розлізлася». З ходом подій з її складу повиходили навіть ірландські угодові діячі, наносячи їй остаточний удар. Творча співпраця двох народів умирала з вини Англії. Немає сумніву, що смерть Хоми Еша, що саме в цей час катувався в англійській буцигарні Моунджой була знаком зловіщим для Англії.

II

А тимчасом, серед великого галасу, коли англійський уряд і громадянство вкупі з ірландськими том-рулістами й уніоністами наче в лихоманцівишукували ріжні можливості угоди з Ірландією, в цей самий час в Ірландії відбувалися великі зміни, глибокий перелом, внутрішній процес, що обертав країну з англійської колонії в самостійну державу.

Після великовітного повстання Англія з призирством кинула Ірландії обвинувачення в сін-фейнерстві, тобто бунтарстві. І не минуло й двох літ як усі Ірландія стала сін-фейнерівською. Ту ідею, якою погорджував її

ворог, вона зробила своїми національними святощами. Сін-Фейн набував поваги, здобував позиції, захоплював терен як буря, як непереможний вітер, розносячи пекуче полум'я національної пожежі, палячи осоружений ворожий лад і з-під його руїн видобуваючи відроджену ірландську свідомість. Ідеї «маленької групки мрійників і фантастів», як звали сін-фейнерівців ірландські угодовці, стали ідеями всієї Ірландії, ідеями нового світу. Впливи цього нового світу йшли з самої гущі народної, творячи нові гасла, за які люди ладні були кождої хвилі віддати своє життя. В той час, як старий світ дивився на Ірландію, як на предмет торгу, як на мандат до парламенту в Лондоні, новий світ обернувся лицем до самої країни й вкупі з нею працював над визволенням, цілком нехтуючи ворога з його Лондоном. Коли на справу шматування живого тіла Ірландії старий світ дивився як на неминучу конечність, як на викуп ворогові, щоб не хватав за горлянку, новий світ Ірландії соборність ставив вище самого життя. І жадних податків, жадного рекрута, жадного послуху ворогові. Оце гасла нового ірландського світу.

Ще 8 травня 1916 р., з одного боку для заманіфестування єдності з крівавим Великоднем, а з другого — для протесту проти намірів Лойд-Джоржа, ірландська преса видрукувала гарячий заклик до ірландського народу, закликаючи до опору в справі шматування Ірландії. З цього заклику повстала грандіозна акція. В Дубліні відбувся всеірландський національний конгрес, де взяли участь всі групи, партії й організації, без ріжниці політичних і релігійних поглядів, всі культурно-просвітні й громадські установи, ворожі до тимчасового, чи сталого поділу Ірландії. По всій Ірландії відбулися віча, де ухвалювано гострі резолюції проти шматування ірландської землі. Скрізь повстали спеціальні комітети, обертаючись у сталі інституції охорони ірландської єдності.

5 лютого 1917 р. ірландське визволення оздобила перша велика побіда — вибори графа Планкета на посла до парламенту, кандидата Сін-Фейну. Граф План-

кет у виборчій окрузі не був навіть відомий, його вибори відбулися на ґрунті ідеї ірландської соборності.¹⁾

10 липня 1917 р. Сін-Фейн одержав нову побіду: вибори де-Валера до ірландського парламенту. Хоч був він тоді молодою людиною, але глибока ширість політичних переконань, твердість поглядів, особиста повага й значна участь у велиcodнім повстанні підносили його серед провідників Сін-Фейну на чолове місце. Побіда його була повною, вичерпуючою, бо на основі візвольної програми Сін-Фейну, яку він виклав перед виборцями.²⁾

1) Відомо, що граф Планкет був членом Сін-Фейну. Його сина Йосипа розстріляно під час великодного повстання, двох інших синів перебували в цей час у тюрмі, а сам він з своєю дружиною також одвідав англійську вязницю. На вибори він прийшов без жадної соціальної програми, але досить було оголосити, що він не піде засідати до Лондону, бо місце ірландського посла в Дубліні, його вибрали сливе одноголосно в окрузі Рейскомон, де перед тим проходили самі уніоністи.

2) — «Євангелія Сін-Фейну, — писав полк. О'Калаган-Уестроп, — така, яку виклав де-Валера, є виключно національною й надпартійною. Вона не має в собі нічого з ненависти до інших ірландських класів, чи груп; в квітні 1916 р. в графстві Клер була тільки жменька сін-фейнерівців... Командант де-Валера був зовсім невідомий в окрузі, а його противник Лінч... скрізь був люблений і мав піддержку на виборах... А що де-Валера здобув на три тисячі голосів більше, то це є чудо й його треба пояснити... Помилково думають, ніби-то де-Валеру піддержало всього декілька молодих священиків. Старші священики також були по його боці, а я чув, що й єпископ д-р Фогарти його піддержал. Другою помилкою є думка, що за де-Валеру голосувала сама молодь, а що їхні батьки були за Лінча. Батьки голосували за де-Валеру, бо глибоко переконані, що даючи своє життя під час великодного повстання, він урятував їхніх синів одрані смерти з німецьких рук. Друге джерело сили і впливів Сін-Фейну полягає в тім, що незалежна Ірландська Республіка, ставши на свої ноги, уникне тягару воєнних довгів Англії. Протягом трьох тижнів виборчої боротьби настутили також великі зміни в почуваннях виборців. Нам казали, що всі сін-фейнерівці були дикунами й бандитами... А в дійсності, тон і повага виборчої кампанії зробили б честь південній окрузі Дубліна, а тому ми маємо підставу бути гордими з себе в Клер... До цих аргументів і понад ними треба поставити питання про особисті якості кандидата... Відваж-

Крім того, в програмі Сін-Фейну тодішньої пори одним з найважніших завдань було — винести ірландське питання зі сфери виключно англійського впливу. В липні того ж року в Мариборог Артур Гrifit zaznachiv, що «сьогодняшнім завданням Сін-Фейну є — обернути ірландську боротьбу в питання міжнародної політики». Вінуважав, що найближчою задачою в закордонній політиці мусить бути приготування до Мирової Конференції, де про долю Ірландії постановлятиме європейська думка з Америкою на чолі. І радив у кождій окрузі вибрати делегатів, котрі з'їдуться в Дубліні й визначать ірландських послів на будучу Мирову Конференцію.

Трохи пізніше, 1 вересня, проф. Мек-Ніл, що в червні був випущений з вязниці разом з усіма живими учасниками велиcodних днів, приговореними на вічну каторгу, також оголосив підстави для урегулювання ірландського питання мирним шляхом.¹⁾). Чимало є романтизму в його «підставах», але вони цікаві повною відсутністю якого-б то не було угодовства.

Як же й ці скромні слова далеко відбігли від усіх автономій. Такі ж провідні ідеї ірландської весни висловили й інші. В них видно ті основи, на котрих будував свою політику Сін-Фейн в першому періоді, до кінця

ний, вдумливий і ввічливий де-Валера став героєм у очах своїх прихильників. Він заволодів Клером без галасу й скаженини виборчих кампаній попередніх часів»...

1) — «Війна, — казав проф. Мек-Ніл, — міняє погляди цілого світу на справу відносин між народами. Ліга Народів буде організована на засадах їхньої незалежності, причім, кождий народ матиме свободу в тих межах, які не порушуватимуть незалежності й добробуту інших і лагодитиме свої інтереси в порозумінні з іншими націями. Такий міжнародний статут вистарчатиме для наладнання відносин між Ірландією й Англією. Ірландія добивається такої волі, яка не буде меншою, ніж воля інших; вона має інтереси в тім, щоб як найшвидче й остаточно закінчити свій спір з Англією... Нехай Англія визнає Ірландську Республіку незалежною державою, що не буде її ворогом, а буде для неї такою ж доброчесливою, як і для Північної Америки... Є два гострі моменти в цій справі: воєнне й Ульстеру. Але вільна Ірландія не є для Англії загрозою, а щодо Ульстера, то республіканський по традиціях і ворожий всякій зовнішній інтервенції, він не буде відділятися від Ірландії-Матері».

1918 року. Граф Планкет також покладав багато надій на Мирову Конференцію. Де-Валера додавав, що «на сьогодня гом-руль є шкідливий для Ірландії, бо позбавив би її можливості взяти участь на Мировій Конференції». В його голосі чути рішучість і глибокий державний розум щодо Ульстера:

— «Вся англійська преса накидає нам думку, що ми хочемо силою прилучити Ульстер до Ірландії. Я не хочу пережовувати цих слів. Додам тільки, що як би Ульстер став на дорозі, котра провадить Ірландію до незалежності, то ми вживемо фізичної сили, щоб його з цієї дороги усунути».

Протягом 1917 р. рух Сін-Фейну далі зростає. Його організації досягають величезної кількості — 1.200 відділів! Військова сила виростає в лоні самого Сін-Фейну. Де-не-де вже чути й відповідь на англійський терор. Крок за кроком ірландці поширяють творчу енергію. В кінці 1917 р. вибрано на посла ще одного з провідників Сін-Фейну — Коєрева, що був засуджений на каторгу за великолітнє повстання. З цими надбаннями Сін-Фейн вступає в 1918 р. і подвоює своє творче напруження. Де-Валера й інші провідники Сін-Фейну об'їздять Ірландію, виступають перед народом, усвідомлюють, гарнують. Тяжкою була праця! Але заборонені вдень збори відбувалися вночі; сконфіковані часописи друкувалися в другій друкарні в подвійній кількості; військові вправи сильно популярних «Ірландських Охотників» відбувалися вночі в горах, у лісах, по байраках. Збройний фронт Ірландії виростав поки що в підпіллі.

III

Тимчасом, світова війна затягалася. Треба було свіжого рекрута, поповнень, а слава про ірландського вояка вже набила Англії велику оскуму. Однак, од великомодного повстання почавши, доплив ірландського рекрута припинився. Хоч лорд Кітченер і вихвалював, що «Ірландія чудово відповіла на заклик війни й ірландські полки набули великої слави», але після ухвали англійського пар-

ламенту про загальний обовязок військової служби Ірландія навіть не протестувала: наче ця ухвала її не торкалася.¹⁾

В кінці 1916 р. вся англійська преса стала домагатися набору рекрута в Ірландії, сподіваючись ще яку сотню-другу тисяч ірландців «витиснути» на смерть за велич Англії. І в цьому пункті годилися всі в Англії: і уряд і громадянство. Ріжниця полягала тільки в тім, як її до цього змусити, непокірну Ірландію: одні стояли за «хитру гру» в обіцянки, а другі вважали найкращим старий фізичний примус.

— «Не можна забирати англійських робітників з англійських фабрик, нічого не вимагаючи від Ірландії»... — писав тоді консервативний «Обсервер».

— «Ірландський рекрут є абсолютно необхідний, це вимога, що стає законом для Англії»... — вторить йому «Спектатор».

— «Ірландці як вівці підуть до військових частин, як побачать, що уряд не грається в дурнички й найповажніші аргументи замінить військовою силою»... — чути далі.

Були й такі, що справедливо зазначали: «для змушення Ірландії дати нових 250.000 вояків треба вжити всю армію, которую приготовлено на фронт». А інші попереджували, що набор рекрута викличе в Ірландії такі заворушення, яких спините не буде сили. Але 16 квітня 1918 р. внесений урядом Лойд-Джоржа проект закону про набор рекрута був затверджений англійським парламентом, а через два дні палатою лордів. Того ж дня його підписав Георг V. Майже одночасно, ніби для залякання Ірландії, Лойд-Джорж перевів ухвалу, щоби «закон про загальну військову службу поширити на Ірлан-

1) Граф Планкет по своїх виборах дав на це таку відповідь: 1) Більшість ірландського населення є хліборобська, а сьогодня відсоток працівників у хліборобстві Ірландії є значно менший, як у Англії й Шкоції; 2) Еміграція протягом останніх 50 літ забрала силу ірландського населення віком од 18 до 35 літ, наслідком чого в Ірландії ненормальна кількість старих, дітей та калік; 3) До чинної армії Ірландія поставила значно більше людей, ніж решта Англії; 4) Більш нічого не маємо дати.

дію й уповноважити уряд перевести цю ухвалу в життя тоді, коли вважатиме за найбільш підходяще».

— «Ви нас подвійно ображаете, — казав у англійському парламенті Девлин, — ви нам не даєте права на гом-руль і не хочете згодитись, щоб ми самі рішили, чи сини ірландського народу мусять побільшувати ваші ряди для виграння ваших битов... Я не змінив своїх поглядів щодо потреби вести далі війну, але змінив свої погляди щодо щирості ваших гасел про свободу»...

А Ділон прямо сказав, що:

— «Закон про набор рекрута викличе нечувану єдність селянства й об'єднає його в спільному фронті... Одним фронтом війни стало більше»...

Дійсно, закон про рекрута об'єднав усю Ірландію: від ірландських угодовців у англійському парламенті до найкрайніших сін-фейнерівців:

— «Тут, у Дубліні, — писав Карло Генде до «Дейли Мейл» 17 квітня 1918 р., — я бачив людей всіх класів, усякого стану й з усіх частин Ірландії — півдня, півночі, сходу й заходу; людей ріжних партій — уніоністів, гом-рулістів, революціонерів, духовних, купців, селян, католиків, протестантів, урядовців, адвокатів, журналістів, молодих хлопців і старих людей, літніх дам і дівчат, але між ними я не зустрів ні одної людини, щоб стояла за дального рекрута в Ірландії».

Скрізь закипіло. Протестувала вся Ірландія, з духовенством включно.

— «Я сердцем і душою з вічовиками в Армаг...¹⁾ Примус до військової служби для Англії є образою духовенства й цілого ірландського народу. Нема нічого іншого для вибору, як організувати опір усіма можливими засобами»... — звернувся до народу кардинал Лог, голова ірландської церкви.

Одночасно, ірландські посли до англійського парламенту ухвалили перенести свої наради з Лондона до Дубліна й на пропонування лорд-мера Дубліна — скликати на 18 квітня з'їзд у справі ухваленого закону про рекрута. I 18 квітня з'їхалися до Дубліна — представ-

¹⁾ Найславніше віче протесту.

ники всіх ірландських політичних партій — від гом-рулістів і парламентарної репрезентації Дилон і Девлін; від незалежних ірландців — О'Брайн і Гілі; від Сін-Фейну — де-Валера й Гріфіт, а від тред-уніоністів і робітничої партії Джонстон і Еган. На з'їзді ухвалено резолюцію, що стала ґрунтом до пізнішого акту про вдруге оголошену незалежність Ірландії. Маніфестація випала надзвичайно поважно.

В цей самий час у Мейнуті засідала рада ірландських єпископів під проводом кардинала Лога, куди з «Народного Дому» виїхало п'ятьох представників для встановлення спільногопоступовання. І по повороті з Мейнут, дублинський з'їзд видав до ірландського народу таку відозву:

— «Стоячи на ґрунті окремішності й національної самостійності Ірландії та підтверджуюча зasadу, що національні уряди в своїй діяльності можуть спиратися тільки на згоду своїх народів, ми відмовляємо англійському правительству, як і кождій зовнішній силі, в праві накидати військовий обов'язок в Ірландії всупереч ясно виявленій волі ірландського народу.

— «Ухвалу англійського парламенту про обов'язок військової служби в Ірландії вважаємо за оголошення війни ірландському народові. Не відповісти на це оголошення війни — значимо б зріктися своїх прав і добровільно стати рабом.

— «Оголошену Ірландії війну вважаємо ганебним порушенням права національностів — керувати самим своєю власною долею, права, що його сам прем'єр-міністр Англії, котрий сьогодня при помочі військової сили хоче накинути Ірландії свою незаконну постанову, в свій час оголосив підставою миру на Мировій Конференції.

— «Ухвалену спробу — накинути нам силою незаконну постанову вважаємо безпідставним нападом, а тому кличмо всіх ірландців поставити йому опір усіма найбільш рішучими засобами».

Нарада ірландських єпископів винесла в Мейнут таку саму резолюцію:

— «Відмовляючи англійському урядові в праві зму-

сити наш край до військової служби Англії, ми беремо на себе урочистий обовязок — організувати проти безладу найрішучіший опір усіма можливими засобами»...

На другий день, 19 квітня, з'їзд у «Народному Домі» ухвалив — вислати до Вашингтону делегацію на чолі з лорд-мером Дубліна для вручення президентові Вільсонові протесту Ірландії. Ірландські посли ухвалили не вертатися до Лондону й працювати в Ірландії й для Ірландії. Через два тижні в Дубліні відбувся з'їзд ірландських тред-уніоністів при участі 1.500 делегатів і приєднався до ухвал у «Народному Домі». А 23 квітня, для скріплення всеірландського протесту, в Ірландії проголошено одноденний страйк: залізниці, трамваї — всі засоби пересування стали; фабрики, заводи, крамниці — зачинили свої двері; не вийшло ні одної газети. Сталося те, чого Англії й ві сні не привидилося: єпископи злучилися з тред-уніоністами, а угодовці з Сін-Фейнерівцями. Ірландська кров мусить ллятися за добро Ірландії.

Для боротьби з ірландською єдністю, Англія не вміє знайти іншого засобу, крім старого, заялозеного методу провокації.

6 травня 1918 р. на віце-короля Ірландії призначено лорда Френча, міцного адміністратора, а ще міцнішого держиморду. Він привіз з собою нових людей, обновив увесь апарат і приступив до урядування. Це було 11 травня.

А 18 травня ірландська преса оголосила, що попередньої ночі заарештовано й вивезено до Англії, де були надійніші тюрми, двох найбільших провідників ірландського народу — Артура Гріфіта й де-Валеру. Одночасно з ними арештовано й велику кількість інших членів Сін-Фейну як у Дубліні, так і по всій Ірландії. На другий день, за підписом самого лорда Френча з'явилося повідомлення про те, що «певні піддані короля Георга V, осілі в Ірландії, тайно розпочали переговори про зраду й ввійшли в зносини з Німеччиною», та що «певні заходи пороблено щодо зрадників», а «уряд Англії закликає всіх вірних громадян його величності допомогти йому викрити й викорінити зраду». На кінці було додано, що «ці заходи робляться в інтересах оборони краю

та для забезпечення рівнозначної участі Ірландії в цій обороні».

— «Стає очевидним, — писав у той самий день «Фреймен», — що німецька інтрига є звичайнісінькою заслоною рекрутської інтриги».

Нова хвиля репресій заповіла поворот Англії до старої політики. Пішли арешти й висилка арештованих до Англії. Для вияснення «урядових заходів», дnia 25 травня вийшло й додаткове повідомлення, яке складалося з двох частин. У першій частині говорилося про звязки з німцями велиcodних повстанців, чим пережовувалось стару брехню, а в другій, що з часу повстання й до 1918 р. революціонери піддержували дальші звязки з ворогом. Ці звязки «підкріплялися відповідними документами». Документи були дуже підозрілого походження. Наприклад, в одному з цих документів говорилося про німецьку пропаганду серед американських ірландців, за що Гріфіт і де-Валера були ще менше відповідальні, ніж сам лорд Френч. З нових даних наводилося кілька слів з промов де-Валери, а найсильнішим доказом була вістка про приїзд, 12 квітня 1918 р., певного Довлінга, якого на ірландський беріг підвіз німецький підводний човен. Довлінга заарештовано й знайдено при нім папери відносно повстання й висилки амуніції з Німеччини для Ірландії.

Лойд-Джордж склав у парламенті заяву, що «сам бачив згадані документи, але не може їх оголосити з огляду на тайну оборони держави».

Ірландська громадська думка з обуренням одкинула нову англійську провокацію. Замісць зібрати ще сотню тисяч охотників ціною державної волі Ірландії, Англія пішла дорогою брехні й шантажу. І незабаром вияснилося, що це була й справді брехня й провокація. 25 червня Асквіт оголосив у парламенті, що жадних доказів нема, що уряд зробив тяжку помилку, яку навряд чи вдасться віправити. А «Таймс» прямо зазначив, що «прем'єр-міністра обдурано поганими інформаціями, бо ні з оголошених документів, ні з паперів найдених у Довлінга не можна витиснути й плину про зраду». І минув рік після Френчової «бомби», але ні суду не бу-

ло, ні слідства. Арештованих випущено й ні Гріфіта, ні де-Валєру не вдалося скомпромітувати. «Зрада» звелася до звичайної провокації. Ірландія зрозуміла до чого змагав Лойд-Джорж: 1) Розбити ірландську національну єдність; 2) відтягти оголошення гом-руля; 3) скомпромітувати ірландців у очах Америки й союзників¹⁾ та 4) перешкодити генеральним виборам в Ірландії, що мали відбутися в грудні 1918 року.

Англія боронилася найогиднішою зброєю. Закидала Ірландії, що ця остання шукає собі приятелів серед німців, але чому ж вона сама не стала ірландською приятелькою? На це ж мала сімсот літ часу!

IV

В ці дні ірландська преса закликала ірландців до розважності й спокою, не піддаватися провокації. На англійське «кулею, а не словами» ірландці ще тісніше стискають свої ряди, ще завзятіше працюють. Куля прийде, щоб як найпевніше влучити ворога.

Ірландія підходить до останнього ступіня своєї внутрішньої консолідації й державного будівництва: створення народного представництва. В грудні 1918 р. вона має здати іспит державної зрілости: чи хоче своєї

1) — «Нам у лиці кидають образу, прозиваючи нейтральними, — казали ірландські послі в англійському парламенті, — але яка ж це жорстока й підступна невдячність? Чи ж не на кривавих полях і водах Монсу, Соми, Іпру, Дарданелів і Салонік оспіувано геройство ірландських вояків?.. Та й в Дубліні, чи в його околицях є бодай одна однісінська родина, що не плакала б за кимсь зі своїх рідних, або й за кількома найдорожчими, що віддали своє життя в найвищій посвяті?... Дійсно, ріжко говорить англійська статистика, але ось данні з «Вільної Газети» в Дубліні з дня 13. XI. 1918 р.: — «Ірландці з Великобританії дали для війни 200.000 охотників і 100.000 мобілізованих; ірландці з Австралії й Нової Зеландії дали до 100.000 вояків; ірландці з Канади дали до 50.000. Згідно з підрахунком ірландських священиків в американській армії, ряди цієї останньої налічували коло половини вояків ірландського походження»... Як бачимо, пропаганда Англії проти Ірландії в Америці й Европі була також провокаційна й брехлива.

незалежної Республіки, чи воліє бути погноєм Англії. Сін-Фейн ні на хвилину не сумнівається, що Ірландія висловиться за Ірландську Республіку й завзято підготовляє вибори.

Скрита, але запекла війна розпочиналася. Відкрито Англія не насмілювалася душити Ірландію, а тому арештовувала, вбивала й палила потайки. Але почулися й перші ірландські терористичні стріли, населення пішло з вилами й косами на поліцію. 13 червня під час арештів у Дубліні воно поставило кріавий опір. На заході Ірландії поллялася й кров мирних селян. Ірландія розпочала й свій наступ. Цей наступ буде рішаючим, бо й так життя стало гірше пекла.¹⁾

---

1) Життя й дійсно стало пеклом в Ірландії. Посередні й безпосередні податки за час війни ще вирости. З 2 ф. 10 шіл. підскочили до 8 ф. 10 шіл. у 1918 р. Ці податки винищили й решту середньо-заможного стану в Ірландії. Селянство й робітництво ще в гіршій нужді: — «Головна причина ірландських заворушень, — писав лорд Норткліф у 1917 р., — це нужда ірландська. Навіть сьогодня, коли вся Англія багатіє з війни, заробітки ірландських селян і робітників зменшуються й зменшуються, хоч і раніше були наймізернішими в світі. Сила ірландських робітників заробляє за тиждень менше, ніж той самий англійський робітник за день! З тих сорока мільйонів фунтів, що їх тижнево кидаеться на ведення війни, на ірландський ринок капає дуже й дуже мало»... Чому? Бо ж не в Ірландії, а в Англії фабрики, заводи й все те, що працює на війну.

— «Англія потребує хліба. Вона поглядає на Ірландію, а Ірландія — порожня... Самі пасовиська!.. Яка ж це гірка іронія для англійських державних мужів... Вони б сьогодня вже не хліба й не скотинки, не картопельки, а бодай самого гарматного мяса хотіли!... — писала «Вільна Газета» в січні 1917 р. Дійсно, за останні п'ятьдесят літ управа збіжжя зменшилася в Ірландії на 800.000 га. Жита засівалося в 1851 р. понад 200.000 га, а в 1914 р. всього 15.000. Решта пішла під лордовські пасовиська. В околицях Тайперари більш як 24.000 га землі стояло пусткою, бо тільки зі 40 га цього занедбаного ґрунту могла виживитись одна родина. В 1871 р. було в Ірландії при хліборобстві коло пів мільйона робітників, а в 1916 р. всього 68.000! Решта повтікала з огляду на жахливі заробітки. Під час війни ці заробітки так упали в порівнанні з цінами на поживу, що в 1919 р. на свій тижневий заробіток робітник міг прохарчуватися тільки три дні. Чотири дні треба було голодувати. Не кажучи про помешкання, про одяг, обув'я й якісі примітивні людські потреби — шматок мила, лазню й інше.

І от 14 червня 1918 р. всю західну Ірландію віддано під спеціальний терор, на підставі закону з 1887 р. про «наглі суди». Того ж дня в Дубліні й по всій Ірландії заборонено всякі збори, а 3 липня Сін-Фейн, всі його відділи й клуби, організацію «Ірландських Охотників», «Лігу ірландської мови», «Лігу ірландських жінок» та інші організації оголошено поза законом. Пішли труси й арешти.

Забави, концерти, спортивні вправи — заборонено. Панночок арештовували за те, що збирили датки на «Лігу ірландської мови». Арештовували й тих, що в суді, чи уряді називали своє ім'я й прізвіще по-ірландськи:

— «Я не розумію готентотської мови»... — кричали несамовиті англійські офіцери й урядовці.

А в відповідь на це ірландські книгарі оголосили, що не можуть задовольнити попиту на ірландську книжку. Зверталися до нелегального ірландського уряду, щоб організував «по-сін-фейнерівські» продаж книжок. На англійських офіцерів і урядовців посыпалися зневажливі слова й чини на вулиці, в кавярнях, на зупинках трамваїв.

З-під дощу карних перслідувань, знущань і провокацій Сін-Фейн виходить ще більш загартований. В атмосфері держиморди він одержує нову надзвичайну побіду: на виборах до ірландського парламенту в грудні 1918 року. На 105 послів Сін-Фейн здобуває 73, причім, 10 мандатів одержали гом-рулісти тільки тому, що йшли вкупі з сін-фейнерівцями. Зовсім розбито ірланд-

За час війни Англія стала диктатором господарського життя Ірландії. — «Вивоз хліборобських продуктів і скотини відбувався тільки до Англії по примусових цінах, установлених англійським урядом, а в той самий час англійські фабриканти мали вільну руку вимагати з ірландця таку суму за свої товари, якої ім забагнетися»... — писав Д. М. Тогі в вересні 1919 р. в «Нью-Йорк-Уорлд».

Характерно, що прибувши на віце-короля до Ірландії, Френч на страшне ірландське лихо подав негайно свій «лік»: облегчити еміграцію ірландців до інших країв. Як не хотять іти до англійського війська й класти свої голови за Англію, то най собі мандрують у світ.

ських уніоністів. Побіда була дуже сильною, бо ж під час виборів з 73 послів Сін-Фейну 34 сиділо в тюрмі, 6 ховалося від поліції, а 4 утікло до Америки. Решта — 29 послів рідко виступали на виборчих зібраннях, уникуючи арешту. Отже, вибори робило само населення, часто не знаючи кандидатів і ніколи їх у вічі не бачивши. Ірландський народ обдарував Сін-Фейн безмежним довір'ям. Це вперше в історії народ вибірав собі послів по вказівках революційного проводу.

Цей третій етап ірландської визвольної революції був блескучий. Все, що не ставало до незалежницьких рядів, що не готувалося до останнього, рішаючого бою — все те маліло, або виміталося як сміття, ганчірка, не потріб. Боротьба вимагає стиснених рядів.

— «Постановивши висунути своїх кандидатів на виборах до ірландського парламенту, — казали провідники Сін-Фейну, — ми хотіли вияснити, чи хоче ірландський народ своєї державної незалежності, чи ні»...

І народ висловився, що прагне її.

А 21 січня 1919 р. в тому ж «Народному Домі» в Дубліні був одкритий перший ірландський парламент — «Дейл Ейрин». Зі 105 послів з'явилося на це перше засідання тільки 61, а з того сін-фейнерівських всього 29, бо решта сиділа в тюрмах. Після вроčистого відкриття, Дейл Ейрин відбув двоє засідань, які було призначено на: 1) оголошення другого Універсалу про незалежність Ірландської Республіки; 2) ухвалення проекту конституції; 3) відозви до вільних народів світу та 4) національної й соціальної програми на найближче будуче. Одночасно, Дейл Ейрин вибрав трьох делегатів на Мирову Конференцію, що мала відкритися в Парижі, та прем'єр-міністра, що мав особисто запросити інших міністрів до складу першого уряду незалежної Ірландії. І це все.

— «І це все, — пише Сімон Тері. Нічого тут не нагадувало засідань парламенту в інших краях, з вічними дискусіями й сварками. Посли, в більшості молоді люди, виглядали наче засоромлені радісною увагою нечисленного громадянства, що в надзвичайному піднесененні гукало їм «слава». Вони сиділи в непорушних по-

зах, з наставленим перед себе поглядом. З однаковою увагою й засередкованістю вислухали молитву єпископа о'Фленагана, котрий благав у святого духа благословення ірландському парламентові; вислухали читання офіційних декларацій на ірландській мові, що чарувала глибоким генієм свого змісту й величністю свого широкого, голосного звуку; вони таксамо вислухали французького й англійського перекладу отих декларацій, зроблених для чужинців (та й для деяких ірландців, теж!); все це вони затвердили, проголосували — майже мовчки. І це було все. А щоб повірити, що це було все, то не треба обовязково розуміти ірландську мову, відчувати ірландську думку, чи прислушуватись до незримого гомону відсутніх, або вглиблюватись у повагу до памяти померших героїв. Треба було подивитись. Присутніх послів було небагато — то це ж тому, що порожні місця ждали увязнених провідників; посли були мовчазні — то це ж тому, що поринули в спогадах про бої за волю, з котрих то боїв не один з них носив на собі рани; а що погляд наставили перед себе — то це ж тому, що бачили друзів і начальників, котрі б мусіли бути тут — замісць гноїтися на каторжних роботах і по ворожих тюрмах. Дух Червоного Великодня містичним сяйвом оповив це перше засідання Дейл Ейрину. І всі, що про це знали — і прихильники і вороги — вгадували, що настає нова доба.¹⁾

Ця нова доба позначилася другим славним актом ірландського визволення:

— «Ми, виборні представники Ірландського Народу, зібрані на Установчих Зборах:

— «Вважаючи, що ірландський народ є вільним народом;

— «Вважаючи, що протягом семисот літ він ніколи не зрікався боротьби з чужинецьким насильством і нечисленну кількість разів збройно підносився проти ворога;

— «Вважаючи, що англійський уряд, у нашій кра-

¹⁾ «Айриш Таймс» з 22 січня 1919 року.

їні, як сьогодня, так і в минулому, розгосподарювався при помочі фізичної сили й обману, та що й сьогодня держиться дякуючи мілітарній окупації всупереч виявленій волі народу;

— «Вважаючи, що Ірландський Народ має рішуче стремління відновити та вдергати непорушною свою волю й незалежність, аби охоронити добро й життя своїх громадян, встановити суд, створити силу для оборони краю, забезпечити як мир у себе, так і приязнь інших народів та організувати національну конституцію на засадах вільного народу й рівних прав для всіх співгромадян;

— «Вважаючи, що на початкові нової доби в нашій історії, під час виборів у грудні 1918 р., виборці в повній мірі скористали з своего права для виявлення незломної волі й подаючи більшістю голосів засвідчили свою вірність Ірландській Республіці;

— «Ми затверджуємо іменем Ірландського Народу відновлення Ірландської Республіки та ставимо своїм обовязком, ми й наші брати-співгромадяне, виконати цю постанову всіма засобами, на які нам наша сила дозволить;

— «Ми постановляємо, що вибрані Народом посли стають єдиними правними господарями — видавати відповідні закони для Ірландського Народу, а Ірландські Установчі Збори — стають єдиним законодавчим тілом, якому має підлягати наш Народ;

— «Ми урочисто оголошуємо, що врядування в Ірландії чужої сили є порушенням наших національних прав, з чим не намірюємося годитись та пропонуємо англійському окупаційному гарнізонові звільнити наш край;

— «Ми закликаємо всі вільні народи світу признасти й допомогти нашій національній незалежності та стверджуємо, що ця незалежність стає надалі дійсною й головною передумовою міжнародного миру;

— «Іменем Ірландського Народу віддаємо наше будуче на волю Всевишнього, що послав нашим батькам одвагу й незломну рішучість століттями боротися з ганьбою насильства та підбядорені слушним правом, що

його нам переказали, кличено Всемогучого, най бла-
гословить нас на новому шляхові в розпочатій бороть-
бі для здобуття повної волі».

Тоді ж було ухвалено й «Відозву до вільних народів
світу» такого змісту:

— «Вільним народам світу — братерський привіт!

— «Ірландський Народ, оголосивши свою державну незалежність устами своїх представників, зібраних на Установчих Зборах у Дубліні 21 січня 1919 року, за-
кликає всі вільні народи — підперти Ірландську Рес-
публику, признаючи Ірландії державні права й участь
у Мировій Конференції;

— «З погляду внутрішнього змісту, ірландська на-
ція, ірландська мова, ірландські звичаї й традиції є гли-
боко відмінні від англійських: Ірландія є одною з най-
старших націй в Європі й протягом семисот літ чужи-
нецького насильства зберігла свої національні риси;
ніколи не зрікалася своїх національних прав і впро-
довж довгих століть англійської узурпациї кожда її ге-
нерація гордо стверджувала ці права, а в нашу добу
своїм славним закликом до зброї в 1916 р. скріпила їх
ще раз;

— «З погляду міжнародного, Ірландія є ключем Атлантика; Ірландія є першим аванпостом Європи на заході; Ірландія є збіговим пунктом великих торговель-
них морських шляхів, що луčать Європу з Америкою. Вільність моря вимагає її незалежності; її цінні порти, замісць бути в необмеженому володінні одної Англії, мусять бути відкриті для світової торговлі. Ці порти в дану хвилю обернені в пустелю тому лише, що Англія твердо рішила держати Ірландію яко міцне, але безплідне місце в інтересах свого власного розвою;

— «Сьогодня, перед цілим зміненим війною світом, Ірландія категорично підтвержує свої фактичні пра-
ва бути народом. І це вона підтвержує тим з більшою вірою, що волю й справедливість уважає за основні підстави міжнародного права, признаючи лояльну спів-
працю народів найкращим засобом встановити громадянську рівність проти фізичного насильства. Доки ім-
періалістичні насильники держатимуться військовою си-

лою, доти не може бути трівкого миру в Європі. Цей мир вимагає, аби влада в кождій країні встановлювалась свободіною волею народів, причім, стан війни між Англією й Ірландією тягтиметься доти, доки англійське військо не покине ірландську землю».

Таким чином, Ірландія входила в світ. Вона знала, що заклики їй ніколи багато не помогли, але сподівалася, що вільні народи почують її голос. Вона знала, що тільки зброєю здобувається собі права, але не самі ж хижаки керують світом і встановляють міжнародній лад. Вона знала, що не в Парижі, а на ірландській землі вирішиться остаточно її доля, але й знала, що знайде піддержку серед вільних народів.

V

Раз'ятрені хижацькі нахили європейських народів не знали удержану після закінчення світової війни. А тому важкі були перші кроки молодої Ірландської Республіки. Спочатку, як і кождий визвольно-революційний рух, її зустріли самі невдачі. Але з тих невдач повстала незломна рішучість — боротися власними силами. Ірландія зустрічала щире, глибоке зрозуміння й підтримку лише з боку Америки й Франції. Англія, що керувала тодішньою світовою думкою, була її заклятим ворогом і на міжнародному полі.

Що правда, як би Англія й не ставилася до Ірландії й як би не крутили носом інші імперіалісти, але не визнати великого політичного значіння відродженої Ірландії — вони не могли.¹⁾ Коли ж наступило замирення й почала збиратись Мирова Конференція, політичні бо-

1) В першу чергу визнали Ірландію й її домагання Австра-
лія й Південно-Африканський Союз та Америка. Ще в березні 1917 р. австралійський сенат постановив, щоб Ірландії було признано права англійської домінії. А генерал Сміт, видний член парламенту Південно-Африканського Союзу писав так про права домінії: — «Ми є державою. Але Британська імперія має бути чимсь ширшим, ніж державою. Я на-
віть думаю, що вираз «імперія» не охоплює цього поняття... Німеччина є імперією, Індія є імперією. Але ми є союзом на-
цій. Ми не є державою, а спілкою держав». Згідно з бажан-

лячки європейських держав одвернули. їх увагу в другий бік.

Однак, Мирова Конференція в Парижі стала рідкою нагодою для Ірландії — представити свою справу перед цілим світом. Вона навіть сподівалася — здобути згоду європейських держав на інтервенцію, щоб Англія вивела своє військо. В цій акції ірландці виявили надзвичайну енергію й впертість, але забули, що рішати долю Мирової Конференції буде та сама Англія, роскидаючи кістки незгоди скрізь там, відкіля б могла прийти поміч і симпатія для Ірландії.

Дейл Ейрин вибрав був трьох делегатів на Мирову Конференцію: Гріфіта, де-Валеру й графа Планкета. А як одкрилася Мировая Конференція, Англія їх заарештувала. До Парижа поїхав один Сean Сілейг, посол з Дубліна, яко представник нелегального уряду Ірландії. Прибувши 8 лютого до Парижа, він 11 лютого з'явився з візитою в президента Вільсона, несучи йому відповідний меморандум про ірландські домагання та запрошення міської ради Дубліна — відвідати Ірландію. Під час цих одвідин Вільсонові мали надати почесне громадянство ірландської столиці. Та Вільсон делегата Ірландії не прийняв.

І це тоді, як по всій Ірландії відбувалися нечисленні маніфестації, мітінги, на котрих ухвалювалося признання для Вільсона, висловлювалось віру в його великанський авторитет та прозьбу — приїхати до Ірландії. Вільсон же був сином ірландської землі.

ням Австралії, Канади й Південно-Африканського Союзу Ірландія мала б зайняти місце в британській спілці держав, як рівна з рівними. Так в 1917 р. висловився й американський сенат. Можливо, що на цій підставі Ірландія згодилася б розпочати вступні розмови з Англією, якби не вибухла в 1920 р. хвиля англійського терору, що зруйнував усі можливості до порозуміння й створив між Англією й Ірландією стан «всеногого миру» на довгі, довгі роки. Але Англія все сподівалася, що таки приборкає Ірландію, що ціною «маленьких уступок» купить собі нейтральність світових держав у «своєму спорі» з Ірландією. Особливо ж зарожевіли надії Англії на приборкання Ірландії після закінчення воєнних змагань, коли Америка, якої вона найбільше жахалася в ірландському питанні, вже відограла бажану роль.

Вільсон поїхав до Італії, а відти до Америки. Англія дала Вільсонові зрозуміти, що це її внутрішня справа й загрозила найрішучішим опором на Мировій Конференції. І Вільсон, за ціну химерних ідей, над якими після поглумилася Англія, уступив та зрадив найщиріші сподівання Ірландії. Ірландському делегатові довелося тільки інформувати світ про кріаву долю свого народу та посылати своєму урядові поради — на власні сили! А щодо Англії, то цей факт сприяв пробудженню в неї нечуваного нахабства відносно Ірландії. Англійська преса почала глумитися з ірландських надій, осмішувала Сін-Фейн, що мовляв, сподіався «вмішання чужих сил до внутрішньої англійської справи». Незабаром вона почне свою жорстоку пімstu над Ірландією за те, що посміла виносити в світ» свої болі й бажання.

Що ж до Вільсона, то не тут вияснююти його поступовання. Ірландець по походженню, колишній щирий приятель Ірландії, великанського авторитету арбітр, ідеаліст і славолюб, він не здобувся на рішучий крок, щоб здійснити свої 14 пунктів, хоч мав до цього всі данні: могучий вплив, прихильність цілого світу, пошану демократії й єдину в історії нагоду. Замісьць розрубати зловісний вузел європейських відносин, він його ще міцніше затягнув, давши рішати справу тим, що як хижаки рвали найсмачніші шматки знесиленої, виснаженої й п'яної від крові Європи.

Та ірландці не знеохочуються в боротьбі. Закордонну свою акцію вони переносять на інший терен і пробують ударити з другого боку. Власне, в цей самий час велику роботу розпочали в Америці тамошні ірландці. На 22 лютого 1919 р. вони скликали в Філадельфії грандіозний «Конгрес Ірландської Раси», що мав великий вплив на американський парламент. На цьому конгресі ухвалено всяку поміч країві. А 2 квітня виїхала до Європи делегація отого конгресу з Франком Вальшом на чолі, аби «вплинуть, щоб вибраних ірландським народом делегатів вислухала Мирова Конференція, а як їх не вислухають, то самім повідомити Мирову Конференцію про ірландську справу, про права Ірландії й

вимагати міжнародного визнання республиканського уряду, встановленого самим ірландським народом». В цілому світі пішла луна про Ірландію.

11 квітня делегація прибула в Европу, негайно ж приїхала до Парижа й Вільсон мусів її прийняти. Цілу годину вислухував ірландські домагання. А на слідуючий день співробітник Вільсона полк. Гоуз попросив Лойд-Джоржа, голову англійської делегації, щоб англійський уряд телеграфічно видав три дозволи на проїзд до Парижа й назад трьом ірландським делегатам: де-Валері, Гріфітові й графові Планкетові. Лойд-Джорж оставпів... Як? До Парижа мали б прибути вязні в ролі делегатів Ірландії на Мирову Конференцію? Але швидко опанував своє оставпіння. І склав план акції.

Через Лондон він розпочав шантажувати Вільсона, а сам особисто — ірландську делегацію. Найперше, попросив часу, аби побалакати особисто з містером Вальшом. Та містер Вальш і його колеги відмовились балакати з запеклим ворогом своєї країни. Вони сказали, що радо зустрінуться з Лойд-Джоржом, але після того, як де-Валера, Гріфіт і граф Планкет виступлять перед Мировою Конференцією. І справа стала на мертвій точці. Вільсонові бракувало рішучості зсунути її навіть з тієї останньої точки.

Від 1 до 16 травня делегація на чолі з Вальшом одвідала Ірландію, де їх приймали так, як витається братадруга в найтяжчу хвилю життя. Делегація не осягла повного успіху, але своє зробила. Вона перевела велику працю на Мировій Конференції. І хоч спору Ірландії з Англією не розрішено, але європейська думка зустрілася безпосередньо з ірландською. Це мало велике значіння. З того часу дипломатичні представники Ірландії були визнані Америкою, Францією, Швайцарією Італією.

З Парижа привезли ірландські делегати й цінну науку: поневолені народи не можуть лічити на основну допомогу з-зовні. Міжнародня акція є цінною як додаток. Народ здобуває своє право на полі бою. І не в Парижі, а в Ірландії відбудеться ірландсько-англійський двобій.

VI

Ірландія починає найтяжчу добу своїх революційних змагань. Ця доба тягнеться два роки, осягаючи найвищої точки в 1920 р., під час найлютішого терору. Ірландська національна революція здає іспит зрілості: підготовчий період закінчився, наступає рішаюча хвиля. В Ірландії розпочинається її протягом двох літ лютє війна: запекла, підступна, не на життя, а на смерть. Англія наносить Ірландії удар за ударом, руйнує, вішає, розстрілює. Та її ірландський меч виблискує на сонці, що світить прогонобленому народові.

Не доводиться говорити, яка це була війна. З англійського боку ця війна завше мала свої «законні» підстави. Чи ж важко хижакові знайти підставу, коли здушить жертві горло? Та, ба! Ірландія, нарешті, видобула з піхви її свого меча.

Війна Англії з Ірландією завше була ганебною; війною сильного проти слабшого, в світі байдужих; війною збройного кулака, танків і бліндovаних самоходів проти ірландського завзяття й заржавілих рушниць. Система англійського військового терору в Ірландії була системою досвідчених рухів, вправних рук, а удосконалювалась століттями. В цій системі тісно співпрацювали — і віце-король, і генеральний секретар для Ірландії, і англійські урядовці, і жандармерія, і поліція — всі. А в останню добу до цього прилучилося ще й військо англійське.

— «Дійсно, як що станемо на англійську точку погляду, згідно з котрою Англія фактично керує Ірландією, то насувається ясний висновок: англійська адміністрація є відповідальною за жахливий стан річей, який випливає з самого факту — бажання накинути свою владу»... — каже американська «Слідча Комісія». ¹⁾

1) Американська «Слідча Комісія» видала книжку про ситуацію в Ірландії. Своє слідство вона переводила в 1921 році, а в її склад увіходили найповажніші люди американського політичного, господарського й культурного світу. Книжка її є ганьбою й соромом не самої Англії, але й цілої Європи. На жаль, розмір нашої праці не дозволяє ізвестити бодай головні факти її висновки американської «Слідчої Комісії».

I продовжує:

— «Ми стверджуємо, що ірландський народ не є під захистом англійських законів... Він навіть позбавлений моральної опіки, на яку має лічити згідно з міжнародним правом... Ірландія перебуває на ласці англійських солдат, що всупереч фактичному праву й моральним засадам установили там режим терору. Цей режим, згідно з нашим слідством, так виглядає:

1. Англійський уряд створив і ввів до Ірландії армію щонайменше в 78.000 багнетів. Більшість солдат є недосвідченими вояками, з-поміж котрих є карні злочинці. Англійський уряд набирає цих людей шляхом обіцянок безмежної сваволі;

2. Англійські солдати в Ірландії вбивали немилосердно мужчин, жінок і дітей; без ріжниці, вони забивали невинних, або людей, що їм здавалися підозрілими; забивали вязнів ірландських під приводом, що ніби-то вони «відмовлялися зупинитись на оклик», або «намагалися втікати»; вони забивали ірландських республіканців, огидно приписуючи ці вбивства сін-фейнерівцям; слідство виявило, що англійська влада шантажувала Сін-Фейн своїми власними злочинами;

3. Спалено оселі; дико поруйновано цілі села й міста; цих варварств доконували англійські солдати з наказів англійських офіцерів, котрих підбадьорувала й підтримувала англійська влада. В багатьох випадках уживано спеціальних рурок і бомб газолінових для ширення систематичних підпалів. Підпали були невідкличною частиною терору;

4. Військовий план систематичного нищення засобів існування ірландського населення був виконуваний з каригідною докладністю. Палено фабрики, заводи, молочарні, жнива на полі, збіжжя на току; прилади хліборобського господарства, вбивали скотину. Нищенню підпадає все, без огляду, яких переконань власникові добро належить. Огідна війна сіє страшні наслідки й спричиняє невимовні страждання ірландських жінок і дітей;

5. На підставі розпоряджень найвищої військової англійської влади, англійська армія хватає серед населен-

ня заложників і підставляє їх під огонь ірландської армії. Під приводом кари за вчинки окремих осіб накладається контрибуції на цілі села й міста. Добро окремих осіб нищиться за вчинки, за які власники ніколи не були винні. Цивільна людність ліддана режимові зрушань — інквізіцій, бо з неї англійська влада вимагає доносів, корисних для себе. Ці акти англійської армії є незгідні ні з військовими, ні з ніякими законами й звичаями людської цивілізації;

6. Однак, терор не міг установити в Ірландії авторитету англійської влади. В більшій частині Ірландії англійські суди не функціонують, адміністрація не чинна, а місцеві органи ірландського населення не признають законів Англії й відмовляють в послухові їй;

7. Не дивлячись на терор, ірландський народ визнав владу Ірландської Республіки й цій Республіці підлягає»...

І це катування Ірландії йшло з самого верху. Центром був «Пейл», з котрого на протязі самого 1920 р. вийшло 48.000 карних експедицій! А ордерів на арешти? А трусів і тайних тортур?

— «П'ять тільки вязнів без суду вязнених знайдено в казаматах під час здобуття французької Бастилії, — каже Ерскін Чалдерс в своїй книжці «Військовий терор в Ірландії», — а по вязницям Англії й в Ірландії є тисячі й тисячі ірландців, що катуються без суда, по наказу й з самого підозріння «Пейлу»...

Як ми бачили, найбільш ганебною була роля війська під час терору. Воно деморалізувалося й чинило такі безчинства, котрих посorомилася би й найчорніща поліція. Англійське військо, ставши до розпорядимості поліції, виконувало роль ката — п'яного, очамрілого. Воно йшло туди, куди йшла поліція й робило те, що наказувала поліція. Скрізь поліція береже спокою і безпеки громадян, а військо є для охорони державних кордонів. В Ірландії було навпаки: поліція сама мусіла боронитися від ірландського населення, а військо — воювати з населенням: тероризувати його, ганяючи по містах, селах і хуторах на конях, у бліндованіх автаках, танками; мусіло палити, руйнувати, розстрілювати; му-

сіло розганяти громадян, шпигувати й висліжувати; роспорощувати ірландців і ірландок під час концертів, спортивних матчів, свят, ярмарків, ба! навіть розганяти учнів під час лекцій ірландської мови, а жінок під час прання білизни; мусіло нищити друкарні, книжки, часописи — з найжевінами багнетами і в металевих шоломах!

Були й такі експедиції, що тяглися цілими ночами без перерви: чи в приватній хаті, чи в банкові ірландському, чи торговельному бюрі, або і в вагонах. Ось характерна ніч у Дубліні, як її описує Ерскін Чалдерс:

— «В той час, як населення лягає спати, в казармах починається допіру життя; грузовики, авта-прожектори, танки, бліндовані самоходи й т. п. збираються купами, ім роздаються списки й ордера, а як настане північ і вулиці опустіють — чорні вулиці Дубліна, як безодня — зловіщі відділи вирушають на атаку. Уявіть собі напад на приватне помешкання опівночі, при помочі танку, що його гуркіт підносить страшений галас на кілька кілометрів навколо. Під час такого наскоку найтяжче страждають на смерть перелякані діти й жінки, що зацікують маленьких примарою озброєного англійця. Громовий стук до дверей; нема часу й одягтися (навіть самітній жінці!), інакше виломають двері. А коли двері відчиняється, солдати влітають, наче під час атаки, з наставленими багнетами. Ніхто навіть не завдасть собі труду показати ордера на трус, ні не вибачиться після трусу, хоч би й трапилася помилка, як це було в багатьох випадках. Під час трусу жінок одділяють од дітей і зачиняють окремо, доки не перетрусять їхнього помешкання»...

Брутальна сваволя доходила до садизму. Труси роблено по чотирі рази протягом ночі, бо нічого не знайдено під час трьох попередніх; вагітних жінок змушувано лягти на лідлогу, плавувати, знов підноситись і знов плавувати; робити сороміцькі пропозиції жінкам взагалі належало до вищого шику й лічилося ознакою бравури та доброї вправи; грабунки під час трусів, побиття, знущання — були завше невідемною червоною декорацією кожної майже експедиції.

З точки погляду англійського військового терору, в Ірландії все почиталося за злочин: і право вибирати посла до Дейл Ейрину й радника до мійського самоврядування; і право бути вибраним на посла, чи радника; і праця над відродженням свого народу; і право належати до свого народу. А тому — вибраних послів негайно ж арештовувалося: фальшувалося якийсь «злочин», чи видиралося якесь слово з промови; політичні організації, які мали свої будинки, палено з архивами; господарські установи — кооперативи, банки, склади, крамниці — палилося, або нищилося. По плану, систематично, з найвищого наказу.

А над усім цим панували, все це заокруглювали й довновилювали надзвичайні польові суди. Ці суди — це може найбільш жахливий витвір окупаційних законів. В них за політичні «злочини» судили військові; люди чужі ірландському народові, часто прості, але дикі, що не розуміли своїх обовязків: за ірландського вірша судили ту саму кару, що й за напад на поліціянта... Бім наказували пильнувати приписів і законів. І вони їх допильновували, сючи безлад, страхіття й несамовиту лють.

Хвиля англійського терору в Ірландії розпочалася ріденьким потічком зараз же після велиcodного повстання, все дужчаючи й дужчаючи. Після Червоного Великодня Англія намагалася одним ударом розстрілів налякати Ірландію. А як це не помогло, тоді розпочався систематичний терор. А «конвенція», закон про ректура й «німецька інтрига» — ще більш поглиблювали прірву. Вже після Червоного Великодня Ірландія з огидою відкинула які б то не було розмови аж до повної побіди, а це кидало Англію в лють, вона пінилася, лякала та стала подвоювати, потроювати, десятерити насильство.

Як подає «Айриш Таймс», орган уніоністів, протягом 1917 р. було всього поранених 8 полісменів. Стільки ж протягом 1918 р., причім, ні одного забитого. А за цей самий шмат часу, крім 16 розстрілів у Дубліні під час Червоного Великодня, англійці розстріляли ще 7 ірландців, а 99 чоловік було катовано в тюрмах; 6 політичних

вязнів ломерло наслідком вязничних тортур. В 1917 р. ув'язнено, вислано й покарано тюрмою від 6 літ і до вічної каторги — 719 ірландців; в 1918 р. ця кількість підноситься до 2.624 душ, а протягом перших девяти місяців 1919 р. осягає величезної кількості — 7.755 душ, причому самому вересні місяці — 2.792.

Характер утисків був звичайний: за політичні переважання, за участь у революційних організаціях, за пропаганду і т. д. Карагани не тільки винних, але й цілі окопиці, де відбувався напад, чи вбивство. До весни 1920 р. населення карали забороною ярмарків, змушуючи виплачувати відшкодування з міських, чи сільських сум, що руйнувало дощенту місцеві господарські органи. А за цією хвильою прийшов найтяжчий 1920 рік. Це вже справжній фронт під час війни. Англія воює з Ірландією, а не з самим Сін-Фейном.

Поліцію озброєно бомбами. 20 січня англійці видали закон, на підставі котрого нагорода за доноси подвоювалася. В лютому відділи поліції подвоюються військом і гарматами. Ірландію поділено на чотири поліційні округи та видано постанови про загострення стану облоги. По всій Ірландії починається режим так зв. «чорного й хакі» — спеціальних карних відділів, де було багато злочинців. В червні поліція подала населенню спеціальну адресу «poste restante» для облегчення доносів і шпіонажу. В серпні англійський парламент увалив дикунську постанову: як що для контрибуції не хватає міських сум, то брати їх з фонду для сиріт і вдов та старих, з громадських резервів. А як «ці міри не вистарчать, то парламент видасть ще гостріші». Англійське військо, а особливо «чорне й хакі» деморалізується дощенту: воно «працює» п'яне, як темна ніч. Грабунки й підпали стають засобом боротьби з Сін-Фейном. 20 січня 1920 р. поліція грабує Торлейс, далі Корк, а після й забиває мера міста — Мек Кюртена. Після цього горить славне місто Фермой, далі Кінздейл, далі Алтон.

Терор скаженіє. В руїну обертають англійці й школи та видавництва. В кінці 1920 р. підпалено 11 будинків і друкарень ірландських часописів; на редакторів накладалося величезні суми кари за описи англійських

звірств. Коресподентам англійських газет загрожено карою смерти, як будуть подавати факти, котрих були свідками. Трагічна смерть Мек-Свайнея пройняла жахом Ірландію, але про неї не сміли писати в прихильному тоні навіть ірландці.¹⁾ За смерть Мек-Свайнея забито 11 офіцерів англійської поліції, а казарми місце-

1) Ось що оповідає одна з сестер Мек-Свайнея про надлюдські муки брата: — «Що було може ще важче над його власні муки, то це страждання тих, котрі його любили й котрі дивились на його конання. Бо ж ми знали, що не смімо вимагати, аби він прийняв поживу. Англійці сподівалися, що ми втратимо рівновагу, не видержимо пекельного іспиту й через те дозволили нам бути присутніми при його муках. Причім, вони вжили всіх можливих підступів, до погроз включно, щоб нас із тієї рівноваги вивести. На вісімнадцятий день йому дали трохи цитринового соку, щоб запобігти гниліць та трохи соленої води, щоб очистити шлунок і оберігти від зараження. З ціллю нас обдурили, англійці запевняли, що в воду доливалося якогось поживного плину, ніби-то, що брата живлено потайки. Тоді я вкрала того плину й дала на аналіз: в плині не було нічого, крім води й солі. Та цього я не могла публично оголосити, щоб спростувати брехню, бо нас би вигнали з вязниці. Зрештою, я поставила вимогу по кликати лікаря, завше підозріваючи, що англійці спочатку по пробують зламати нашу волю, а після й волю брата. Лікар видав засвідчення, що в воді жадного поживного плину не було, крім солі. Про це я й оголосила в пресі. По тридцятьох днях почалися великі страждання брата: йому пекельно почала боліти голова, далі руки,脊на, плечі, а врешті й нерви. А тоді настало маячиння. В нестямі, як ми ще були при нім, він почав співати ірландську народну пісню: «Накрийте мое тіло зеленим прапором». (Зелений колір — національний колір Ірландії. Бо вона вся — зелений, пухкий килим. Державний герб Ірландії — золота арфа зі срібними струнами на блакитному полі. — Ф. К.). Ще проспівав «Маселезу» до слів: «... до збро!:!... «...до зброї!:!... А далі, то вже не мав сили. Голос йому став слабнути, а на сімдесяту добу зовсім зник. Як утратив пригомність, його почали годувати силою. Ми намагались перешкодити, але ж знали, що це не поможе, а тільки продовжить його муки, але нам не вільно було протестувати; ми пригадали те, що він нам заповів. В понеділок, 25 жовтня 1920 р., без двадцяти хвилин шоста ранком, мій брат помер. Моєму другому братові англійці дозволили ввійти тільки о 7 год. ранку, бо боялися, що він повідоміть Ірландію перед тим, як влада приготується, щоб належно зустріти можливі заворушення. Та ми скрізь розіслали шифровані депеші: «Наш кінь виграв». Тобто, на людській мові, що Терентій Мек-Свайней сконав».

вого гарнізону виляти в повітря. За кару англійці обстріляли дитячий матч футбольний — забито 12 осіб, поранено 65, з котрих багато померло. 11 грудня 1920 р. сін-фейнерівці обстріляли в Корку поліційного грузовика й поранили 5 полісменів, а за це слідуючої ночі англійці підпалили місто в кількох місцях одночасно: згорів ратуш, бібліотека Карнегі, 18 найкращих ірландських магазинів; страти осягли двох міліонів фунтів, а дві тисячі робітників опинилися без праці. Довго б перелічувати факти терору. Ось сумний підрахунок терору за 1920 рік тільки, на підставі офіційних даних, як їх подає проф. Гобле:

Карних експедицій, нападів, трусів ...	48744
Арештів	7287
Адміністративних висилок до Англії ..	775
Польових судів	630
Конфісковано газет	203
Депортовано на вічну каторгу	705
Особистих репресій проти цивільних осіб:	
нападів на безборонних	1184
збитих	98
поранених	589
Ірландських революціонерів Сін-Фейну, збитих	69
Політичних вязнів:	
замордовано по вязницях	36
поранених (катуваних)	185
Господарських втрат:	
громадських будинків спалено ...	77
» » пошкод ...	29
приватних домів спалено	323
» » пошкод	552
фабрик спалено	20
» » пошкод	6
Зруйновано друкарень, фабрик паперу, книгарень	903
Приватних крамниць спалено	255
» » пошкод	710

Молочарських спілок спалено	32
» » пошкод 12	
Господарських дворів (ферм) спалено	171
Збіжжя на полі — спалено й винищено	299

Думаємо, що до цих пекельних чисел не потрібно жадних пояснень. Це руїна. За що руїну Сін-Фейн платив руїною англійського окупаційного апарату й життям англійських полісменів та офіцерів. Але ірландський контр-удар почався значно пізніше. Це, може, було єдиною помилкою Сін-Фейну в боротьбі.

Першою відповіддю на англійське насильство був генеральний страйк у Лаймерику, в квітні 1919 року. Після цього, 21 травня 1920 р. на англійських кораблях і потягах з амуніцією почався страйк на знак протесту проти стану облоги в Ірландії. Отже, ірландські залиничники й моринари прилучилися до ірландського контр-терору перші. А взагалі можна вважати, що в ірландській національній революції робітництво й селянство відограто значну роль, як не рішаючу.

Та протягом двох з половиною літ лютували англійці безкарно; два з половиною роки вязнили ірландців, вішали, а їхні оселі палили; два з половиною роки, сципивши зуби, терпіли ірландці, доки організують свій удар. І організувавши свої сили повели наступ на окупантів.

— «Статистика англійської окупаційної влади, — каже Чалдерс, — закидає Сін-Фейнові до 1920 р. (березень) приблизно 2.000 нападів, з чого 36 забитих. Отже, до самого 1920 р., майже під час трьох літ ірландці переносили терор без спротиву, з надзвичайним терпінням».

Ірландці мусіли терпіти, бо мусіли створити удар проти дуже сильного ворога. Вони вийшли в бій не для того, щоб його вести, а щоб його виграти. Ірландський контр-удар виявився в слідуючих числах, таксамо за самий 1920 рік:

Знищено англійських судів (спалено будинки й архиви)	69
--	----

Знищено й спалено казарми англійської поліції і війська:

цілком	533
частинно	173

Виконано нападів на банки й почту .. 998

Агентів англійської поліції:

забито	1182
поранено	263

Салдат і офіцерів:

забито	754
поранено	122

На перший погляд здається, що з обох боків була це сама руйнницька робота. Але так тільки здається. І в цьому деструктивному періоді ірландської національної революції, ірландці виконали величезну творчу працю. Бо треба було не лише росхитувати англійський окупаційний лад, творити опір, але й будувати підвалини ірландської держави. Великанське завдання! В той час, як армія Сін-Фейну боролася з силами англійської корони, по всій Ірландії відбувався й творчий рух. Політичне й громадське життя народжувалось, приймаючи ірландський зміст і національні форми під час запеклої боротьби. Після грудневих виборів господарем Ірландії став Сін-Фейн неподільно, а джерелом творчої роботи був Дейл Ейрин. Після оголошення другого Універсалу про незалежність, ірландці здобули всі мійські ради, земельні комітети, адміністрацію й ін. Англійський уряд крутився наче в порожньому місці, лише терором намагаючись удержати втрачені позиції. Вже з початком 1919 р. мійські й сільські ради, адміністративні й господарські органи визнали єдину владу — владу Дейл Ейрину. З суду, з адміністрації англійської, з поліції — почали тікати всі ті, що почувалися ірландцями. А коли цей апарат став руїною, англійці почали до нього набирати тих, кого ірландці карали за бандитизм і мародерство під час боротьби. Такий апарат не віщував добра Англії.

Дейл Ейрин у цій руїні звернув головну увагу на відродження господарського життя країни, організував

міністерства фінансів, торговлі, народного господарства, земельних справ, рибацтва. Спеціальну комісію було створено для вивчення й використання природних багацтв і підземних покладів. Ще в вересні 1919 р. Дейл Ейрин ухвалив внутрішню позичку на справу земельної реформи, піднесення промислу й торговлі — і цю позичку Ірландія — бідна, виснажена Ірландія вмект покрила. Та особливою історичною заслугою стала справа організації державного бюджету. Не багато революційних урядів можуть похвалитися подібним твором. Ірландці платили й серед бурі податки, але вже до ірландської скарбниці. Ірландські позички мали великий успіх і в Америці.

— «Цього року, — казав у 1920 р. міністр фінансів Колінс американським журналістам, — ми почнемо регулярно стягати податки, котрі до цього часу наш народ платив англійцям. Через рік, або два наш народ платиме половину податків урядові, а решта піде на місцеві потреби ірландського народу. Торік ми звернулися до народу, щоб покрив нам позичку в 200.000 фунтів, а він нам дав 400.000 фунтів на державні потреби. З цієї суми англійці нам встигли сконфіскувати тільки 29 фунтів»...

В середні 1920 р. почалася організація ірландської поліції.

І так у кождій ділянці. Ірландське життя в процесі запеклої боротьби, крок за кроком переходило до рук ірландської національної влади. Під впливом збройної боротьби Сін-Фейну, англійці здають позиції.

— «Сін-Фейн поборов англійську владу в Ірландії. Поволи, крок за кроком він їй видерувесь з-під ніг, а з рук урядування»... — писав тоді «Морнінг Пост».

VII

І ось 21 серпня 1921 року Дейл Ейрин, парламент ірландської визвольної революції, вперше офіційно зібрався на вроочисте засідання. Англійські сурми мусіли по пяти літах і собі заграти: «Припинить огонь». Кіль-

ка день перед тим з вязниць вийшли всі ірландські міністри, а після них звільнено й послів. Англо-ірландський двобій скінчився ірландською побідою!

— «Ніколи хвиля не була такою вроочистою й поважною, як у цей день, — пише свідок тих днів. Бо в цей день Дейл Ейрин скликано для того, щоб обміркувати англійські мирні пропозіції. Від цього залежало питання — мир, чи дальша війна?.. В Дубліні велике піднесення: величезний натовп тиснеться до «Народного Дому», а міцні відділи «Ірландських Охотників», в уніформах, з республиканськими кольорами, сповняють службу міліції... Одинадцята година з чвертю й Дейл Ейрин роспочинає історичне засідання. Всі встають, витаючи високу постать де-Валєри, голови революційного уряду, далі рада міністрів, а за нею 130 депутатів, з котрих сорок вчора вийшло з вязниці... Панотець О'Флянган виходить наперед, читає молитву, которую всі вислухуть з похиленими головами. Після молитви посли Дейл Ейрину підносять руку, повторюючи за президентом слова присяги на вірність Ірландії»...

Кождий посол підписує оголошенну присягу. Всіх вилякають почерзі. Певна кількість послів не відгукується — це сорок послів Ульстера, що не прибули на урочистість: їх задовольняє англійська ласка й гом-руль. Раптом уся саля, посли й розбещена в такі хвилини публіка вибухає громом божевільних оплесків і окликів: слава! слава! слава! Це викликано Михайла Колінса. Михайло Колінс — організатор оборони, пострах Англії, прокляття англійської поліції, національний герой Ірландії. Знов салюю трясе грім і нечуваний ентузіазм, коли викликають історичне призвіще — Артур Гrifit! І знов клекотить радощами вроочистий натовп, коли вимовляють ім'я Еамона де-Валєри. А далі — ціла низка славних ірландських призвіщ — богів і божків національної революції: Коєрева, Планкета, Стайка, Блейта, Мек-Донага, Катала Брэйга і інших міністрів. А коли по салі проносяться імена — пані Пірс, матері двох чудових дітей великодного повстання, панни Мек-Свайней — сестри героя-мученика, пані Клерк — дружини розстріяного в 1916 р., пані О'Кейлаген — дружини

забитого діяча революції — в цей мент не чути вже оплесків, саля завмирає серед почуття безмежної пошани й глибокого суму.

— «Завтра я вас поінформую, — каже на закінчення де-Валера, — про переговори між Дейл Ейрин і англійським урядом, а міністри здадуть справоздання зі своїх обовязків у відповідних ділянках: ви побачите, що не дивлячись на запеклу боротьбу з ворогом, ми не припиняли національної роботи»...

Дейл Ейрин розпочав одкровену працю над будовою Ірландії. Зусилля не пішли на пропаще. Божевільною здавалась горстка великомірних повстанців, що оголосили незалежну Ірландську Республіку. Божевільним уважали англійці й Дейл Ейрин, що 21 січня 1919 р. ствердив проголошену в 1916 р. самостійну Ірландію. Та сьогодня Англія вже не регоче сміхом азартного грача, що певний своєї товстої кешені. Карта Англії бита. На кулемети й гармати можна знайти ще сильнішу зброю: ірландські поржавілі рушниці.

— «Нема в ірландському парламенті, — продовжує Сімон Тері, — ні правої сторони, ні лівої. Нема й партій, нікого, крім самих ірландців. Вони сідають як рівні й сднозгідні — міністри з послами, а посли з міністрами. Президент де-Валера, що, одночасно, є й головою уряду, он-де сидить рядом з своїми друзями й поплечниками в боротьбі — Гріфітом, Колінсом, Фіц-Джералдом, Бертоном... Я не сказала б — його міністри, я б не назвала їх навіть колегами, бо це приятелі. І коли вони стискають один другому руки, коли клепають один одного по плечі — як це все не нагадує вульгарне за-панібрата і скриту думку наших найшановніших! Ще одна річ кидається в вічі — я налічила тільки чотирі сиві голови на сто тридцять послів... Щастлива країна, де міністри є тільки працьовниками»...

VIII

Стаючи перед народженою Ірландією, не можна не схилити голови на знак пошани й признання. Своє державне істнування й здобуте серед інших націй світу

місце Ірландія мусить завдячувати тільки сама собі, тільки своїй власній силі, незломній рішучості й відвазі. Є багато повчаючого в ірландській боротьбі.

По-перше, незалежна державність Ірландії здобута в 99% тими, хто ніколи не був послами до англійського парламенту, ніколи не радив про долю й будуче свого народу за одним столом з ворогом. Від славетнього клича Гріфіта: «...не звертайте своїх очей на Англію, не ждіть од неї добра», минуло сливе двадцять п'ять літ, але жаден з діячів визвольної революції не пішов за сідати до Лондону, аби набувати досвіду продавати свій народ та дурити його й себе безплідними промовами з чужої трибуни. Сін-Фейн, протягом цієї боротьби не вступив з ворогом у жадні розмови аж до побіди. Навряд, чи в історії поневолених народів знайдеться другий такий приклад залізної послідовності, бездоганно рівної політичної лінії в боротьбі, такої прямо артистичної (нема іншого виразу) безкомпромісовоності, яку виявив Сін-Фейн. Це тільки й могло златити такого ворога, як Англія. Перед отією безкомпромісівістю, гордістю й завзяттям можна стати як перед досконалим, вирізьбленим шедевром людської сили й насолоджуватись тим змістом, яким наповнив той твір дух Гріфітів, Колінсів, Мек-Свайнеїв, Ешів і де-Валер і багатьох, багатьох інших. Цей твір тим славніший, що його творив збір людей — ріжних темпераментів, ріжних політичних поглядів, ріжної релігії й вдачі. А вийшла досконала, єдина змістом і гармонійна по формі цілість. Які ж безмежні можливості й перспективи для поневолених народів! Яка глибока наука й досвід! Яка краса посвяти й відваги!

Треба признати, що сила народів є й справді невичерпною. Ірландія не тільки боролася з могучим ворогом, але в той же час творила підстави й своєї власної державності. Тоб-то, викинувала двоє важких завдань рівнобіжно: руйнуюче — для ворога й будуюче — для себе. З перебігу визвольних змагань Ірландії останньої доби видно, що ірландська визвольна революція йшла по двох напрямках: боротьби й творення. В боротьбі ми бачили, як могутні засоби й сила англійської

окупації в Ірландії падали фуїною — адміністративний апарат, політичні заходи й моральний козир Англії, а рівнобіжно — молоденький, делікатний паросток ірландської національної сили під подихом тепла ідейності, віданості й завзяття швидко, надзвичайно швидко виростав, дужав, обертаючись у крицю, в незломну противагу насильству, наносячи цьому насильству удар за ударом. Мало сказати, що боротьба була нерівною, бо сорок міліонів англійців, могуча держава, грубі міліони фунтів стерлінгів з поліцією й військом проти горстки завзятців і бідної, вичерпаної, але над життя дорогої Ірландії. Боротьба таких сил не є буденним явищем.

Нарешті, а це може найважніше для досвіду поневолених народів, волю Ірландії здобули мязи й мозок ірландського молодняка — всіх отих письменників, учителів, професорів, публіцистів, поетів, артистів, слюсарів, кравців, шевців і наймитів, що ніколи не були фаховими політиками, не сперечалися про заслуги, про «змарновану молодість», про те, з яким ворогом краще накладати. Ніколи не казали: «ставай за мною, з-заду», а «ставай зі мною, рядом»... Ніколи не лічили, хто скільки зробив колись для народу, а змагали найбільше зробити зараз, у дану хвилю. Хто зіткнувся з духом і творчістю ірландської визвольної революції, того вражає молодість, молодечий запал, завзяття й віра. Граф Планкет, старий Клерк і інші глибоко шановані діячі Ірландії нераз оголошували, що пережили друге юнацтво, другу молодість серед Сін-Фейнерівців. У боротьбі молодечої зарозумілости з старечою самопевністю, молодої гордості з старим угодовством, молодого натхнення з старечим омертвінням.

*
**

Варто познайомитись з кількома постатями ірландської визвольної революції.

З отим Дезмондом Фиц-Джералдом, що його рід є дуже й дуже старовинним на ірландській землі. З молодим чоловіком, — як пише Сімон Тері, — що має

право похвалитися білявим, кучерявим волоссям, високим чолом, ясними блакітними очима, виразним окресленням уст, жвавістю й непримушеним, безпечним, здоровим сміхом. В уряді де-Валєрі він займав міністерство пропаганди. А за два тижні, як став міністром незалежної Ірландії, він сидів у вязниці, покараний каторгою. Увязнений вперше в 1915 р., був звільненим рівно за тиждень до великовідного повстання. Це один з тих небагатьох, що вислизнули з рук англійському катові в 1916 р. Хоч незабаром таки мусів іти на каторгу. Про цього знаменитого юнака-міністра вся Ірландія оповідає з захопленням, як він урятував проф. Мек Ніла, шефа штабу і організатора «Ірландських Охотників».

Власне, всі учасники знаменитої оборони поштового палацу під час Червоного Великовідня були розстріляні. Втік один Фиц-Джералд. Осталося судити два спеціальні випадки: проф. Мек-Ніла й Кейзимента. Про проф. Мек-Ніла не було однозгідних зізнань. Англійці зізнавали, що бачили його в поштовому палаці й що він керував обороною осідку ірландського уряду на чолі з Пірсом. Інші свідки присягали, що його там не було, що він оборонюю поштового палацу не керував. Але не могли сказати, хто керував. Англійські судді не могли повірити, щоб хтось інший, а не проф. Мек-Ніл міг так блескуче організувати оборону, а тому схилялися до покарання Мек-Ніла карою смерті.

І от серед глибокої тиші під час судового процесу, всі присутні раптом почули рішучі, відважні слова:

— «Ця людина не була в поштовому палаці й не керувала його обороною»...

— «Відкіля ви це знаєте?»... — заметушилися судді.

— «Бо в поштовому палаці був я, Дезмонд Фиц-Джералд, і це я керував його обороною до останньої хвилини»...

І навіть англійські судді не наважились покарати смертю цього відважного вояка, що в обороні свого поплечника так одкрито наставляє груди. Пішов на каторгу, як і проф. Мек-Ніл.

На громадському активі Фиц-Джералда, що не мав і

тридцяти літ, як і більшість тодішніх ірландських міністрів, значилися не самі поневіряння. Він працював по організації революційного звязку.

— «Наші міністри, — казав він, — мусять мати молоду кров і молодечий хист, щоб у кождій хвилі не завагатись — рятуватися по дахах, через цегляні коміни, пліт та ночувати в хліві серед худоби, чи коней, а в найкращому випадкові — в сіні»...

Фиц-Джералдові належить знамените гасло, що його був кинув ірландським революціонерам:

— «Не читайте книжок, писаних жіночою рукою й натхнених жіночим серцем»...

Бо для боротьби потрібна зухвалість, рішучість, орієнтаційне відчуття, холодна кров і відвага. А цих прикмет не завше виховує жіноче серце.

— «Як ви стали сін-фейнерівцем?» — запитували його.

— «Я ніколи сін-фейнерівцем не ставав, це вже було в моїй крові»... — відказав Фиц-Джералд.

І це була правда. Сін-фейнерівцем не можна було зробитися, стати, а ним треба було вродитися. Сін-Фейн — це не була партія, ні, а це був світогляд, поклик крови, наказ сумління.

**

Ось Роберт Бертон, міністр народного господарства Ірландії — щира, віддана справі визволення ірландського народу людина. Дуже багатий чоловік, протестант, ніби англієць по вихованню, він захопився повстанням 1916 р. Під час нього він був старшиною англійської армії, як і багато з тих, що повернулися в лоно свого народу; ірландські борці викликали в його душі захоплення, здивування відданістю, зачарували його відвагою, лицарськістю, тим огнем, що палав з очей сін-фейнерівцям, як билися з окупантами. І Бертон оддав себе справі ірландського визволення, ідеям Сін-Фейну.

Арештований в 1919 р., він перебував у вязниці Монджаї, відки перед ним ніхто не втік. А він утік з похмурої цитаделі. Рік потім його знов арештували й до

загальної амністії півтора року носив одяг каторжного. Це він у 1921 р. представляв ірландську делегацію Лойд-Джорджові.

— «Дуже радий вас бачити, пане Бертон»... — вітав його Лойд-Джорж з усмішкою.

— «Тоб-то, літера У, а число 133 ви хочете сказати?.. — пригадав свій номер Бертон.

— «Як ви стали сін-фейнерівцем?..» — запитували його.

— «Особи мають мало значіння в такому рухові, як наш... — говорив Бертон. Це змагання цілого народу, цілої раси проти гнобителів. Ми тільки керуємо цим рухом, а вибухає він сам, як непереможна сила»...

*
**

Ось комендант Мек-Кін, також член Дейл Ейрину, таксама був засуджений на смерть. Самітній в полі, оточений дев'ятьма англійськими солдатами з офіцером на чолі він мусів боронитись і бомбою вбив офіцера. Солдати втікли, але через кілька тижнів Мек-Кіна зловили, тяжко пораненого. Його ждала смертна кара. Став одним з найбільш улюблених ірландських героїв.

— «Сьогодня вранці, — заявив Мек-Кін, відданий під польовий суд, — на самому початкові засідання суду, я вам сказав, що я був офіцером англійської армії й домагаюсь поводитись зі мною й судити мене як старшину. А ви чомусь не хочете в мені визнати військової гідності, а намагаєтесь судити як кримінального злочинця. Чому? Що я взяв до рук зброю в обороні свого краю? Адже ж боронити Батьківщину було завше найвищим правом і першим обовязком jeder людини. Кождий народ має право кликати своїх синів до зброї в обороні Вітчини перед загрозою. Право, котре є законом для сербів, чехів, словаків, бельгійців і т. д. — чому ж не має бути правом і законом для Ірландії? Від вас, панове судді, я не прошу жадного милосердя. Тепер я старшина ірландської армії й вимагаю від вас поводитись зі мною й судити мене так, як би я з вами поводивсь і як би я вас судив, наколи б вій-

ськове щастя змінило наші ролі. Як що відкините мої вимоги й замісць розстріляти — повісите мене, я прошу віддати мое тіло моїй родині, щоб мене поховали між моїми братами, на рідній землі»...

Воєнно-польовий суд присудив Мек-Кіна на смерть через повішення. Але вагався виконати присуд, щоб не викликати заворушень і не зірвати мирних переговорів. Ірландський уряд вислав до Лондону вимогу — звільнити Мек-Кіна, бо свого чину він доконав тоді, як Ірландія вже була проголошена незалежною. Голова мирної делегації де-Валера поставив таку умову:

— «Як що комендант Мек-Кін не буде звільнений, то я не беру на себе відповідальності за дальший успіх переговорів. Особа коменданта Мек-Кіна символізує для нас те, за що ми боролися. Цілий ірландський народ гордиться ним. В нім одвага, в нім дух громадянської посвяти, в нім лицарська бравура. Він боронився на своїй землі від тих, що прийшли підступом і напали на нас. Це є його правом. Закони англійської окупації розглядають його, як убивцю, але для нас, а я думаю, що й для цілого світу, він був і є ірландським героєм»...

І англійський уряд увільнив Мек-Кіна, двадцятикілька літнього ірландського коменданта.

Ось далі — Михайло Бренан, командуючий військом одної з ірландських провінцій, молоденький божок війни. Він так само популярний, так само молодий, як і комендант Мек-Кін. Замісць своїми словами, оповідаймо надзвичайно цінною розмовою Михайла Бренана з французькою письменницею Сімон Тері, котра відвідала Ірландію саме в 1920 р. й бачила власними очима працю творців ірландського збройного чину.¹⁾ З цього чину,

1) — «Чи ви, генерале, відпочиваєте, як на деякий час утихають стріли?

— «Як це? Чи ми відпочиваємо?.. Та ж ніколи нема стільки праці, як підчас рідких перерв у боях. Що правда, це вже не така цікава праця, як сама війна...

— «Що ж ви робите, однаке?

і тільки з нього, вийшла новітня Ірландія. По двадцятьох п'ятьох літах здійснилася тим чином, і тільки ним програма Артура Гріфіта, що в 1893 р. приїхав до Ірландії як до пустелі, до кладовища, де нишпорили чор-

— «Ви це побачите, як приїдемо до моого головного штабу. А зараз, по дорозі, придивіться до наслідків війни й тоді для вас буде ясніше, як ми приготовляємо нашу оборону.

«Автом переїздимо по околицях Дубліна — сірих, наче присмерк.

— «Що то таке, темний барак серед сірої маси?

— «Це «Савт Дублін Уорк Гоуз»...

— «А там далі, не більш веселій, як і попередній?

— «А то вязниця Кайльменгем, де розстріляно повстанців 1916 р.

«Генералові голос притихає, а брови насуплюються.

— «А он-той, що подібний на фортецю, чи то теж вязниця?

— «Ні, але майже те саме... То казарми Рекмунд, де їх за- суджено на кару смерти... А он-де там, то вязниця Мериборг, люксусова тюрма; там вязнено провідників руху...

— «Виходить, що в вас нічого іншого й нема цікавого, крім вязниць і казарм?

— «Авжеж, це є дух англійського ладу. Це звичайна річ: як що не садять нас до вязниць, то тягнуть до казарм, а як не до казарм, то до вязниць. Щоб ці дві «організації» працювали, то треба вдергувати сильну залогу... Але англійці не журяться: це ж ми платили на утримання машини-гніту над нами...

«Вийздимо на щирі поля. Тепер зрозуміло, чому ірландці так горяче люблять свою землю, котру обдаровують жкючими іменами й котру оспівують, наче любку. Скрізь луки й луки, мягкий килим зеленого пуху, або парки, де пасуться корови; дерева також зеленіють — тополі, вяз, ясень; а по боках дороги — наче стіна з каміння, або й огорожа з хмизу. Трапляються торфовища, котрі мають більш суворий вигляд, що його змягчує шляхетна сосна; зрідка цілі купи торфу, уложеного чорними квадратиками. Де-не-де кущі рожі, або папороті при струмочкові, що аж блищить. А на виднокрузі торбки, оповиті фіолетовим туманом...

«Та, ба! Над усім цим панують картини знищення, повна руйна місцевості, що наче б створена для спокою й поезії. Переїздимо через села. З бідних, маленьких хатинок, що мають одні вузенькі двері й двосі малесеньких віконець — не визирають ні достаток, ні радощі. Всього й оздоби при хатах, що горнятко з квітами. Жінки худі, в довгих, чорних хустках на плечах; діти напів одягнені, босі — граються без журно. І в кождім селі — спалені оселі. Під час великої війни і в нас були спалені села, знищені міста, спустрошені провінції, але поза фронтом міста не були зруйновані, в них люди себе почували безпечно. А тут? Тут війна скрізь, на

ні духи англійського імперіалізму, віщуючи загибель.
Та побідив дух Гріфітів:

— «Прийде день, коли англійці нічого в нас не матимуть робити й останній їхній купець покине ірландську землю разом з останнім їхнім віце-корольом».

кожному кроці, на кождій стежці. Тут вона пікого не жалує, нищить найбіднішого. Нічого нема більш сумного, більш жалюгідного над біdnі хатиши в руїнах, що ганьбою й соромом стоять перед руїнами.

— «Дивіться, всні й багатіям шкоду роблять, ваші англійські вороги, гляньте на он-той спалений дім...

— «Ні, — каже генерал, — це вже наша робота. Бачите республиканський прапор: зелено-біло-жовто-гарячий? Раніше тут був англійський поліційний пост, а тепер наша управа. Ми всі села вже очистили від тих червяків, вони в міста повтікали...

«Хоч не самі свіжі руїни — є й з старих часів. Переїздимо через села напів мертві — ледве пара хаток заселено. З решти народ повтікав світ-за-очі. Це надзвичайне...

— «Це наслідки англійського панування, — каже генерал, — протягом століть вони так знищили наш край, що населення або втікало, або вимишло з голоду...

«Не легко тут подорожувати: все це наслідки війни з окупантами. І то так понижено, що не швидко вдасться привести до ладу. Шляхи скрізь поперекопувано; трапляються й загороди з дроту кільчастого, на кілька сот метрів довжиною; окопи, зірвані мостки; стовбури замісць дерев; на бокових шляхах величезні загороди з каміння, з дерева...

— «Ось ми і в Кайлелей, — каже генерал, — гут уже моя округа, тут уже не заблудимо. Про цю місцевість маю вам оповісти кілька історій... Гляньте, осьдечки й міст, на котрім англійці розстріляли без суда кількох сін-фейнерівців.

— «Тут, на цьому порозі, англійці забили вагітну жінку, що вийшла спокійно з хати на двір.

— «За що?

— «Так собі, ні защо, з жорстокости, щоб налякати населення... Он-там вони стрілили в вікно й забили хлопчину 17 літ, що читав собі перед сном... А ось тут мені приходить на спогад, як ми зловили жарний загін за шклянкою пива в ресторані.

— «І ви їх постріляли?

— «Авжеж, це ж було краще, як убивати їх голодних і спрагнених... Хоч вони мали час і боронились: моя рука ще й досі не залічена, навряд, чи й вилікую її.

«В'їздимо до Лаймерик. Тут також руїни.

— «А це моя хата, — каже генерал, показуючи на згорнула. Вночі англійці вигнали з неї мою маму й сестру, ледве одятнених і змусили дивитися, як палає їхній дорібок...

— «А де ж вони тепер, ваші мама й сестра?

IX

Артур Гріфіт! Пророк він? Геній?

— «Гранчастий в раменах, у руках і з обличчя, — каже Петро Фредерікс, — Артур Гріфіт швидче подібний на фізичного робітника, як на умового провідника... Швидче вірить у еволюцію, ніж революцію. Та хоч ве-

— «У приятелів... А тут ось англійці спалили живу людину, в оцій хаті. І це не був сін-фейнерівець... Злізть, поглянемо на кілька спалених осель. Тут мене люди знають.

«Зупиняємося, а до нас підбігає маленьке дівчатко, босе, з окликами невимовних радошів, і кідається генералові на руки. За нею її мати й бабуня. Їхнього сина англійці таксамо шукали й тортурували трьох жінок, щоб сказали, де він... А вночі спалили їм хату. Тепер вони живуть на згарищах, серед руїн, в куткові під хлівом. Кілька дощок, кілька коробок з білої бляхи — оце є всі їхні меблі... Та що це я бачу? Що це на стіні з обпалених дощок? Що то за три позолочені рами? Святощі?.. Це портрети — Пірса, Конолі й Мек-Донага, розстріляних у 1916 р. — «віддали життя за Ірландію» — написано.

«Задержуємося недовго й рушаємо далі. І скрізь нам услід чути оклики: «Слава де-Валері!..». «Най живе Республіка!..».

— «Оце, як хочете, мій головний штаб... — каже генерал Михайло Бренан, всміхаючись.

«Національна революція й справді витворює спеціальні умови боротьби, змушує пристосовуватись до ріжких обставин. Місце постою генерала Бренана найменш нагадує осідок військової залоги. Входимо до найменшої хати в селі Х...: направо кімната, але така маленька, що в ній ледве вміщується стіл. На столі військові мапи, папери, мініатюрна машинка до писання, наче цяцька. Штучні квіти на припічку. На дворі заноситься на дощ, через вікно буря дихає свіжим повітрям і шумом.

— «Це тут я працюю... — пояснює генерал.

— «А де ж ваше військо, де табор?

— «З війська майже нема нічого, крім головного штабу. Наша війна не така, як інші. В звичайній війні є дві армії — своя й ворожа та зайнита певна частина терену. А в нас окуповано цілий край. Тут не проти одної армії треба битися, але проти роскіданих карних загонів. Треба лучити скрізь одночасно. Як би ми мали одну армію вкупі й табор, то нас би швидко оточили й винищили.

— «Повстанці?..

— «Так, але звичайне повстання роблять цивільні люди, що керуються власною ініціативою й служать помічною акцією регулярній армії. Ми ж, навпаки, мусимо вести регуляр-

ликовне повстання й вибухло в наслідок його ідей, однак не він був його організатором».

Власне, Гріфіт був ідейним батьком великовного повстання й всієї національної революції; він не обовязково мусів організовувати й само повстання. На його іде-

ну війну, методично її організувати, розпланувати найдокладніше й задоволініться малими побідами.

— «Як же ви набираєте до вашого війська?

— «Всі наші вояки є охотниками. Причім, є дві категорії охотників. Одні займаються своїм звичайним заняттям і на вправи приходять увечері, на кінці тижня, звичайно. А коли є в них потреба, то ми їм висилаємо наказ і вони прилучаються до відповідних регулярних військових частин. Друга категорія — це охотники активної служби, що формуються в летючі загони, колони. Ці останні є завше в поході й займаються тільки війною. Вони ніколи не сплять дві ночі під одним дахом. Я вже не кажу — на одному ліжкові, бо вони рідко сплять на ліжках. Цих легко зловити не можна. Вони знають, що їх жде, як ворог їх зловить: дванадцять куль, або й ще гірше — знищання.

— «Чи ви маєте багато охочих до війська?

— «Ще б пак! Важко окреслити докладну цифру, але ми маємо коло двухсот тисяч війська — охотників активної служби й повстанчих резервів. Мушу сказати, що наші охотники є найбільшими охотниками: вони з власних коштів обов'язані заплатити за ціле умундуровання, за всю зброю, оплатити кожду кулю, що нею лучать у ворога. Та навіть отмалити складку за своє харчування.

— «Але ж ваші вояки не є багатіями, а що ж ви робите з тими, що не можуть заплатити?

— «Ім видається зброя на рахунок отих складок за харчування. Бо ж ми сливе нічого не платимо за удержання харчове наших охотників. Їх годують і приміщують скрізь, де вони обертаються під час походу. І запевняю вас, що вони голоду не терплять. Брешті, то ж ми маємо й військовий фонд: наші позички в краю й в Америці мають великий успіх.

— «Що ж ви робите з тими, хто вписався до війська?

— «Ми їх учимо битися. Та не на видному місці, звичайно. Нам треба дуже остерігатися... Вчимо по байраках, у порожніх казармах, уночі... От ви не бачите тут війська, але в цю хвилю я маю самих старшин сімдесят душ, котрі вчаться й котрих ви побачите. Кождий з них має повернутись до свого загону й навчити своїх підлеглих того, чого сам тут навчився.

— «Ви не маєте гармат, а як же ви здобуваєте казарми й нищите англійську залогу?

— «Це важко, але ми їх нищимо зненацька. Ріжні є засоби. Часом хтось вилазить уночі на дах англійських казарм,

ях виросло й натхнулося сотні, тисячі Гріфітів. Він зреволюціонізував ірландське сумління, думку й саму жадобу чину. Ось у чим його історична заслуга й велич. Хоч не цим вичерпується його слава й успіх.

Гріфіт знов, що кожду зброю не всякий потрапить використати, але кождий потрапить якусь використати.

обливає їх гасом, запалює, а тоді... І ми маємо багато охочих до таких небезпечних завдань. Відвага й хист — великі річі!..

«Дійсно, за зруйнованими казармами, в загороженому майдані вправлялося щось з двадцять охотників республиканської армії. Вони в чобітках, підперезані шкіряними поясами, в сорочках з краватками — все хакі; більшість має уніформи сіро-зеленого кольору, інші в спортивних убраних. За ними друга група, навколо офіцера-інструктора, що сидить на траві, з картою на колінях. Старшини — один за другим підходять, рішують задачі й так здають іспити. Трохи далі третя група займається топографією. А за ними яких двадцяти людів займаються польовим статутом.

«Повертаючись назад, нам дають таке авто, що на треть сотні метрів шина лопає.

— «Не в докір вам, але чи в вашій республиканській армії авта не завше першої марки?

— «Та ви ж знаєте, що ми бідні... — сумно всміхається генерал. Як би то лише ця біда! Є й інші... Як би ви побачили зброю наших любих охотників!.. Стари пістолі, рушниці з минулого століття... ми б улаштували справжній музей військової старовини. Що ж до самоходів, то це невелика річ: ми їх уживаємо тільки під час спочинку. Де ж по цих шляхах посуватися автом? Ви ж бачили, як ми порізали шляхи, покопали шанці, позривали мостки.

— «Ну, а селяне, як же вони їздять?

— «Товаровими потягами. Крім того, є ріжні стежки, їм відомі. Це незручно, але війна — війною! Вони самі нам помогають нищити шляхи...

— «Як же бороняться англійці?

— «Коли довідуються, що в певній місцевості перебуває наша летюча колона, вони її оточують і стискають кільцем. В таких випадках для нас лишається єдине: наладити їхнє найслабше місце, вдарити й пробитись.

— «Ви завше б'єтесь малими загонами?

— «Так, нападаємо несподівано. Зупиняємо грузовики, атакуємо відокремлені пости, нищимо англійську залогу по містах, підриваємо казарми. А як удар нанесено, то, ніколи не ждемо підкріплення. Наша задача — вдарити й зникнути. Як і вояки Наполеона, ми виграємо війну при помочі довгих ніг. Це страшенно нервує й кидає в люту англійців. Вони не можуть збегнути, як з такою величезною кількістю війська, як у них, модерною зброєю, гарматами, танками й ку-

В кождій боротьбі, а в боротьбі поневолених народів особливо, кождий мусить хапатись за ту зброю, яку найкраще вжие. О'Конель одкинув простягнену йому братерську руку «Молодої Ірландії», оглух на її клич і погубив твір цілого свого життя. Парнель також не вмів володіти революційною зброєю, а нею вміли володіти «Непобідимі» й «Феніанці». Але й він не потрапив відчути духа часу й погубив свій твір.

В новітню ірландську національну революцію двох історичних помилок не повторено. В тім і заслуга славного Гріфіта, що не осудив Сін-Фейну, як Парнель «Непобідимих» і врятував великанський плід своєї творчості.

Дуже швидко після розпочаття праці національного відродження свого народу, Гріфіт об'єднав коло себе цілу групу молодих людей. А по деякім часі стає провідником усього молодого покоління Ірландії. Все, що було серед того покоління натхненого, широго, чистого, всі поети, письменники, журналісти, що ладні були працювати для самої справи без жадної винагороди, як і він — всі оті Йтси, Росели, Калуми, Енглітони, Пірси, Стефенси, Годарти, коли не казати про Коллінсів, Чалдерсів, де-Валер — всі ці славні люди Ірландії були його учні, його співробітники.

— «Най йому всячина, — одного разу казав своїм приятелям Белан, — це він, Гріфіт, створив нас на свою подобу, всіх до одного»...

Завзятий був завзяттям з криці — розважний, холодний, глибокий, хоч більш палаючий, ніж само полумя. Бо його завзяття мусило тривати двадцять пять літ!

— «Я тільки продовжу розпочатий іншими твір, — скромно оцінював він свою роль перед самою смертю, — протягом XIX століття наш рух змінів. Партія «Мо-

леметами вони завше біті, завше на споді. Часами дійсно ми їх добре скубимо. Англійці розлютовані обвинувачують нас, що ми боягузи, що боїмся стати проти них правильним фронтом, а нападаємо ззаду, з боків, зненацька; що ми вбійники. О, як би йшло про гегулярну війну; най би нам дали кілька гармат і рівну кількість зброї — тоді побачили б! Та головне — ми воюємо, як можемо, й не вони нас, а ми їх б'ємо».

лодої Ірландії», Хома Девіс, Джон Митчел, всі оті вчені, поети, артисти, котрі збудили Ірландію — це вже були сін-фейнерівці перед тим, як повстала сама назва... Наше завдання полягало в тім, що ми здійснили головну працю для народного відродження — відшукали народові його душу. Як народ стає самосвідомим, він перебуде й пекло неволі. Ось чому ми відкинули порожню гру в чужому парламенті й присвятилися справі виховання й визволення народу. Ми його найсамперед збудили. А потім пригадали йому про красу його мови, пісні, письменства, традицій»...

І яко наслідок цієї роботи прийшов визвольний чин.

— «Дійсно, — казав він також перед смертю, — я не вірив у фізичну силу. Та на нещастя, завдячуочи Англії, велиcodне повстання мусіло вибухнути й дякуючи йому, вся ірландська нація визнала визвольну програму Сін-Фейну за єдиноспасенну. Таким чином, наші ідеї освятила революція, якої ми й не радили!»...

Гріфіт був справжнім апостолом ірландського визволення, прикладом найглибшої посвяти й відданости тій справі, котра стала єдиною метою його власного життя. Міг бути дуже багатою людиною, коли б спокусився пропозиціями одного з американських магнатів журналізму, що в 1903 р. пропонував йому — тисячу фунтів стерлінгів річної платні й тисячу фунтів винагороди наперед! Але Гріфіт жив на двадцять шілінгів тижнево, займав одну кімнату на піддаші, з дружиною й двома дітьми!.. Двадцять шілінгів!.. Нема робітників, що не застрайкували б при такій платні... А Гріфіт не застрайкував, ні, він з тієї мізерії ще й журнал свій видавав — аби жила ідея його життя.

Творив легко. Був універсально освіченою людиною, як і треба було для борця — професор, економіст, статистик, літератор, поет, критик, але перш за все — журналіст; мовчазний, наче соромливий, але захоплюючий критик. Стиль його ясний, швидкий, безпосередній і вщіплівий, в'їдливий, стиль надзвичайно небезпечного противника. Свого ворога доти не перестає бити, доки той не попросить пардону.

Як же важко перечитувати листи ого дружини, що

була йому найвірнішим приятелем, але зазнала самої недолі з вини своїх же земляків. Працьовники на українській визвольній ниві широко відчувають біль з отих листів:

— «Нічого не було крім турбот, потрясень і нещасти за ці останні одинадцять літ... І саме тепер, коли мир близько, мета недалеко — починається внутрішнє роз'єднання... Мій бідний Артур не виживе довго... Ось уже цілий тиждень, як він не може заснути, а їжа викликає болісти... Один Бог знає, що я пережила: протягом місяців спати одягненій, при кождім стукові в двері думати, що це знов поліція... А наша донька — вона втрачена для життя з своїм нервовим напруженням... А мій чоловік, що все — або виходить з вязниці, або знов іде до неї... І завше боятися, що його вб'ють»...

А після смерти:

— «Я була одна, що передбачила його смерть. Шоденno, протягом останніх чотирьох місяців мусіла дивитися, як він гасне. Та все той самий — спокійний, як і за життя. Бідний мій приятелю! Ми так мало мали щастя за життя!...».

Міністр Фіц-Джералд, його щиро сердечний приятель, так само оповідає, що «Артур Гріфіт помер з вичерпання й потрясень. Його нагла смерть для всіх була ударом грому. Що ж до мене, то я з ним працював у одній кімнаті в тимчасовому уряді й бачив, як він таяв, наче свічка».

Та він і вмерти бажав при праці. В Ірландії розпочиналася горожанська війна: брат точив ножа на брата. Чи ж це не проکляття ірландської долі? Побачити ранок ірландської волі в імлі крівавого сходу? І в останню хвилю свого життя Артур Гріфіт одчув, що його посланництво — все будити, все гукати до ірландської свідомості. Перед самою смертю, в серпні 1922 року, його поклали на шпитальне ліжко. Але чи міг він лікувати свою фізичну неміч тоді, коли ще остаточно не загоєна духовна рана Ірландії? Кличе братів — схаменутись, не датись на провокацію ворога, не розпочинати братнього бою на потіху йому і вмирає з цим кличем на устах. Упав, як велетень, як Артур Гріфіт.

Х

А по десятюх днях заснув сном вічним і вірний друг Гріфіта, той, хто виграв фізичний бій з Англією — Михайло Колінс.

— «Міністр Народньої Оборони, — казав Артур Гріфіт під час шалених дискусій в справі миру з Англією в серпні 1921 р., — натякав тут на мої слова про особу Михайла Колінса. Так, я сказав, що це він виграв війну з Англією — і я це ще раз кажу. Це він творець побіди, це він урятував Ірландію. Ніхто краще як я не знає, як він запекло працював протягом останніх півтора літ: своєю невичерпаною енергією й незломною силою волі він вів Ірландію на шляху нечуваної борні. І як би я мав бажати собі слави та як би мое ім'я мало перейти до нащадків, то я б єдиного бажав, аби його прилучено до імені Михайла Колінса».

Трагічне передчуття вклало в уста Гріфітові ці слова. Відпровадивши на місце вічного спочинку найкращого свого приятеля, по восьми днях після того, як на чолі жалібного походу він, найбільший герой Ірландії, йшов з похиленою головою, сціплюючи пекучий біль — мусів прилучитися й собі до Гріфіта й лягти рядом з ним у холодній могилі.

Дуже молодим зазнав сирітської долі, але й дуже молодим вибився на провідне становище в ірландській національній революції. Англійці не раз оголошували за його голову то п'ять, то десять тисяч фунтів! Генерал Мекреди, командуючий англійською окупаційною армією в Ірландії влучно назвав його «найбільш небезпечним ворогом Англії й організатором усіх повстанчих банд»...

Коли де-Валера виїхав до Америки, а Гріфіт сидів у вязниці, Колінс на своїх молодих плечах ніс увесь тягар національної ірландської боротьби, яко командант ірландських збройних сил. Колінс був прямо геніальним організатором. Він вславився бездоганною будовою інформаційної служби в Ірландії, котра врятувала ірландську революцію, бо дяжуючи їй ірландські революціо-

нери ніколи не спізнювались з ударом, ніколи не поспішали з нападом, не завагались з обороною, в сам час били по англійських постах, відбивали арештованих, творили засідки і т. п. Колінс був у звязку з усіма шарами ірландського населення і мав приятелів — на почті, в телеграфі, серед шоферів, сторожів, купців, у вязницях і серед англійської поліції. Тільки після перемир'я англійці довідались, що Колінс мав свою штаб-квартиру під носом англійського -віце-короля, триста кроків од грізного «Пейлу»... Походив з народної гущі, знов настрої, вмів промовити до маси, а вся Ірландія його звала сином, рятунком, щастям.

— «Обережно, он-де шпик»... — шептали йому на вулиці старші.

— «Бережіться, он-де за вами слідкують»... — передували його діти.

— «Я — Колінс, сховайте мене!..» — звертався він одважно до крамарів, до приватних людей, до священиків, до адвокатів, до вчителів, до дівчат, до дітей. І ніхто йому не відмовив. Він ніколи не мав того самого одягу, вірніше, того самого зовнішнього вигляду протягом двох днів, а кождий з ірландців його пізнавав.

Ірландці витали один одного:

— «Як же там Михайло?..».

— «Михайло ще на волі... Все гаразд»...

17 травня 1918 р., після ухвали закону про обовязкову військову службу, англійці заарештували всіх провідників Сін-Фейну. Один Колінс не дався. І з того часу почалася його казкова діяльність. Мав двадцять вісім літ. Повстанець 1916 р., активний член «Ліги гаельської мови», тайний член «Ірландського Республіканського Союзу», тайний секретар Сін-Фейну — Колінс розпочав одповідати на англійський терор. Не знали, як добути зброю — Колінс рішив: і зброя й амуніція пішли з самої Англії — в пересилках поживи, меблів, піанін, кави, консервів.

Влаштувавши фантастичну втечу де-Валери з англійської тюрми в лютому 1919 р., Колінс лишився вдруге начальником революції. Він крився в друкарнях, по крамницях, по готелях, у знайомих у Дубліні. В проти-

вагу англійській жандармерії він організував ірландський контр-шпіонаж, про який зі здивуванням говорили американці — «собачий нюх, котячий зір і заяче чуття»... Про себе дав знати першими жертвами з-посеред лютих англійських поліцай. 30 липня 1919 р. забито первого тайного агента «з наказу міністра народної оборони», тоб-то Колінса. 12 вересня друга жертва — посеред тайних англійських агентів, на цей раз перед самим поліційним комісаріатом у Дубліні. І пішли масові атентати по мірі, як розвивався англійський військовий терор. Лорд Френч все підвищував і підвищував винагороду за «зловлення злочинця живим, або мертвим», але ніхто, ніколи й нічого не бачив. А в той же час Колінс щотижня зустрічався яз політичними агентами з гарнізону й від них довідувався, що робилося в «Пейлі». Тільки недавно стало відомо, що Френча забито з наказу Колінса.

Двох тайних агентів наставили було сільце на нього: понесли йому секретні повідомлення, як приятелі Сін-Фейну. Це були Борн і Джемсон, що нераз перед тим їх використовував Колінс. А вони довідались про це, хоч і Колінс довідався, що вони вже роскрили таємницю — хто він був. Колінс з ними зустрівся й Борн був забитий, а Джемсон утік. Тоді англійці вислали проти нього свого найкращого агента — Редмунда. Шість тижнів тяглося полювання на Колінса, але Редмунд був забитий. Після цього лягло ще кількох. І все це вдень, у Дубліні.

Весною 1920 р. всі відповідальні ірландські провідники одержали тайну інструкцію — розпочати терор, з Колінсовим девізом: «око за око, зуб за зуб». Але інструкція була надрукована на бланкові Дейл Ейрин, щоб скомпроматувати ірландський парламент — ніби він веде терор. Колінс роскрив провокацію й подвоїв терор, але від Сін-Фейну. Один за другим падали тайні агенти, один за другим палали будинки англійського гарнізону. А в цей самий час він утворив у Дубліні «банк ірландської революції», де переховувалось золото з позичок.

Колінс провадив терористичну акцію, але одночас-

но брав участь у зборах, ходив на похорони жертв англійського терору, одвідував хорих по шпиталях, збирав для них поміч, заходив до бюра тайної англійської поліції, не раз обертається серед тих поліцай, що його шукали, давав їм вказівки, як самого себе зловити. Геній ірландського детекцізму... Англійці зайніяли певний дім, куди над ранком мав прийти Колінс на відпочинок. Цілий день і цілу ніч ждали його. Родину з того дому арештують, а панночку, приятельку Колінса, навмисне ранять, щоб ішла до лікаря перевязати свою рану. За нею сила шпиків. І під пильнимзором сорока тайних агентів, ризикуючи своїм життям, панночка таки повідомила Колінса: цілу ніч його ждав шестилітній хлопчик на березі річки, де мав проходити, а о 5 год. ранку Колінс послав на той світ шефа своїх катів і ліг одпочивати в другому домі.

Якась неймовірна енергія, фантастичний сприт і відвага рятували цього чоловіка. Одного разу два полки, так! два полки англійської жандармерії оточили ту дільницю, в котрій перебував Колінс. Обшукали всі дома, перевернули все догори ногами. А Колінс, перебраний за сестру-черницю кармелітку, спокійно вийшов собі з оточеної дільниці. Другого разу він був у крамниці. По його слідах увійшла й поліція. Нарешті! — зітхнули англійські поліцай. Раптом п'ять покупців, що були в крамниці, що сили починають тікати, а поліція за ними. Але то були люди Колінса, а він сам вийшов спокійно через другі двері. А от він і в ресторані, обідає. Поліція довідується й отчує ресторан. Декілька агентів увіходить до рестору, наказує всім підняти руки догори й не рухатись. Інспектор поліції з фотографією в руках підходить до Колінса. Колінс починає жартувати: «Я подібний? Та вже нераз мене хотіли за це арештувати, замісьць нього. Дайте — но мені його фотографію. Дивіться, як би я носив отаку прическу, то може, але я ж зачісуюсь ось як... Крім того, в мене бачите які зуби, а він усміхається й має гарні, здорові зуби... Гляньте на ухо — в нього шматок бракує а в мене праве ухо ціле»... І англієць мусів згодитись, що це «помилка». Цей веселий хлопець з цілим правим

ухом, з золотими зубами й зачісаним догори волоссям не може бути небезпечним терористом. Одного вечера він вечеряв у Грішем. Двох англійських жандармських офіцерів теж вечеряли за тим самим столом. Колінс прилучається до них, розговорились. Виявилось, що англійці за всяку ціну мусять зловити Колінса. Одержанує від них цінні інформації, докладно обговорює план полювання на самого себе й ту кару, якою його покарають, як зловлять і т. д. Після вечері Колінс одягається, бажаючи жандармам спокійної ночі. А відходячи, каже їм:

— «До речі, панове, буде краще, як ви знатимете, хто з вами вечеряв — Колінс: дуже мені приємно. До побачення»...

Офіцери хапаються за зброю, але люде Колінса вже зброю їм витягли.

Треба було б довго писати про пригоди Колінса. На це не старчило б книжки. Але пригоди були самою зовнішньою декорацією Колінсової діяльності. Як командант ірландських збройних сил, чудовий організатор, творець оборони — ось де головні заслуги цього надзвичайного чоловіка. Ставши міністром фінансів у 1919 р., Колінс виказав глибоке знання й цієї проблеми. Його внутрішні позички на цілі боротьби відомі не тільки в Ірландії, але й в Америці й Англії. А бюджет? Під час боротьби на барикадах створити державний бюджет!

Архиєпископ Пірт, на доручення англійського уряду в грудні 1920 р. звязався з Колінсом, щоб припинити терор. Бо Колінсова «машина» працювала без перерви. Але Колінс нічого не діяв без ухвали свого уряду й парламенту.

— «Мирні пропозиції треба вислати до уряду незалежної Ірландії, а не до одного з її вірних урядовців...» — відповів він.

Допіру в серпні 1921 р., як бачимо, ірландський уряд прийняв англійську пропозицію — розпочати мирні переговори. З'явилася загальна амністія й Колінс уперше відкрито з'явився в Дубліні. Не треба писати, яка це була подія. Не всі ж його знали: гарного, прегарного хлопця, веселого спортивка, усміжненого й трохи несміливого, наче соромливого. Коли виїхав до Лондо-

ну в складі ірландської мирної делегації, цілий Лондон забув про війну й мир, а бажав побачити Колінса, того, хто виграв війну з Англією. Англійські потентати, дами двору, діти й старі — всіх цікавив вигляд цього надзвичайного чоловіка. Це ж він наче мара, привид, фантом — десятки разів вислизав з рук англійських катів. Найже тепер подивляється, який їхній ворог...

Яко начальник — був предметом любови й пошани. В особистому житті — лагідний, мягкий, щирий. Вмів так наказати, що найтяжчу роботу його співробітники виконували з насолодою, щоб йому дододити.

— «Друже, зроби мені цю прислугу»... — звертався він.

І цього вистарчало, щоб гарнізонові казарми в Корку вилетіли в повітря й з ними 80 англійських поліцая. Хоч в підлегlosti не знав жадних порушень: бо сам умів підлягати. Балакав мало, працював завзято. Не розумів політичних дискусій. Слово мало таку вагу, як і робота і служило засобом до окреслення чину. Не більше. Всяке слово, що не мало практичного значіння, він уважав шкідливим.

— «Країна є ваша — беріть її»... — казав де-Валера на засіданні Дейл Ейрину того ж серпня 1921 р.

— «Народ є ваш — творіть його»... — відповів Колінс.

У цих словах уся душа Колінса. Він важив кожде слово, знав, що говорить. Народ покалічено — треба його творити згідно з найкращими заповітами, з духом ірландського призначення.

Після розриву з де-Валерою, по підписанні договору з Англією 6 грудня 1921 р., Колінс вірив у можливість дальшої творчої праці на засадах здобутого кріавою боротьбою. Ця його віра була щирою. Хоч невіра де-Валери була не менше щирою. Колінс шукав рятунку в закріпленні здобутого, а де-Валера вірив, що кров і руїна Ірландії заслуговують більшого, ніж статут Канади, дароване Англією право на Ірландську Вільну Державу. Колінс вірив у дальшу працю, а де-Валера в дальшу боротьбу. В боротьбу до повної побіди ірландської державної ідеї.

Якраз тоді почалася горожанська війна. З неї скористав ворог обох — і Колінса і де-Валєри. Улюблений герой Ірландії впав од кулі, що вилетіла з-засідки, підступно. 22 серпня 1922 р. Колінса не стало. Чи треба говорити про пекучий біль Ірландії?

Нестерпна, жагуча рана заболіла, наче докір ірландському сумлінню.

— «Це не правда! Це не правда!.. — кликали сумні ірландські голоси. Так нагло не міг зйти в могилу той, що життя любив, у боротьбі кохався; хто мав допіру тридцять два роки й такі блескучі плани дальшої творчості.

Та це була правда. Великого сина ірландського народу не стало. Це ж для того вмирають герої, щоб народ жив вічно.

— «Головнокомандуючого забито з-засідки, коло його рідного міста, при самому Бендоні»... — була коротка депеша.

І вояки Колінса — його ширі друзі, що ладні були на його наказ у вогонь і воду йти — плакали як діти, відпроваджуючи символа навітньої слави Ірландії до могили на веселому взгір'ї Глезневин, коло могили Артура Гріфіта й героїв великовічного повстання.

— «Тепер я бачив на власні очі спокійне лице моєgo приятеля, моого шефа, я доторкався до його блідих рук, на своїх плечах я відніс труну з його останками, — казав міністр внутрішніх справ Ківни О'Гайгіс, — і мусить прийняти за дійсність страшну новину. Михайло Колінс, один з найбільших героїв, що служили визволенню народу, спочиває спокійний в смерти... Михайло Колінс помер — і його рідний край і цілий світ утратили й справді великого чоловіка. Михайло Колінс помер — і в серцях його друзів повстала рана болючої втрати. Бо й справді він був людям і великим, був гідний любові — цей батько хрещений народу. Й я не знаю в цю хвилину, чи плачу по другові, чи по шевлові!»...

Ірландія довго не могла опамятатися після тяжкої втрати. До болю Ірландії долучилося й зранене кохання нещасливої нареченої героя, що мав одружитися са-

ме в день, як його забито, відклавши шлюб з почуття пошані до памяตі Гріфіта.

І обох не стало протягом двох тижнів — духового вождя й відважного лицаря ірландської революції. Обидва сливє одночасно відійшли до ірландського пантеону — найбільший сіяч і найретельнійший плугатар Ірландії.

XI

І ще ллялася ірландська кров.¹⁾ В братовбійчій війні, що тяглася майже цілий рік, загинули й Колінс, і Чалдерс, і багато інших чудових імен Ірландії. Намагалися останнім зусиллям, останньою краплиною своєї крові писати будучу славу Ірландії. Полишили прекрасну легенду своєї жертвенності й гарячий заповіт де-Валері, щоб здійснів повну незалежність ірландського народу. І де-Валера завзято змагається далі за ті заповіти.

Хто ж він, цей Великий Ірланець, загадковий для одних і нащиріщий в своїх намірах для других, той, хто провадив Ірландію в найтяжчу хвилю історії, хто не бажав зупинитися на півдорозі до вимріяного ідеалу й не злякався проліяти братню кров для цього ідеалу й хто веде далі Ірландію до сонця волі й добробыту?

Еамон де-Валера народився в Нью-Йорку, в 1882 році. Батько його був іспанець, а мати ірландка. Як мав два роки, стратив батька, а не будучи в стані виховати дитину, мати віддала його одному з своїх братів, що вертався до Ірландії. Тут, на селі, недалеко Лаймерик, де його дядько держав ферму, й виховався та ріс де-Валера. В початковій школі визначався великими здібностями й на пораду навчителя школи, дядько послав свого племінника до дальшої науки. Здібности де-Валери допомогли йому здобути державну стипендію й

¹⁾ На ґрунті запропонованих англійцями, в серпні 1921 р., умов вибухла внутрішня горожанська війна в Ірландії, під проводом де-Валери, Чалдерса й др. Це найбільш драматичний момент в ірландській національній революції.

молодим хлопцем двадцяти одного року він скінчив університет, ставши професором математики в Дубліні. До визвольного ірландського руху пристав ще зі шкільної лавки, поглиблюючи своє знання історії й культури Ірландії. Перед війною вже видав цілий ряд ірландських книжок для народу, вибиваючись на видне місце серед працьовників національного відродження. Надійшла війна й величезне повстання 1916 року.

І вже тоді виявилося, що комендант де-Валера, один з найкращих організаторів «Ірландських Охотників», був людиною залізної волі. В величезне повстання комендант де-Валера боронив фабрику Боланда, а його оборона була визнана блескучою. На приказ Патріка Пірса він склав зброю останнім. Як і всі провідники повстання, був покараний на смерть. Але закінчивши бій останнім, його судили пізніше й не встигли повісити. Тимчасом надійшла грізна американська інтервенція, протести й вимоги цілого світу й замісць смерти де-Валера дістав вічну каторгу. Пробув рік на каторзі й в червні 1917 р., на загальну амністію, його випущено. Цією ціною купила Англія участь Америки в світовій війні.

Ще як був у вязниці, вибрав його Сін-Фейн на кандидата до парламенту в графстві Клер, на місце забитого на війні Віллама Редмонда, брата лідера гом-рулістів. Випущений незабаром на волю, де-Валера негайно ж поїхав до своєї виборчої округи. І чаром своєї особистості, відвагою, глибоким хистом промовця, поміркованістю й відвертістю зайняв одразу видатне становище, побивши свого противника, кандидата уніоністів.

25 жовтня 1917 р., під час першого великого конгресу Сін-Фейну в Дубліні, де-Валера входить на чоло ірландської національної революції, ставши, замісць Гріфіта, головою Сін-Фейну, будучи виразником непримиримої ворожнечі до Англії й приклонником збройної боротьби до повної побіди. З того часу де-Валера переростає авторитетом всіх провідників ірландського руху й обертається в могучого інспіратора найтайніших сподівань ірландського народу. Завзятий, відвертий, надзвичайно працьовитий — де-Валера організує даль-

шу війну. 17 травня 1918 р., наслідком підступно уладженої Лойд-Джоржом «німецького заговору», вісім місяців йому довелося перебути в тюрмі, відки 3 лютого 1919 р.. його врятував славний Колінс. Як?

Вязні не мали права на побачення, але могли листуватися при помочі поштових карток. На одній з таких карток де-Валера намалював п'яницю, що намагається відчинити двері, але не може всунути ключа до замка. Є ірландський анекдот на цю тему, що кінчається так: «я не можу просунутись»... Приятелі де-Валери репетали з цього жарту, але й задумались. Коли де-Валера вислав другу картку, намалювавши волоцюгу, що не в стані відчинити вязничної брами, щоб сплати. Й про це є ірландський анекдот, що кінчається словами: «Я не можу протиснутись»... Влада вязниці вважала ці малюнки за цікавий жарт, але друзі де-Валери в Ірландії зрозуміли, що так докладно нарисований ключ мусить бути ключем од вязничних дверей. І дійсно, де-Валері пощастило заволодіти на кілька хвилин вязкою ключів сторожа й він відбив того ключа на воскові, відмалював його й вислав. І йому в тісті прислали точнісінького ключа. Двері камери відчинено, а браму вдалося відкрити шматком дроту, бо ключа від брами Колінс зламав у поспіхові. Автом Колінс з Баландом одвезли де-Валеру до Манчестеру, а звідти до Ліверпулю. Коли в вязниці спохватилися, вязень уже перепливав до Ірландії, а відти, перебраний за маринара, виїхав до Америки. Тут він зайнявся агітацією на користь ірландської позички й для привернення американських симпатій.

Цікаво, що в цей час часописи цілого світу подавали вістки про його перебування в чотирьох містах одночасно: в Лондоні, Дубліні, Парижі й Амстердамі. А де-Валера спокійно плив до Америки, залишивши для Ірландії таку записку: «Я втік з вязниці Лінкольн, щоб працювати для Ірландії, і я працюю».

Тайно ж повернувся з Америки 1 квітня й Дейл Ейрин вибрал його своїм президентом, що був, одночасно, й головою уряду. І знов Англія намагається «ізолювати» де-Валеру, знов його посаджено до вязниці. Але в чер-

вні 1919 р. він раптом знов зник. Без паспорта й без оголошення, де-Валера знов поїхав до Америки; і в той час, як ірландський делегат надаремне змагався на Мировій Конференції, щоб визнано його край, де-Валера здобував Америку. І її здобув. Коли сам Вільсон зрадив, то американська нація визнала слушними ірландські домагання. І знов без паспорта де-Валера в грудні 1920 р. вернувся до Ірландії, але вже в ролі єдиного виразника ірландських стремлінь. Він виріс за цей час. Боротьба його загартувала, а виступи на американському ґрунті дали йому славу й досвід. В Америці його шанували як найбільшого борця за волю поневолених народів. І на урочистому засіданні його прийняв американський сенат. Англії нічого не лишалося, як визнати де-Валера фактичним господарем Ірландії.

— «Не вдовольняйтесь мріями, — каже де-Валера. Працюйте тяжко, щоб мрії ваші стали дійсністю. Мрії, що не обертаються в чин є порожніми й нічого не вартими... Не ждіть стати великими. Як ждатимете великої нагоди, то стратите й маленькі можливості, з котрих виростає великий чин»...

Де-валера не має ні порожніх амбіцій, ні не робить непотрібних жестів. Дух апостола він єднає в собі з духом творчого робітника. Він ідеолог і в той же час борець. Здобуває кождий крок запекло, але й закріплює здобуте ще більш гавзято. Він поважний, рідко сміється, як той, хто прикований до тяжкого обовязку в житті. Бо він свідомий великої відповідальності, свідомий тягару й знає, що великі моменти не приходять часто. Знає, що на великий ірландський чин склалося сімсот літ туги, руїна й кров. А за цю руїну й кров відповідає Англія, відносно неї не може бути жадних уступок, жадних компромісів.

Ще 21 серпня 1921 р., на першому офіційному засіданні Дейл Ейрину, під час розмов над англійськими мировими пропозиціями, Еамон де-Валера, тоді голова уряду й президент Ірландії, говорив:

— «Не забуваймо, що ми тут зібралися не з англійського дозволу, а наслідком наших виборів, що стали всенароднім голосуванням. Ми запитали народ, яку

б форму влади він бажав? І народ без вагань висловився за Ірландську Республіку. Всі ми урочисто заприєгли, що віддамо своє життя й добро наше на здійснення волі народу нашого. Протягом пяти з половиною літ ми билися за цю волю, за волю не тільки нашої країни, але й цілого поневоленого світу. Під час світової війни нас обдурили: як ми, так і інші народи мали битися не за імперіалістів, а за право націй бути господарям на своїй землі... Чи світ є світом тільки для хижаків? Ні, він є світом і для слабших. За ці, власне, гасла ми билися в світову війну. Сьогодня ми так само, як і до цієї хвили готові дали битися, а як треба, то й загинути за нашу волю... І в цю рішаочу хвилю хочу вам поставити питання: чи ж можна провадити мирові переговори тоді, як одна сторона є роззброєною, а друга їй наставляє пістоля до голови? Ми дійсно хочемо вести переговори, аби уникнути дальшої війни з Англією, але чи це справедливо? Чи це справедливо, щоб мала держава, як ми, давала великій якісі гарантії? По-моєму навпаки: велика мусить дати гарантії й забезпечення меншій»...

В цих словах де-Валєри не було великої надії на добре наслідки під час ірландсько-англійських переговорів. А на другий день і ці надії розвіялися. На слідуючому засіданні Дейл Ейрину де-Валера ясно заявив:

— «Іменем нашого народу не маємо права й не сміємо згодитись на ті умови, які нам ставить Англія. І ми з тими умовами ніколи не погодимось»...

Дейл Ейрин громом оплесків виявив повну згоду з точкою погляду свого голови.

На нещастя, довговіковий гніт витворив спеціальну психольогію серед певної частини ірландців. Одностайна думка розбилася: одні, стомлені боротьбою ладні були йти з Англією на згоду, а другі стояли за дальнє ведення війни аж до здобуття повної незалежності Ірландії. Одні були за прийняття статуту Ірландської Вільної Держави під англійською зверхністю, а другі були за проголошену двічі Ірландську Республіку.

Важко посувалися переговори. Англія не хотіла призвати себе побіджею, але й Ірландія була свідома,

що виграла цю війну й мусить використати побіду вповні. Знов проти себе стали дві сили, котрі протягом сімсот літ були в стані воєнного миру, чи ж ці сили могли погодитись раптом, під враженням самих звуків мирної сурми?

Згідно з умовами, запропонованими Англією, Ірландія одержувала конституційний статут Канади. Згідно з новим статутом, Ірландія мала право незалежного законодавства, господарської самодіяльності, навіть мати армію, гроші й власні школи. Англія брала на себе охорону ірландських кордонів, а по п'яти літах мала б зібратися спеціальна конференція для означення участі Ірландії в охороні своїх власних границь. Ірландія стала Вільною Державою в межах англійської корони. Але не за ці права вона пролляла стільки крові.

Справа в тім, що побіч зовнішніх красних форм ірландської півнезалежності, в договорі була скрита сила ріжких тяжких забовязань Ірландії. Першим було питання про сплату річних рат до англійського скарбу за ланд-lordівські ґрунти. Ірландія мусіла б платити лордам за ту землю, яку вони пограбували в неї протягом підбою! Ці рати руйнували Ірландію й робили з неї вічного довжника Англії. Ці сплати мали задержувати господарський і культурний розвій Ірландії, опорожнюючи її скарбницю. Другою справою — була справа соборності, справа Ульстеру. Ульстер мав шість графств на тридцать два, де була відносна більшість протестантів. Але віра сьогодня не може розбити єдиний народ, а окремішність Ульстера взагалі була штучною. Англія обкрадала Ірландію й на ті гроші копала яму між нею й її північною частиною. Згідно з умовами Англії, Ульстер мав творити автономну провінцію під англійською правою. Цим різалось єдине тіло Ірландії й штучно насиливалось її географічне положення. Врешті, слово Республіка замінено словами Вільна Держава. Англійську корону представляв віце-король, але з правами майже президента. Тоб-то, Англія творила свою державу в державі ірландській.

Ось де були причини ірландської горожанської війни, ось за що боролися два брати, з котрих один бачив

на сьогодня, а другий на десятки, а може й сотки літ наперед.

Ідеал Канади був добрий для Канади, казав де-Валера з республиканцями-соборниками, бо Канада далеко від Англії, а Ірландія під боком. Англія завше матиме змогу обліпити її павутинням своєї залежності. А тому Ірландія мусить стати цілком незалежною Республикою, вийти з-під англійської опіки та звязатися з політичними й господарськими інтересами інших держав, як незалежне тіло.

Противники де-Валери стояли за договір. 5 грудня 1921 р. в Ірландії одержано вістку, що переговори з Англією зірвано, що дальша «негайна й жорстока» війна, як грозив Лойд-Джорж, буде продовжуватись. У відповідь на це ірландський уряд де-Валери тієї ж ночі оголосив мобілізацію. Була це тяжка ніч. П'ять ірландських делегатів, а серед них двох найславніших героїв — Гріфіт і Колінс, під загрозами Лойд-Джоржа рішили підписати договір навіть не мавши змоги порозумітися з головою уряду де-Валерою.

І раптом, 6 грудня 1921 р. ранком по Дубліні розійшлась несподівана вістка: договір з Англією підписано. Вночі, наче злодій крав Лойд-Джорж ірландські підписи, користаючи з утоми виснаженої, обкраденої країни, з внутрішнього роздору серед ірландських провідників. І в Дейл Ейрин дебати над договором тяглися від 19 грудня до 6 січня 1922 р., наслідком чого де-Валера відкинув договір, видав відозву до ірландського народу й закликав його поставити опір Англії, яка погрозами зневолила Гріфіта й Колінса підписати вигідний для себе договір. І горожанська війна почалася.

— «Ніхто так горяче не бажає миру, як ми, — казав тоді Чалдерс, найцінніший співробітник де-Валери. Ми нічого не вимагаємо, крім одного: щоб Англія не втручалася в наші справи. Єдиного домагаємося — нашої волі. Воля — не є справою, чи питанням про щось більше, чи менше; це таксамо як життя й смерть: або те, або друге. Нема пів-смерти й нема пів-життя. Як що до волі додається ріжні обмеження, то це не є воля, а залежність. Ми будемо битися, доки не здобу-

демо повної золі, будемо битися до останнього зітхання».

Де-Валера ніколи не забуває цих слів-заповіту геройчного Чалдерса, заповіту свого приятеля. Не тільки цих слів, але й інших — палких, натхненних слів, що вогнем рвалися з уст ірландських революціонерів-республиканців, тих слів, за котрі вони вмирали протягом 1922 р. як за абсолютну правду свого життя. І вмираючи від братньої кулі, кликали:

— «Брате, як це потрібно, щоб заповіт новітньої Ірландії — незалежної соборної — остаточно дозрів, то я щасливий»...

І в тому трагічному 1922 р. заповіт новітньої Ірландії став дійсністю.

*
**

В літі 1923 р. братовбійча ірландська боротьба припинилася, але не припинилася боротьба ірландського народу на чолі з де-Валерою за повне усамостійнення й добробут.

— «Розірвати тіло і врятувати душу»... — казали в 1921 р. противники де-Валери, та ще й сьогодня кажуть в особі Коєрева.¹⁾

— «Ні, — рішучо їм відповідає де-Валера, — настроями роспуки й зневіри не провадиться народу в боротьбі. Ірландська Вільна Держава нас не може за-

¹⁾ В. Коєрев — герой великомого повстання, провідник партії «Сітманн наан Гаедхеал», що вірила в можливість співпраці з Англією в формах Ірландської Вільної Держави, на підставі договору з 6 грудня 1921 р. Від 1922 р., важкого року горожанської війни, стояв В. Коєрев на чолі ірландського уряду цілих десять літ. Та по десяти роках виявилося, що найменша залежність од Англії приносить ірландському народові величезні шкоди. Річні рати за конфісковані лордовські ґрунти сильно зруйнували ірландський скарб, а ріжні економічні й фінансові реформи англійського уряду, переведені за останні пару літ, катастрофично відбилися на господарському житті Ірландії. А тому, під час останніх генеральних виборів до Дейл Ейрину, в січні 1933 р., партія де-Валери «Фіанпа Файл», що заступила Сін-Фейн у Дейл Ейріні, одержала блескучу победу.

довольнити, бо договір з 6 грудня 1921 р. є твором роспуки й зневіри з вашого боку. Ірландія боролася не для того, щоб далі бути англійською колонією. Вона боролася за свою повну державну незалежність, самостійний господарський розвиток і свій національний суверенітет. Ось за що ми боролися й за що готові кождої хвилі пролляти нову кров».

Дванадцять літ де-Валера неуклінно йде дорогою дальших змагань. Його зусилля, особливо від часу останніх виборів, принесли ірландському народові великі здобутки: політична залежність Ірландської Вільної Держави від Англії стає все меншою й меншою. На наших очах вона обертається в цілком незалежну Ірландську Республіку. Сакраментальну присягу англійському королеві занесено, а роля генерал-губернатора, чи віце-короля обертається в порожню формальність, яку кожної хвилі Дейл Ейрин може знести. Що ж до господарських розрахунків з Англією, то після останніх виборів де-Валера сам перейшов у наступ. Замісць сплати лордам за грунти, де-Валера вимагає від Англії сорок міліардів франків золотом за незаконно стягнені з ірландського народу податки, облічуєчи їх од ганебного Пітового «акту злуки» в 1800 р. й за руїну краю. Крім того, таку ж, приблизно, суму мусить Англія вернути Ірландії за втрати під час останніх фінансових реформ. Де-Валера змагає до того, щоб зробити Ірландію найбагатшою країною в світі. Англія мусить вернути ірландському народові все те, що в нього протягом століть пограбувала. Тоді допіру будуть вирівняні рахунки між катом і жертвою.

Кожне зусилля президента де-Валери, творця й героя національної Ірландії, зустрічає повне підпертя з боку ірландського народу. А це є запорукою, що Ірландія врешті решт вийде з-під тяжкої й руйнуючої імперіалістичної опіки Англії, діждеться, що й Ульстер прилучиться до матірнього пnia, ірландський народ дійде до незалежності й соборності та стане на місцях підвалинах своєї власної державності, що забезпечить йому заслужену славу й добробут.

СКЛАД ВИДАННЯ:
«Ukrainska Vyzvolna Biblioteka»
11, rue Toullier. PARIS V.

